

TOBIAS

Tidsskrift for oslohistorie

2022

LIVET MED DØDEN

TOBIAS

TOBIAS er Oslo byarkivs eget fagtidsskrift om oslohistorie, arkiv og arkivdanning. Tidsskriftet presenterer viktige, nytenkende og spennende artikler, og løfter fram godbiter fra det rike kilde-materialet i Byarkivet. Navnet Tobias kommer fra den tiden da Byarkivet holdt til i et av rådhusårmene, og fikk kallenavn etter Tobias i tårnet fra Torbjørn Egners barnebok *Kardemomme by*. Akkurat som Tobias er Byarkivet et sted hvor man kan få svar på det meste.

Løssalg kr 50,-.

Publikasjonen kan lastes ned gratis fra www.oslo.kommune.no/byarkivet

TOBIAS – Tidsskrift for oslohistorie

UTGIVER: Oslo byarkiv

BESØKSADRESSE: Maridalsveien 3

POSTADRESSE: Kulturetaten, Byarkivet,

Pb 1453 Vika, 0116 Oslo

TELEFON: 21 80 21 80.

I Byarkivets åpningstider 23 46 03 50

E-POST redaksjon: postmottak@kul.oslo.kommune.no

E-POST bestillinger:

bestilling.byarkivet@kul.oslo.kommune.no

REDAKTØR: Johanne Bergkvist

REDAKSJON: Andrea Dietrichson, Caroline Juterud,

Cecilie Lintoft, Edgar Bruun, Kine Skyer, Kirsti

Gulowsen, Lise Marie Martinsen, Maria Storhaug-

Meyer, Torggrim Hegdal, Unn Hovdhaugen og

Øystein Eike

KORREKTUR: Cecilie Lintoft

UTFORMING: Kristine Steen, 07 Media

ISSN 0804-2454

OPPLAG: 2000

31. årgang

TRYKKERI: 07 Media

LEDER

Livet med døden

Tekst: Ranveig Låg Gausdal, byarkivar

Årets Tobias handler om døden. Om dødens kulturminner og skikker og om kilder som handler om død og døde mennesker. Tidligere ble syke, døende og døde stelt hjemme. De som skulle leve videre ble kjent med døden på en annen måte enn hva som er tilfellet i dag. I våre dager skjer døden ofte på institusjon, og pleie i livets siste fase er profesjonalisert. Død har blitt tabubelagt og for mange fremmedgjort. Døden som tema kan oppleves både dystert og ubehagelig. Men døden er noe alle mennesker til alle tider har til felles, og formidling om det kan bidra til å redusere tabu og åpne for refleksjon om eget forhold til død.

Døden setter også preg på byrommet. Gravplassene har ofte lang historie og er grønne lunger som brukes til kontemplasjon eller kanskje som snarveien hjem. Gravplassene innebærer både kulturminner, byhistorie og kulturhistorie. De senere tiårene har også spontane minnesteder i perioder satt sitt preg på byen, slik som på slottsplassen etter Kong Olavs død, rosehavene etter 22. juli og senest i sommer etter skytingen på London Pub. Arkivinstitusjoner har vært sentrale i avviklingen av slike midlertidige minnesteder og bevarer materiale lagt ned der til minne om hendelser og mennesker.

Det finnes mange arkivkilder som gir innfallsvinkler til døden og døde personer både i Byarkivet og i andre arkivinstitusjoner, både på papir og digitalt. De er blant annet av stor betydning for slektsforskning, men også for andre fagfelt som kulturhistorie eller medisin. God lesning!

Forsidebilde:

Livet med døden. En ung kvinne hviler på en benk på Østre gravlund i 1914.

Foto: Oslo byarkiv, Kirkevergen A-40008/Ua/0008/004

Baksidekollasj: Tobias 30 år. Et utvalg Tobias-forsider over tretti år – 1992–2022

INNHold

2	Leder: Livet med døden – Ranveig Låg Gausdal
3	Innholdsfortegnelse
4	Et siste hvilested Unn Hovdhaugen
18	Er vi alle like i døden? Andrea Dietrichson
30	En grønnere by Anne Lene Unhjem Røvde og Naomi Louise Wilde
38	«Første skritt til større toleranse» Edgar Bruun
46	Et evig jødisk minnesmerke Johanne Bergkvist
54	Livets sykkel – og døds motivet i Gustav Vigelands kunst Guri Skuggen
62	Fra privat likvake til offentlig seremonirom Fredrik Berg
71	«Derinde i krematoriet steger de nu et lig» Olaf Steen
78	Okkupasjonsmaktens falne i Oslo Janne Wilberg
90	Byarkivet rommer liv og død Janne Wilberg
94	Spedbarnsdødelighet og døde spedbarn Maria Storhaug-Meyer og Cecilie Lintoft
102	Det skandaløse likhuset på Ankerløggen Gunnar Bolstad
108	Med døden som følgesvenn Kirsti Gulowsen
116	Dødsbrannen i Hegdehaugsveien 32 Kine Skyer
126	Lædel – et skarpretterdynasti i Christiania Johanne Bergkvist
136	Retterstedet Galgeberg Johanne Bergkvist
140	Det som er igjen Kjersti Ericsson.
144	Gravminner – en viktig felles kulturarv Arne Mathisen
146	Gravminneregistrering i Sørkedalen
148	Kilder til dødsfall i Oslo og Aker Torggrim Hegdal

4

18

46

54

70

116

136

En vinterdag på Krist kirkegård ca. 1900. Foto: Oslo Museum, OB.F01091

Et siste hvilested

– gravlunder og kirkegårder i Oslo og Aker

Når vi begraver våre nære og kjære vil vi helst ikke ha dem for langt unna, men få vil ha en gravlund eller kirkegård som nærmeste nabo. I dag har Oslo tju gravlunder og kirkegårder som danner grønne lunger og pusterom i byen.

Tekst: Unn Hovdhaugen, kulturhistoriker ved Oslo byarkiv

De eldste kirkegårdene

Den eldste kirkegården som fortsatt er i drift i Oslo er Gamle Aker kirkegård, med røtter tilbake til ca. 1100. Frem til 1860 var den Aker kommunes eneste kirkegård, og kirken kommunens eneste kirke. I 1860 kjøpt Kristiania kirken og kirkegården, og den har vært i sammenhengende drift frem til i dag.

Den første kirkegården som ble anlagt for Kristiania bymenighet etter flyttingen av byen i 1624, ble lagt omkring byens første kirke, Hellig Trefoldighets, og innviet sammen med denne i 1639. Hellig Trefoldighetskirke brant i 1686, men gravkapellene som lå under kirken ble benyttet helt frem til 1773. I tillegg ble Vaterland kirkegård benyttet som gravplass for byens forsteder, Vaterland og Saugbanken. Denne skal være

innkjøpt av kommunen i 1659, men ifølge klokker Svendsens opptegnelser skal den ha vært i bruk også før det. Bastian Svendsen var lærer og klokker i Vår Frelser kirke fra 1828 og kjent for sine opptegnelser over prestene i Kristiania stift.

Det var ikke uvanlig at man begravet byens innbyggere under kirkegulvet, men dette ble forbudt ved forordningen av 22. februar 1805 § 1 som sa at det for ettertiden ikke lenger var lov å opprette nye gravsteder i noen av landets kirker. Bakgrunnen var den stadig økende befolkningsmassen, og at kirkene derfor ble fulle. Det ble samtidig lovpålagt alle kirker i kjøpstedene å ha kirkegårder utenfor byen innen to år, og at denne var av en slik størrelse at den var tilstrekkelig for menighetens innbyggere.

Da Kristiania ble anlagt i 1624 ble Kristkirken bygget, og da etterdønnningene etter Svartedauden nådde byen i 1654 ble Krist kirkegård anlagt. De gravlagte etter pesten er hedret med et eget monument, Pestmonumentet. Kirkegården gikk også under navnet Krigs kirkegården da den i utgangspunktet var for Akershus slottsmenighet, senere Garnisonsmenigheten. Ved koleraepidemien i 1833 ble den utvidet helt ned til Møllergata for å ta av for det presset som var på gravsteder dette året. Kirkegården var i drift frem til 1924. I 1946 ble Grubbe-gata anlagt og delte kirkegården i to. Den nedre delen av kirkegården ble gjort om til parkområde i 1964. Delen som står igjen i dag stod avstengt og låst frem til den ble rehabilitert i 1999 og gjenåpnet som minnepark.

1) Vår Frelasers Gravlund sommeren 1930. Foto: Oslo Museum, Y3319nb

2) Julaften på Vår Frelasers gravlund 1907. Foto: Anders B. Wilse, Oslo Museum OB.Y1612

Vår Frelasers gravlund

Vår Frelasers kirkegård ble opprettet i 1697 samtidig med innvielsen av Vår Frelasers kirke, Oslo domkirke. Kirkegården lå på den østlige delen av det som i dag er Stortorvet og strakte seg ned til Dronningens gate. Etter forordningen av 1805 om at byene måtte anlegge sine kirkegårder utenfor bygrensa, og det faktum at kirkegården var full, førte til innkjøp av areal langs Akersveien i 1807 for å anlegge Vår Frelasers gravlund. Gravlunden ble innviet 17. juni 1808. Den ble første gang utvidet i 1824, deretter i 1865, 1873 og 1881. Etter det siste innkjøpet av matrikelnummer 31 i Akersveien i 1881 var gravlundsarealet på 86 mål.

Vår Frelasers gravlund ble mer og mer forbeholdt familiegavsteder, og fra 1857 ble det bestemt at den bare skulle

benyttes til dette. Det vil si at det i hovedsak var byens borgere som ble begravet her, de andre ble begravet på Ankerløkken. I 1911 var gravlunden full og det ble bare opprettet nye gravsteder der festetiden var løpt ut. Etter 1952 er det ikke opprettet nye gravsteder, men fra 2014 er det igjen mulig å få urnegrav på Vår Frelasers gravlund.

I dag ligger Vår Frelser gravlund midt i byen, og er et kulturminne der mange av byens kjente kvinner og menn er begravet. Gravminnene er fredet, og det er ikke lov å sette opp nye ved begravelser i dag, kun gjenbruk av de som allerede er der.

Epidemikirkegårder

Etter at Vaterlands kirkegård ble nedlagt i 1811, var Vår Frelser Gravlund frem til 1833 byens eneste begravel-

sesplass. Gravlunden ble derfor fort full og ved det første kolerautbruddet i 1833 fikk man derfor stor hast med å skaffe nok gravplasser for byens befolkning. På bakgrunn av dette ble Ankerløkken kirkegård opprettet på deler av Ankerløkken, som kommunen noen år tidligere hadde kjøpt. Ankerløkken ble 27. oktober 1833 tatt i bruk til begravelser, selv om den ikke var innviet som kirkegård ennå. Opparbeidelse av tomten til kirkegård skapte store problemer på grunn av vanskelige grunnforhold. Fra 1839 ble kirkegården også brukt som gravsted for bymenigheten. Den fikk tilnavnet «Den nye kirkegård» i motsetning til «Den gamle gravlund» som viste til Vår Frelsers gravlund. De store problemene med grunnen på Ankerløkken ble for alvor oppdaget da graveren skulle rette

opp i rekkene for å få plass til flere graver i 1857. Da viste det seg at gravene ikke var gått i oppløsning slik de skulle, på grunn av den leirerike grunnen. Etter hvert ble derfor bare barnelik begravet der. Den siste begravelsen på Ankerløkken fant sted i 1866, og i 1878 ble kirkegården lagt ned.

▲ **Byens første kolera kirkegård**
ble anlagt på Ankerløkka på vestsiden av Akerselva i 1833.
Kilde: Kirkevergen Tc/0001

▲
Kolerakirkegården på Tøyen ble anlagt for innbyggerne i byens forsteder ved den første epidemien i 1833. Kilde: Kirkevergen Tc/0001

Tøyen kirkegård ble også opprettet i forbindelse med koleraepidemien i 1833, men denne lå da i Aker kommune og området ble først innlemmet i byen i 1859. Bakgrunnen var at man ikke ønsket at likene fra forstedene skulle føres gjennom bystrøkene. Det ble kjøpt inn tomt på seks og en halv mål på grunnen til

Tøyen gård. Kirkegården strakk seg 120 meter langs Lakkegaten, 60 meter mot Botanisk hage og så skrånet den litt utover slik at den var 130 meter i den enden og var på i underkant av 7000 kvadratmeter. I en oppstilling fra 1855 står det at i alt 514 koleralik ble begravet her. Da Ankerløkken kirkegård ble lagt ned i 1878

ble noen av gravene flytte hit, etter dette ble ingen begravet på Tøyen. Som Ankerløkken var Tøyen kirkegård lite egnet som gravsted. Tøyenbekken gikk rett under og gjorde grunnen fuktig. Kirkegården ble lagt ned i 1880, og ved utbyggingen av Lakkegata skole på 1890-tallet ble noen av gravene flyttet til Sofienberg.

1) I dag er det som en gang var Sofienberg kirkegård park, men kirken fra 1877 står der fremdeles. Foto: Oslo Museum, OB.Z02498

2) Den jødiske kirkegården ligger ved siden av Sofienberg kirke, og er det eneste som viser til parkens historie som gravplass.

Foto fra 1986. Foto: Oslo Museum, OB.A4045

Sofienberg kirkegård

Da det ble bestemt at Vår Frelzers gravlund kun skulle være for familiegrover og grunnforholdene på Ankerløkken gjorde det vanskelig å fortsette med det som gravsted kjøpte kommunen i 1858 Sofienberg løkke på Grünerløkka. Løkkeeiendommen var perfekt som ny kirkegård for byen. Den lå utenfor bygrensa, som fram til 1859 gikk ved Akerselva. Så utenfor, men likevel nærme byen. Den vestre delen av løkka ble raskt lagt ut som en «Hjælpe-kirkegaard for Christiania By». Kirkegården var for byens fattige, mens byborgere fortsatt skulle begraves på Vår Frelzers gravlund. Snart ble likevel Sofienberg byens alminnelige gravplass.

Kirkegården lå landlig til mellom Torshovbekken og Sofienbergbekken, uten gater eller bebyggelse rundt, men dette endret seg raskt. I 1864 ble det anlagt et gatenett for hele området, og kirkegården ble omkranset av Sofienberggata, Helgesens gate, Toftes gate og Trondheimsveien. Ratkhes gate gikk tvers over kirkegården, og deler fortsatt parken i to. Samtidig ble bekkene overhvelvet. Det ble stadig bygget flere hus og bygårder i området, og i 1877 sto Sofienberg kirke ferdig på en liten fjellknaus midt i den gamle løkkeeiendommen. En ny byutvidelse var på trappene og det var klart at kommunen hadde behov for flere gravplasser. I 1874 ble derfor

Sofienbergparken kirkegård utvidet med 13 mål mot Toftes gate.

I 1931 vedtok bystyret å legge ned hele kirkegården. På den vestre delen, hvor det aldri hadde vært gravplasser, ble det på 1930-tallet lagt en lekeplass for barn. I 1961 ble den vestre delen av kirkegården gjort om til park og delvis til lekeplass. I 1972 var fredningstida på førti år over for den østre delen av kirkegården, som nå også ble park.

I dag er det kun den jødiske gravplassen som vitner om den store kirkegården som en gang lå her. Kirkegården ble kjøpt inn av Det Mosaiske Trossamfunn i 1869 og tatt i bruk fra 1885.

Byens eldste kirkegårder. Her vises også Hovedtangen kirkegård som var for garnisonsmenigheten. Også før flyttingen av byen skal slottets folk ha blitt gravlagt her. Kirkegården ble nedlagt i 1626.
Kilde: Henrik M. Christensen, Grensegang i fortidens Oslo. Et historisk atlas over byen, 2021

Anefeltløkken kirkegård

Sofienberg kirkegård kunne ikke dekke hele byen, og Anefeltløkken ble derfor besluttet innkjøpt som begravelsesplass for de sydøstre deler av byen, den ble lagt i tilknytning til Oslo Hospitals kirkegård. Kirkegården ble innviet 14. oktober 1874. Etter byutvidelsen i 1878 var det vanskelig å skaffe nok gravplasser til byens befolkning, det gjorde at det på Anefeltløkken i en periode ble begravet fattige fra hele byen. Fra 1894 fikk kirkegården navnet Oslo gravlund, og etter at det ble vedtatt at byen skulle skifte navn fra Kristiania til Oslo ble det vedtatt at gravlundene skulle skifte navn til Gamlebyen gravlund i 1925. Gravlundene ligger inntil Oslo Hospitals kirkegård.

Nordre gravlund

Med byutvidelsene i 1859 og i 1878 vokste behovet for gravplasser til byens befolkning betraktelig. Eiendommen Gjetemyren ble derfor innkjøpt av Kristiania kommune i 1883, den bestod av to deler adskilt av Tåsenveien. Østre del ble først anlagt og gravlundene ble innviet 14. juli 1884, og ble de første årene benyttet av alle byens menigheter. Planen var nå at Nordre gravlund skulle være gravlund for hele byen, men dette målet måtte oppgis da deler av eiendommen ble bestemt benyttet til anleggelse av Ullevåls sykehus. Utvidelse nordover ble dermed umulig. Det ble derfor allerede i 1890 reist spørsmål om anleggelse av begravelsesplasser for byens vestre og østre bydeler.

1) **Julestemning på Nordre gravlund** 1950, Foto: Oslo Museum, OB.FS0226

2) **Gravlundene gir rom for ettertanke**, her fra et område med benker for de besøkende på Nordre gravlund ca. 1920. Foto Oslo Museum. OB.NW2515

Dette ble behandlet i 1892 og førte til en utvidelse av Nordre gravlund på den siden som vendte mot byen, på en parsell av eiendommen Løkeberg, samt innkjøp av arealer til opprettelse av Østre gravlund. Helt frem til 1936 måtte beboere i de nordre og østlige bydeler som ønsket å feste urnegraver gjøre det på Vestre gravlund, men den alminnelige regelen var at innbyggerne i en menighet skulle ha gravplass på den gravlunden som menigheten tilhørte. Så da antallet kremasjoner økte ble det også anlagt

urnelund på Nordre gravlund, i 1933 hadde gravlunden kun seksti urnegraver. Så i 1936 ble det på et hjørne av gravlunden mellom Geitemyrsveien, Kierschows gate og Tåsenveien anlagt urnelund som ga plass til 1650 urnegraver.

Østre gravlund

Eiendommen Helsfyr ble innkjøpt av Kristiania kommune i 1892 for bruk til begravelserformål, og innviet som gravlund 25. oktober 1895. Den første opparbeidelsen til gravlund

***Flyfoto av Østre gravlund med kapellet.** Foto: Vilhelm Skappel / Widerøes Flyveselskap, Oslo byarkiv A-20027/Ua/0028/036*

inneholdt seksten gravkvarterer, men allerede i 1901 var store deler av kvarterene fylt opp. I 1905 var det omtrent 20 350 graver på Østre gravlund. I 1912 ble 10,5 dekar av gravlunden gitt til Det Mosaiske Trossamfunn som gravlund, denne delen heter i dag Helsfyr gravlund.

Gravlunden ble utvidet flere ganger på 1920- og 1930-tallet, og samtidig med anleggelsen av urnelund på Nordre gravlund ble dette også planlagt på Østre gravlund. Urnelunden skulle gi plass til 2180 urnegraver i forskjellig størrelse.

Vestre gravlund

Da Vestre gravlund ble planlagt anlagt i 1896 hadde byen stort behov for flere gravsteder på grunn av den voldsomme befolkningsveksten, og Vestre gravlund ble anlagt for byens innbyggere, men i Aker kommune. Kristiania kommune kjøpte eiendommen Frogner etter beslutning av 26. mars 1896. Men eiendommen ble senere bestemt benyttet til andre formål, og kun en mindre del av det vestlige området ble benyttet til gravlund. I 1897 bestemte derfor representantskapet å kjøpe inn en parsell av Volvat under Store Frøen, Møllerløkken under Tuengen og gården Nedre Borgen. Opparbeidelsen av kirkegården startet opp i august 1899 og stod klar til innvielse 30. september 1902. Det var da gjort klart til 8780 graver, fordelt på nitten gravkartaler. Etter hvert som antallet kremasjoner økte, økte

Krigskirkegården på Ekeberg 1940.

Foto: Riksarkivet, NTBs krigsarkiv RA/PA-1209/U/Uj/L0219d

også behovet for urnegraver. Det var ikke praktisk arealmessig å fortsatt benytte alminnelige graver til dette formålet. Det ble derfor for Vestre gravlund bevilget midler på det ekstraordinære budsjettet for 1913–1914 til å anlegge urnelund. I juni 1916 vedtok bystyret særskilt reglement for jordsetting av askeurner, og fra 1. juli 1916 kunne bortfeste av urnegraver begynne.

I dag er gravlunden Norges største. Den er også den av byens gravlunder som har en internasjonal del. Under 2. verdenskrig ble de tyske soldatene som døde under invasjonen begravet her, men de ble flyttet etter at tyskerne etablerte en egen æreskirkegård på Ekeberg. De engelske soldatene som falt i kamp er også begravet her, og russere som døde i tysk fangenskap. Ved formannskaps-

vedtak av 6.mars og 25.september 1947 har Oslo kommune tatt på seg fremtidig vedlikehold av de engelske og russiske soldatgravene.

Krigskirkegården på Ekeberg

Under invasjonen av Norge i april 1940 og senkningen av Blücher, var det mange tyske soldater som falt. Disse ble først gravlagt på Vestre gravlund, men tyskerne ønsket en æreskirkegård for sine falne soldater og valget falt på Ekeberg. Gravlunden var lokalisert rett ved Ekebergparken og bak Sjømannskolen. Bakgrunnen skal ha vært at den lå høyt og hadde god utsikt. Kirkegården ble opprettet allerede i mai 1940 og flyttingen av gravene fra Vestre gravlund startet umiddelbart. Aker herredstyre hadde saken oppe i 4. juli 1940, som en referatsak.

Det ble ikke gjort innvendinger mot opprettelsen, men Oslo kommune ved reguleringsjefen fremla at anleggelsen av gravlund her var i strid med kommunens plan for området, der det var bestemt å legge området ut som folkepark. Ved frigjøringen i 1945 ville kommunen ha tilbake arealet for å benytte det til det det først var planlagt som, nemlig parkområde for byens befolkning. Det var forslag om å flytte de falne til Tysland, men dette gikk ikke gjennom. Løsningen kom da kommunen i 1950 kjøpte gårdene Arveset og Grav for å anlegge Alfaset gravlund. Kommunen vedtok i 1952 å flytte de tyske krigsgravene hit og det ble dermed den første delen av Alfaset gravlund som ble tatt i bruk.

Kirkegårder fra vest til nord i Aker

Aker kommune var mye større i utstrekning enn Kristiania og senere Oslo. Folk bodde mer spredt, og derfor var det ikke snakk om store kirkegårder som skulle være for hele herredet. I 1859 ble forstedene innlemmet i byen, og det var kun frem til 1861 at herredet kun hadde én kirke og én kirkegård. Selv om Aker solgte Gamle Aker kirke til Kristiania i 1860 beholdt de seg retten til begravelseplass i ytterligere femti år, det samme gjaldt Oslo Hospitals kirkegård da den gikk over til byen. I 1861 ble Aker prestegjeld delt i Gamle Aker, Grønland og Vestre og Østre Aker. I 1906 ble Ullern

skilt ut av Vestre Aker prestegjeld, og Nordstrand skilt ut fra Østre Aker. Aker var da delt i fire sogn, Ullern, Vestre Aker, Østre Aker og Nordstrand. Gamle Aker og Grønland var innlemmet i byen ved byutvidelsen i 1878.

Ullern sogn

I Ullern sogn fattet herredstyret i Aker i 1898 beslutningen om oppførelsen av en kirke i Ullern. Sammen med forslaget kom det frem at oberst H.S. Løvenskiold ville skjenke kommunen eiendom til kirkegård, på en betingelse, og det var at kirken ble lagt på den tilstøtende eiendommen Holgerslyst. Kirken ble først ferdig i 1903, men allerede i 1901 hadde kommunens overingeniør lagt planen klar for kirkegården, denne ble 14. mars 1901 godkjent av Herredstyret og etter planen skulle det være plass til 3900 gravsteder. Kirkegården ble innviet i 1903.

Før dette hadde også Ullern gravplasser på Sørkedalen kirkegård. Ved koleraepidemien i 1853 ble det kjøpt inn av kommunen 1,5 mål tomt, men dette ble aldri benyttet. Herredstyret bestemte i 1863 at det skulle oppføres et kapell i Sørkedalen. Det ble kjøpt seks mål tomt av gården Stubberud til kirke og kirkegårdstomt.

Vestre Aker sogn

Vestre Akers kirkegård ble anlagt på den såkalte «Kalvehaugen» som lå under Store Ullevål gård, kommunen kjøpte en parsell på tjue mål av Isac

Muus i 1852. Et par år senere kjøpte de et tilstøtende grunnstykke og kirken stod ferdig i 1855. Det ble etter det bevilget en god del penger til beplantning, blant annet en allébeplantning. Det viste seg dessverre raskt at kirkegården ikke var egnet som gravplass, da grunnen i stor grad bestod av fjell. Det måtte stadig sprenges ut deler av fjellet og tilføre jord til gravene. Noen år før byutvidelsen i 1878 ble det gjort en vurdering av om man skulle fortsette å bevilge midler til å sprengre ut, eller om man om få år ville oppleve et mindre press på antall begravelser, i og med at man forstod at forstedene om ikke mange år ville innlemmes i byen. Etter byutvidelsen fikk de som hadde sin familiegrav på kirkegården fortsatt begraves der, selv om de nå tilhørte byen.

Under koleraepidemien i 1866 opprettet man en hjelpekirkegård på deler av eiendommen Nedre Blindern, som kommunen hadde kjøpt ti år tidligere til skoleformål. Den ble ikke tatt i bruk, men i mange år så hentet man jord til Vestre Aker kirkegård fra hjelpekirkegården.

Nødvendighet av å skaffe en ny kirkegård for Vestre Aker ble fremholdt allerede i 1918 av daværende sogneprest Th. Godal. Reguleringen for Berg, Tåsen og Sogn var i gang, og juryen her ble fremlagt spørsmålet om det var mulig å sette av tomt til en gravlund i området. Svaret var at dette ikke egnet seg som del av et havebyanlegg, slik som det de planla for området.

Det skulle i utgangspunktet innenfor hvert sogn bare begraves de som hørte til sognet.

Aker kommune kjøpte i 1899 eiendommene «Udsigten» og «Grefsentunet», på til sammen 125 mål, for å anlegge kirke og kirkegård. Det ble i 1901 utformet en detaljert plan for kirkegården, som skulle være på ca. 39 mål og ha plass til 6300 gravsteder. På arealet som ble kjøpt inn ble det også satt av plass til skole, politi- og brannstasjon og lærerboliger.

Østre Aker sogn

I Østre Aker ble det vedtatt i 1855 å kjøpe 200 mål fra gården Ulven til anleggelse av kirke, kirkegård og prestebolig. Østre Aker kirkegård ble innviet sammen med kirken i 1860. Kirkegården ble benyttet til gravplass under koleraepidemien i 1866, da grunnforholdene gjorde at den var egnet til det.

I 1896 besluttet Herredstyret i Aker å erverve tjue mål av eiendommen Øvre Grorud til kirkegård. Den ble innviet i 1904. Fordi den øvre delen av kirkegården som lå foran selve kirken i vesentlighet bestod av stein og ikke var så egnet til gravsted, ble det bestemt anlagt en liten park i engelsk landskapsstil. Flere av trærne døde etterhvert ut og anlegget forfalt. Og delvis på grunn av byggevirksoverhet på nabotomten til folkeskole ble området mindre og mindre tilfredsstillende. Herregårdsgartneren fikk ansvaret og anlegget stod ferdig i

Vestre Aker kirkegård 1967. Foto: Oslo Museum, OB.A11223

1925. Det ble også lagt plan for videre utnyttelse, noe som innebar en ytterligere opparbeidelse av kirkegården. Arealet bestod i hovedsak av fjell og en bortspregning var kostbar, men da det var stor arbeidsledighet i Aker bevilget Aker sognestyre penger til arbeidets utførelse, noe som da ga beskjefligelse til parkvesenets arbeidere også om vinteren. Utover arbeidet som ble gjort her var eiendommen rundt i stor grad bebygget og det var derfor ikke mulig

å utvide kirkegården. For å avlaste behovet i Østre Aker ble derfor Høybråten kirkegård anlagt.

Selv før utvidelsen av Grorud var ferdig, besluttet Aker kommune å kjøpe inn et passende areal til kirkegård for Furuset og Høybråten. Valget falt på en del av eiendommen Høybråten, og et areal på ca. tretti til førti mål ble innkjøpt. I første omgang ble ti mål opparbeidet, dette var arealet nærmest Høybråtenveien.

Østre Aker kirkegård 1937. Foto: Oslo Museum, OB.A1937

Dreneringen ble satt i gang i 1929 og det ble drenert i dobbelt dybde slik at det kunne legges to kister i høyden. Forutsetningen var at det overalt ble begravet i dobbelt dybde. Det ble ikke gitt anledning til å feste store familiegraver da disse tok uforholdsmessig stor plass.

Nordstrand

Nordstrand kirkegård ble tatt i bruk i 1866. I 1864 hadde Aker kommune kjøpt inn atten mål tomt til Østre Akers kapell, senere Nordstrand kirke, og til anleggelse av tilhørende kirkegård.

I 1913 ble kirkegården utvidet da man kjøpte tjue mål tomt fra den tilstøtende eiendommen Munke-
rud. Frem til midt på 1920-tallet ble flere deler av kirkegården opparbeidet og drenert, og i 1924 ble det også kjøpt inn tjue mål tomt til. Menighetsrådet anmodet om å utarbeide en plan for hele kirkegården, og herredsgartneren ble engasjert. I dette arbeidet skal han ha uttalt: «Det viktigste er å få kirkegården tilvokst i overskuelig fremtid, så man slipper å ha inntrykk av at de døde begravnes på et åpent jorde». Sammen med drenering og uthugging

av stein var beplantning store utgifter på kirkegårdene. Da utvidelsen på 1920-tallet var ferdig ville Nordstrand kirkegård ha omtrent 3000 enkelte gravsteder, og på denne tiden ble det i året begravet omtrent mellom femti og sytti personer.

Nordstrand sognestyre samtykket i 1920 til at Bækkelagskirken ble oppført etter privat innkjøp av tomten Åslien ved Sandstuveien. Kirken ble innviet i 1923 og etter dette tok byggekomiteens formann kontakt med herredsgartnerne for om mulig få anlagt en urnelund på kirkens vestside. Sognestyret godtok herredsgartnerens forslag om å anlegge to terrasser i terrenget, med urner og deretter fri plassering av urner i skoglandskapet rundt kirken. Urnelunden ble innviet i 1937, og senere utvidet i 1963, 1967 og 1975. I januar 2021 ble det igjen åpnet for utvidelse av urnelunden.

Kirkegårder opprettet etter sammenslutningen av Oslo og Aker

Alle kirkegårdene som er anlagt etter 1948 er lagt i tidligere Aker kommune, det var kun her det fortsatt fantes arealer som egnet seg til formålet. Gravplassene det gjelder er Ris urnelund, Alfaset gravlund, Klemetsrud kirkegård og Voksen gravlund.

21. mars 1956 leverte skolerådmannen en redegjørelse til bystyret som ble behandlet i bystyresak 71 1956. Her tok de utgangspunkt i, etter beregninger fra både byplansjefen og kirkevergen, at en fremtidig befolkning i Oslo vil være 700 000. Begge regnet med en dødelighet med ti prosent pr år, men var uenige om hvor lenge en familie ville beholde gravstedet, byplansjefen sa femti år, men Kirkevegen sa femtifem år. Ut fra disse tallene regnet de seg frem til at Oslo i fremtiden ville ha behov for mellom 350 000 og 385 000 gravplasser. I 1957 hadde Oslo ifølge Kirkevergen 117 000 gravplasser. I dag har Oslo ca. 180 000 graver, men et stort antall er urnegraver og her varierer kapasiteten fra to til seks plasser. Det er den som fester graven som er ansvarlig for at den benyttes fullt ut. Kommunen er lovpålagt å ha en buffer på tre prosent ledig gravkapasitet.

Ris kirkegård ble innviet i 1957. I 1932 stod Ris kirke ferdig og da ble også urnelunden planlagt. Det er kun urnegraver på Ris kirkegård.

Ved opprettelsen av Alfaset fikk man i en periode overskudd av gravplasser på byens østkant, men det ble bemerket i bystyresak 71 fra 1956 at man ikke kunne forvente av byens vestlige områder skulle ha sine graver her, og at det var viktig å sikre

arealer også i vest med planlagt oppkjøp i Bogstad-Woxen-området og en utvidelse på Grefsen ved innkjøp av 129 mål fra Engebråten. Det ble også estimert at det etter hvert ville bli sytti prosent urnegraver og tretti prosent kistegraver, men at dette ennå ville være mange år til og at det måtte legges til grunn i den videre planleggingen at det var behov for 65 prosent kistegraver. På Alfaset er det et eget felt for romfolket og et eget felt for muslimske graver.

Da det ble kjøpt inn tomt til Kirke på Klemetsrud i 1932 ble det også satt av areal til kirkegård. Kirken stod ferdig allerede i 1933, kirkegården ble først innviet i 1981. I dag finnes det egne felt for muslimske graver, og en egen minnelund for barn som har dødd i mors liv.

Voksen kirkegård er byens yngste, den ble innviet i 1992. Kirkegården er på omtrent 236 dekar, men kun nitti dekar er foreløpig opparbeidet.

Med unntak av Ankerløkken kirkegård, Tøyen kirkegård og Sofienberg kirkegård står alle byens kirkegårder som ble opprettet etter 1800 fortsatt. De er med på å fortelle byens historie og sørger for at det skal være et siste hvilested for hele byens befolkning. ●

Litteratur og trykte kilder

Aker kommune, *Herredsstyresak 86/1940*

Aker kommune (1940–1947): *Aker 1837–1937. Kommunens styre og forvaltning gjennom hundre år*, bind 1–5, Grøndahl & Søn's Boktrykkeri

Bull, Edvard (1918): *Akers historie*, Olaf Norlis forlag

Kristiania kommune (1892): *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837–1886*.

Kristiania kommune (1914): *Beretning om Kristiania kommune for aarene 1887–1911*, J. Chr. Gundersens boktrykkeri

Lund, Bernt H. (2000): *Beretning om Oslo kommune for årene 1948–1986*, Oslo

Oslo kommune (1952): *Beretning om Oslo kommune for årene 1912–1947*

Oslo kommune (1954): *Aker 1937–1947. Kommunens styre og forvaltningen inntil sammenlutningen med Oslo i 1947*. Supplementsbind til Aker 1837–1937

Oslo kommune, *Bystyresak 71/1956–1957*

Oslo kommune, *Forvaltningsberetninger*

Er vi alle like i døden?

DØD OG BEGRAVELSE I ET KULTURHISTORISK PERSPEKTIV

I døden er vi alle like, sies det. Døden tar ikke hensyn til hva slags liv du har levd, den kommer til deg uansett. Den bryr seg ikke om du er ung eller gammel, fattig eller rik, snill eller slem. Man kan velge den selv, eller den kan være det siste man ønsker. Vi skal alle møte den en dag, og på den måten er vi alle like i døden.

Tekst: Andrea Dietrichson, kulturhistoriker ved Oslo byarkiv

Døden gjør ikke forskjell på folk, men det gjør tiden etterpå. Ikke som at man kommer til himmelen eller helvetet, men at både selve begravelsen, og gravstedet som blir opprettet, kan variere enormt. Det kan det være ulike grunner til. I vår tid kan man enkelt sagt si at hvis den avdøde var mest opptatt av seg selv og sitt, så vil det kanskje ikke dukke opp så mange i begravelsen. Kanskje vil det ikke bekostes så mye i en vakker gravstøtte med inngraverte engler eller hjerter, eller det vil ikke stå «dypt savnet, høyt elsket» på den. Videre kan det være et barn som har dødd, og foreldre som rett og slett ikke klarer å sette opp en gravstøtte, eller som ønsker en bisettelse kun for de aller nærmeste.

Begravelsen til en person som har hatt et stort nettverk og som har brydd seg om dem rundt seg, kan derimot fylle begravelseslokalet fullstendig. Det blir skrevet lovord om vedkommende i nekrologer og på gravstøtten, og graven er full av blomster og lys. Det finnes begravelser hvor ingen dukker opp og det finnes nasjonale begravelser for konger, statsledere og motstandsfolk, eller for mennesker som døde på en måte som har preget nasjonen. Slike nasjonale begravelser forekom blant annet etter terroren 22. juli 2011 og da Henrik Ibsen døde i 1906. Men uansett hva slags liv vi har levd, har vi vel alle en eller annen gang vært innom tanken om at det hadde vært interessant å overvære vår egen begravelse når den tid kommer.

Kilder til innsikt

Tankene vi har om død og begravelse, hva som skjer når et menneske dør, og hvordan det skal gravlegges, er annerledes nå enn tidligere. Hvis man skal undersøke gravskikker i steinalderen og vikingtiden, er arkeologiske utgravninger den beste kilden. Disse har vist at det til ulike tider har vært vel så vanlig med hauglegging av hele kroppen, sammen med gjenstander som representerte den avdødes jordeliv, som med likbrenning. Også i vikingtiden forekom begge disse begravelsesmetodene. Konger, store krigere og velstående personer ble ofte gravlagt i skipene sine som ble fylt med gravgods, slik som i Oseberg- og Gokstad-haugene.

▲ Da Henrik Ibsen ble gravlagt fra Trefoldighetskirken 1. juni 1906, var det mange som møtte. Bildet viser at både trappen foran kirken og gaten utenfor er full av folk. En såkalt nasjonal begravelse med mange oppmøtte. Foto: Anders B. Wilse, Oslo Museum OB.X0269

Videre har arkeologiske funn vist at etter kristendommens inntreden som offisiell religion i Norge, endret begravelsesskikkene seg. Både likbrenning og hauglegging ble forbudt og likene ble begravd i vigslet jord. Gravstedene ble samlet i det hellige området rundt kirkene, og døde konger og martyrer ble begravet under

kirkegulvet, jo nærmere alterområdet, jo bedre. Etter hvert var det ikke bare konger og martyrer som ble begravd under kirkens kor. Kirkemuren – og så nært helgenene som mulig – ble et populært gravsted for de som hadde råd til det. Å bli begravd inne i kirken var et tegn på status og ble svært populært i løpet av 1700-tallet.

1) En av ti kjente gravhauger fra Tanum gård i Bærum. Gravhaugene nær gården kan føres tilbake til eldre jernalder, eller omkring 300 e. Kr. Foto fra ca. 1940. Foto: Robert Charles Wilse, Oslo Museum OB.X1460

2) En ny grav på Nordre gravlund i 1920. Foto: Erik Gustavsen, Oslo Museum OB.NW2520

3) Ikke bare er begravelsen selv en gammel tradisjon, men også det å legge kranser og blomster på graven, for eksempel til jul, er et viktig rituale for mange. Vår Frelses gravlund julaften 1908. Foto: Anders B. Wilse, Oslo Museum OB.Y1689

Når det gjelder tanker om døden og begraveleseskikker fra tiden etter reformasjonen og frem mot midten av 1800-tallet, er det vanligere å se på både skriftlige og nedtegnede muntlige kilder. I kulturhistorisk forskning er innsamlede sagn, eventyr og spørreundersøkelser svært viktige for å få innblikk i hvordan man tenkte i tiden før vi har omfattende skriftlige kilder fra.

Peter Christen Asbjørnsen samlet eventyr og sagn fra midten av 1830-årene, og slo seg sammen med Jørgen Moe i 1837. Flere av de innsamlede eventyrene ble skrevet ned og utgitt som «Norske Folkeeventyr 1841–1844», men betegnes dog som en muntlig tradisjon fordi de ikke har en kjent forfatter eller opphavsmann, men er – i Asbjørnsens og Moes ord

– «fortalt som folket». Felles for eventyr og sagn som ble innsamlet på denne tiden er at mange av dem er svært like hverandre over store av verden, både i form og innhold.

I 1946 ble Norsk etnologisk gransking etablert for å samle, forvalte, formidle og forske på fortellinger om dagliglivet. Norsk etnologisk granskings innsamlede spørreundersøkelser dreier seg om alt fra middagsmat til lek, og også om død og begravelse, og de innsamlede minnene strekker seg tilbake til slutten av 1800-tallet.

Hvorfor begrave?

Selv om tradisjonene og ritualene rundt død og begravelse endrer seg fra sted til sted og over tid, er det én ting de fleste kulturer og perioder har felles.

Når en person dør så handler familien og lokalsamfunnet på en viss måte, de gjør noe med det avdøde mennesket. Av åpenbare grunner kan man ikke bare la likene ligge der de døde, og fortsette som om ingenting har skjedd.

Måten man handler på har forandret seg i tid og rom. En god kilde til å få innsikt i hvordan man tenkte om døden og gravlegging på for eksempel 1700-tallet, er vandresagn. Vandresagn er sagn som ikke er knyttet til ett bestemt sted eller miljø, men som finnes – kanskje med noen variasjoner, men hvor meningsinnholdet er det samme – i store deler av verden. I *Å leve med døden: folkelige fortellinger om døden og de døde*, analyserer kulturhistoriker Bjarne Hodne et internasjonalt vandresagn som kan si noe om hvorfor man i kristen tro begravet lik i vigslet jord. Sagnet heter «Sagnet om sjødraugane og landdraugane, der draug betyr dauing. Sagnet går, forkortet og omgjort til bokmål, som følger:

Det var julaften og en tjenestegutt skulle ned og hente julebrennevin i bua nede ved sjøen. Mens han fylte krukka så han gjennom døråpningen at en draug kom opp av sjøen. Guttan sprang tilbake mot gården, men da han hadde kommet et stykke hørte han skrik og skrål bak seg og så flere

hundre mann ikledd skinnklær og sjøstøvler komme etter ham. Han nådde kirkemuren, hoppet over den og ropte: «Alle kristne sjeler, opp og hjelp meg!» Deretter hoppet han over muren på andre siden og løp hjem. Neste dag var kirkegården dekket av kisteplanker som de gravlagte hadde brukt som våpen, og brukte årer og vrakrester som sjødraugene hadde brukt i kampen.

I dette sagnet er landdraugene de som er gravlagt på kirkegården og sjødraugene sjømenn og andre som har omkommet på havet og aldri blitt lagt i vigslet jord, aldri fått fred eller hvile. I sagnet fremstår de som er begravet på kirkegården som «gode» sjeler som kan hjelpe gutten fra å bli tatt av sjødraugene. Å finne sin siste hvile på kirkegården ble nemlig sett på som en positiv ting – både for avdøde og for de rundt. Den omkomne fikk salighet og fred i det evige liv etter døden, og de som var igjen vernet seg samtidig mot at avdøde skulle kunne hjemsøke dem. De sikret seg mot gjengangeri gjennom flere ritualer både før, under og etter begravelsen. For særlig i tidsrommet mellom dødsøyeblikket og siste jordklapp på graven, var de utsatt for farer de måtte verne seg mot.

Liminalitet og trussel

Som tradisjoner og ritualer flest, stammer også begravelsesritualer fra en tid der man ikke hadde like mye oversikt over verden som vi har i dag. De fleste trodde på en høyere makt, og var sikre på at det fantes mer mellom himmel og jord enn det øyet kunne se – og mange hevdet også å kunne se overnaturlige vesener eller inn i fremtiden. Man trodde på varsler og tegn fra oven og man trodde på djevelen, og at man under den såkalte liminalfasen var særlig utsatt for onde makter, hulderfolk og djevelen.

I kulturhistorisk litteratur er det ofte rettet fokus mot liminalfasen ved ulike tradisjoner. Det vil si fasen mellom to konkrete tilstander. Det kan være tidsrommet mellom nyfødt og døpt, ugift og gift og mellom død og begravet. Fra gammelt av trodde man at de som befant seg i en slik fase var særlig truet. Et udøpt spebarn måtte voktes over, slik at det ikke ble byttet med hulderunger. Et ugift par måtte i tiden rett før bryllupet utføre visse ritualer som beskyttet dem fra haugbonden eller djevelen. På samme måte skulle et lik håndteres på bestemte måter, blant annet for å unngå at de havnet i djevelens hender, eller at de skulle hjemsøke de gjenlevende. Videre hadde man tanker om hva avdøde skulle ha på og med seg

◀ Ved jordfestelsen av Bjørnstjerne Bjørnson 3. mai 1910, vasset de som var til stede i granbar. Foto: Hermann Christian Neupert, Oslo Museum OB.Z00607

Krigsbegravelse ved Østre Aker kirkegård, 1940. Tradisjonen med å legge granbar på graven er holdt i hevd. Foto: Rigmor Dahl Delphin, Oslo Museum OB.AK0266k

i kisten, hva som ble sagt ved graven og hva som ble spist og drukket under gravølet.

Disse ritualene kunne innebære alt fra at den avdøde føtter måtte peke mot døren under liksyningen, og at kisten måtte bæres ut bakdøra eller gjennom et hull man skar i veggen hvis man ikke hadde bakdør. Dette for å unngå at avdøde skulle besøke familien. Noen steder måtte gravfølget bære kisten tre ganger rundt kirken før den ble lagt i jorda, og for mange var det viktig at graven skulle graves fra en bestemt retning. Det var tradisjoner for å pynte tunet eller gårdsplassen og graven med granbar, trolig

fordi disse hadde antidemonisk virkning. Tradisjonen med granbar lever den dag i dag. Granbar er et vanlig syn på kirkegårder, særlig om vinteren, og det har lenge vært vanlig å pynte området rundt graven med granbar på begravelsesdagen.

Kulturhistoriker Ørnulf Hodne skriver i *Norsk folketro* at «kontinuerlig kontakt mellom levende og døde (er) et kardinalpunkt i folketroen, og grunnlaget for flere gravferdsskikker». Kanskje man kan anta at de fleste av de begravelsesritualene vi har sett til

langt ut på 1900-tallet, og som fremdeles praktiseres i dag, på mange måter stammer fra en tid hvor hovedpoenget var å verne seg selv og den avdøde fra onde makter? For helt siden helgendyrkingen og valfarten til martyrgraver og også kristendommen vant innpass, har det vært status å gravlegges i nærheten av disse. Videre inne i kirkene, også i nærheten av martyrer og konger, og etter hvert som jorden rundt kirken ble omgjort til kirkegårder, har det vært viktig å gravlegges i nærheten av kirkebygningen, og aller helst på sørsiden av kirken.

Festegraver og linjegraver

Men hva når folketallet – og dermed også antall lik – øker? I Kirkevergens arkiv i Oslo byarkiv finner vi blant annet en boks med brevkorrespondanse fra 1800-tallet. I denne ligger en utrevet Morgenbladet-artikkel fra 9. september 1888. Her står det at i 1805 «utkom en kongelig Forordning, hvorved det blev forbudt for Eftertiden at indrette nogen ny Begravelsesplads i Kirkerne. Kongen fandt nemlig at det ikke er sømmeligt, at Bygninger, indviende til det højeste (...) benyttes til hjemsteder for Legemer, der overgives Forraadnelse, og at den fra mindre oplyste Tider nedarvede Skik at begrave de døde i Kirkerne, ofte har havt farlige Tildfælde, ja endog Helbredstab for de efterlevende til Følge». Å begrave lik i kirkene ble nå rett og slett sett på som helseskadelig, i hvert fall i Danmark-Norge.

▲ Bildet fra høsten 1966 viser flere av feste- og familiegravene ved Vår Frelses gravlund. Fotograf: Harriet Flaatten, Oslo Museum OMu.A17048

Men hvor skulle man da begrave landets velstående lik? For ikke alle kirker eller byer hadde egen gravlund – i hvert fall ikke med plass til alle byens døde innbyggere på lang sikt. I Femtiaars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837–1886 omtales denne forordningen og den påfølgende bestemmelsen om at «enhver Kjøbstadskirke som ikke havde Kirkegaard utenfor Byen (...) skulde skaffe en bekvem Plads til samme af Saadan Størrelse, som efter Menighedens Folkemængde var tilstrækkelig». I hovedstaden førte dette

til at kirkegården som lå rundt Vår Frelses Kirke, i dag kjent som Oslo domkirke, ble nedlagt rundt 1808. Det ble kjøpt opp et stort område utenfor den daværende bygrensene, nemlig det som i dag er kjent som Vår Frelses Gravlund.

Vår Frelses Gravlund utviklet seg raskt til å bli omtalt som «Riksmannskirkegården». For når det ikke lenger var mulig å opprettholde sin stand i det hinsidige ved å begraves under kirkegulvet, måtte man i det minste få hvile i fred et sted med andre fra sitt samfunnslag. Her var det etter hvert

«På Vår Frelser spanderte de fleste granbar, klokkeringing, orgel og sang. På Østre bare de færreste»

kun mulig å opprette festede familiegraver. De som ikke hadde råd til dette, begravde sine avdøde kjære på Ankerløkken kirkegård, der Kulturkirken Jacob ligger i dag, og Sofienberg gravlund. For klasseskillene var tydelige på midten av 1800-tallet, særlig i byene og tettbygde strøk. Industrialiseringen førte med seg at en ny samfunnsklasse vokste frem – arbeiderklassen – og de enorme forskjellene mellom arbeiderne og borgerskapet sto sterkt til langt ut på 1900-tallet. Historiker Knut Kjeldstadli mener at «ulikheten skar tvers gjennom samfunnet (...) når du var syk og når du var gal». Klasseskillene vistes i alt fra klesdrakt til bolig, hvor i byen man bodde og ikke minst hvordan og hvor man ble begravet.

Det var ikke bare selve gravlundene som understreket hvilket samfunnslag den avdøde tilhørte, men også selve graven. Noen ble begravd i festegraver, avsondret fra andre steder på kirkegården, under vakkert utsmykkede statuer og gravstøtter. De som ikke hadde råd til dette, ble lagt i såkalte linjegraver hvor gravstøttene sto etter hverandre i rette linjer. Fattigvesenets linjegraver ble imidlertid satt opp enda tettere enn vanlig. Praksisen ble avskaffet i 1885, «men typen grav på de ulike gravlundene var likevel en god pekepinn på den sosiale strukturen i opplandet»,

skriver Kjeldstadli. Ulikhetene bunnet i at det var dyrt å begraves, noen steder dyrere enn andre, og noen måter å gjøre det på kostet mer. Kjeldstadli skriver at «å bruke kapellet på 'rigfolk-kirkegården' Vestre Gravlund var tre ganger så dyrt som på Østre Gravlund». På Østre Gravlund ble flere ofte gravlagt samtidig. Hvis man skulle begraves gratis innenfor menighetens tider, måtte man også regne med at flere skulle gravlegges samme dag. Dermed hadde man ikke mye mer enn en halvtime til rådighet inne i kapellet, og det sier seg selv at det ikke alltid var nok. Forskjellen besto i at man ble begravet i ulik type grav. På «Vår Frelser spanderte de fleste granbar, klokkeringing, orgel og sang, på Østre bare de færreste». Den enorme ulikheten mellom øst og vest illustreres i tabellen under.

Begravelser 1898		
	Linjegrav	Festegrav
Vår Frelses Gravlund	4	566
Østre Gravlund	883	8

Begravingen og gravene til fattiglik beskrives også i en brevkorrespondanse mellom overgraveren M. Nielsen, kirkevergen og kirkeinspeksjonen i Christiania i 1857.

Dette året hadde festetiden gått ut på Ankerløkkens gamle koleragraver fra 1833, og det skulle anlegges nye graver til fattiglik. Sjøkket var nok stort da man i forbindelse med dette oppdaget at kistene sto i vann og forråtnelsesprosessen bare så vidt var i gang. I bystyresaken ved kjøpet av Sofienberg er det gjengitt et brev til kirkevergen datert 6. februar beskrev M. Nielsen oppgravingen på følgende måte: «Den, der overhug en af Kisterne, medens jeg var tilstede, blev bestænket af det afskyelige raadne Vand, som fyldte Kisten, og der var en Stank, aldeles utaalelig. Det befandtes, at Liget i den var iført egne Klæder, der let gik istykker, men Liget var helt, hvorfor man ogsaa sluttede at grave». Han konkluderer med at Ankerløkken derfor kun kan benyttes til barnelik, ettersom de ikke trenger å begraves like dypt som voksne.

Kirkevergen følger opp ved å sende et brev til Kirkeinspeksjonen i Christiania elleve dager senere. I tillegg til å forklare situasjonen på Ankerløkken, inneholder dette brevet også en beskrivelsen av forskjellen på fattig- og festegraver: «Da (...) de Fattiges Grave, som bekjendt, kun oppklappes een Gang, hvorefter de i Regelen henligge uden mindste Tilsyn.» Fattigbegravelser ble jo i

regelen dekket av Fattigvesenet opp til en viss sum, og da graverens jobb lenge var provisjonsbasert og bykassen ikke bevilget tilskudd til Kirken for begravelser, var det nok en naturlig konsekvens at fattiggravene ikke var hovedprioritet for Kirken. Men hvor skulle fattiglikene nå ligge?

Kirkevergen forsto at de trolig ikke kom utenom å opprette fattiggraver på Vår Frelzers Gravlund, som på dette tidspunktet nesten utelukkende besto av vakkert utsmykkede familiegravsteder og festegraver. Men ville ikke fattiggravene trekke ned totalinntekttet av den ellers så pent forseggjorte kirkegården? Han foreslo å benytte området langs Ullevålsveien til voksne fattiglik, blant annet fordi det lå «fjernest fra de smykkede Familiegravsteder». Videre presiserte han at for å unngå «en altfor anstødelig Disharmoni imellom det her omhandlede og de øvrige Kvarter, der alle ordnes med saamegen Omhyggelighed, burde det maaske paalægges Overgraveren, at han for Kirkens Regning holder De Fattiges Grave paa Vor Frelzers Gravlund (...) i en Stand, som vidner om god Orden».

Selv om det var mulig å legge noen av fattiggravene til et bortgjemt område på Vår Frelzers Gravlund, forsto de raskt at dette ikke var nok, og at de var nødt til å se seg om etter en hjelpe-

kirkegård. De endte opp med å kjøpe eiendommen Sofienberg ved Trondheimsveien – den gang fremdeles beliggende i Aker – til hjelpekirkegård, først og fremst for fattiglik.

Takster og reformer

Etter hvert som folketallet steg i løpet av 1700- og 1800-tallet, særlig i byene, måtte altså begravelser og kirkelige ritualer organiseres på en annen måte. I 1739 lå det øverste ansvaret for oppsyn med hovedstadens kirkegårder på Kirkeinspeksjonen. Kirkeinspeksjonen besto den gang av byens magistrat og sogneprest og fra 1833 også byens kapellan. I 1851 overtok kommunen ansvaret for kirkens økonomi, og det ble ansatt en felles kirkeverge i lønnet stilling. Denne hadde ansvar for alle byens kirker. I tillegg oppnevnte Kirkevergen en forstander for hver kirkegård, som igjen opprettet stillingstitler som overgraver, undergraver og vanningskoner. Disse, og kirkekassen, ble lønnet direkte ved at de pårørende betalte for alt fra graving, klokkeringing, gravstell, sangkor og granbar under begravelsen til de såkalte betalingslikene. Fattiglikene var døde mennesker med pårørende som ikke kunne betale, der fattigkassen betalte en fast sum i året for alle begravelse av disse.

▲ Graveren skulle også ha betalt for det tunge arbeidet. I 1852 oppga graveren å ha begravd 346 betalingslik til en sum av 559 spesidaler, og 268 fattiglik til den fastsatte sum av hundre spesidaler. Her fra Vår Frelzers gravlund i 1907. Fotograf: Anders B. Wilse, Oslo Museum OB.Y1643

I kjølvannet av mangelen på begravel-
sesplasser på begynnelsen av 1850-
tallet, oppdagelsen av forholdene på
Ankerløkken og det påfølgende kjøpet
av Sofienberg, ble det ved represen-
tantbeslutning 31. mars 1856 gjen-
nomført en reform av begravel-
sesvese-
net. Frem til dette hadde altså kirken
hatt sin egen økonomi. Alle utgifter
i forbindelse med begravelser og kirke-
gårder ble derfor tatt av kirkens egne
midler, og inntektene gikk rett inn
i kirkekassa. Initiativet til reformen
hadde kommet fra Formannskapet
allerede i 1854, og gikk primært ut på
at bykassen bevilget et årlig tilskudd
til kirkekassen, samt en revisjon av
avgiftene som tidligere hadde blitt
fordelt mellom kirken (som betaling
for gravplass, klokkeringing og så
videre.), Waisenhuset (for sang) og
graveren (for graving). Avgiften som
måtte betales var regulert etter
avdødes stand og stilling.

Waisenhusets foreldrelose gutter
var på bekostning av sin egen undervis-
ning pålagt å synge ved alle byens
begravelser fra 1800 til 1881. For å spe
på barnehjemmets midler, som ellers
kom fra frivillige gaver og innsamlinger,
forpliktet de seg til å stille med minst
tolv av barnehjemmets gutter, møte på
kort varsel og uten hensyn til vær og
vind. Synge skulle de, og de som ville
og hadde råd til sang, måtte betale.

I følge kommunens femtiårsberetning for 1837–1886 gjaldt følgende
takster for sang fra Waisenhusets guttekor helt frem til reformen:

Takster for sang fra Waisenhusets guttekor	
Avdødes stand/stilling	Omkostninger
Embetsmenn	32 kroner
Kjøpmenn, forhandlere og bestillingsmenn	19 kroner og 20 øre
Håndverkere, høkere og arbeidsfolk med sang av full skole	12 kroner og 80 øre
Håndverkere, høkere og arbeidsfolk med sang av halv skole	6 kroner og 40 øre
Håndverkere, høkere og arbeidsfolk med sang av kvart skole	3 kroner og 20 øre

Beløpet på tre kroner og tjue øre måtte
uansett betales, enten Waisenhusets
sangkor ble benyttet eller ikke.

I følge statistisk sentralbyrå
var en dagslønn for en jernarbeider
ca. en krone og førti øre på midten av
1800-tallet. Det vil si at dersom han
ønsket å hedre sin avdøde far eller
kone med sang av full skole, kostet det
ham ni arbeidsdager, og han måtte
uansett ut med lønn for tre dagers
arbeid. I dag er en gjennomsnittlig
dagslønn for en håndverker omtrent
2000 kroner. Grovt forenklet vil det si
at en rørlegger i dag hadde måttet
betale 18 000 kroner for sang «av full
skole» i en begravelse.

Ved reformen i 1856 ble den
tvungne betalingen, så vel for sangkor
som for klokkeringing, opphevet, og
takstene ble redusert til det som ble

ansett som passende vederlag for den
ytte tjeneste.

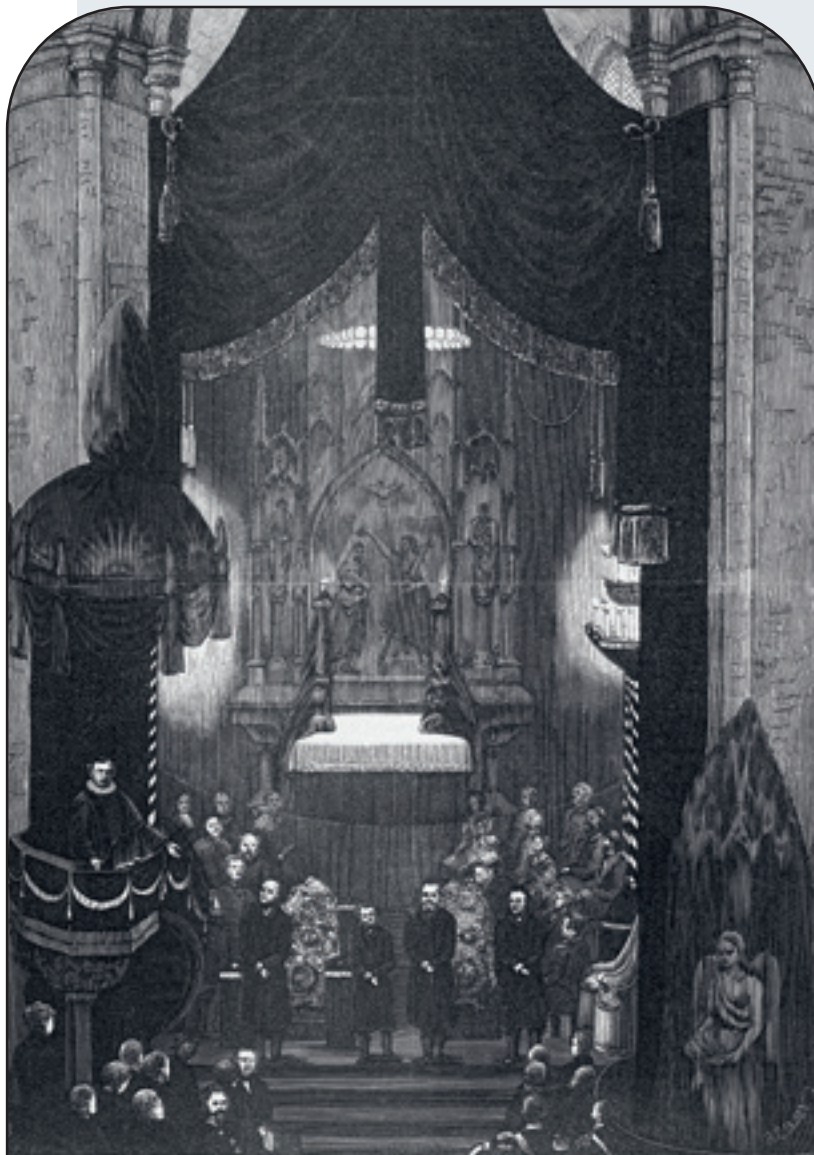
1857-reglementet om kirke-
gårdenes bruk og takstene som var
knyttet til dette, besto mer eller min-
dre uendret helt til 1897. Da utkom
en ny lov av august samme år. Etter
dennes paragraf 37 skulle det som
hovedregel være gratis å begraves ved
kirkegården til avdødes menighet.
Derimot kunne det kreves betaling
dersom man ønsket å feste graven
utover de første tjue årene etter begra-
velsen, eller dersom avdøde ikke til-
hørte menigheten til kirkegården man
ønsket å gravlegge ved. Summen ble
fastsatt av bystyret i møte 8. novem-
ber 1900, og finnes trykt som doku-
ment nummer 49 for 1901. Den nye
regelen innførte følgende store
endringer.

Anton Martin Schweigaard og hustrus begravelse i Trefoldighetskirken i 1870. Legg merke til koristene på hver side bak. Xylografi av Hans Christian Olsen. Foto: Rune Aakvik, Oslo Museum OB.03119

Alle som ved dødstidspunktet bodde i Kristiania, fikk gratis gravplass, gravning i vanlig dybde, samt gratis bruk av kapell og likhus. Dersom begravelsen ble holdt til menighetens faste tidspunkter, fikk man også orgelspill og klokkeringing uten betaling. Det eneste man nå måtte betale for som gikk til kirken, var festeavgift utover de tyve første årene, samt begravelsesplass dersom du ønsket å begraves et annet sted enn på egen menighets kirkegård.

De nye reglene førte altså til store endringer, og i bystyresak 119/1900 ble det diskutert enda flere forslag rundt «Indførelse af Afgiftsfrihed i stort mulig Udstrekning for alt, hvad der tiltrænges til de Dødes Jordfæstelse og Begravelse, saaledes at Utgifterne bliver en Kommunesag og lægges over på Beskatningen». Argumentene for å gjøre begravelser tilnærmest kostnadsfrie, handlet selvsagt om hver enkelt borgers ve og vel. Det vil si at med en ny ordning ville mange slippe å benytte seg av fattigkassen i forbindelse med begravelser.

Men i bystyrereferatet til nevnte sak blir også hygiene brukt som argument. Det refereres til en artikkel i Arbeideren fra 1. juni 1900. En kvinne som bodde i en bygård på St. Hans-haugen hadde dødd av

1

2

1) Uansett om det har vært snakk om bondebegravelser, kongelige begravelser, krigsbegravelser eller arbeiderbegravelser, har gravfølget vært et vanlig element i ritualet. Bildet viser gravfølget til tre ukjente norske soldater. Kistene er dekket med norske flagg. Prosesjonene er på vei til Nordre gravlund.

Foto: AS Oslo Sporveier/
Nerlien, Oslo byarkiv
A-40202/Ua/0013/042

2) Fotografi av begravelse på Nordre gravlund i 1907. Rundt graven og graverne står sørgende mennesker. Legg merke til haugen med granbar i bakgrunnen.

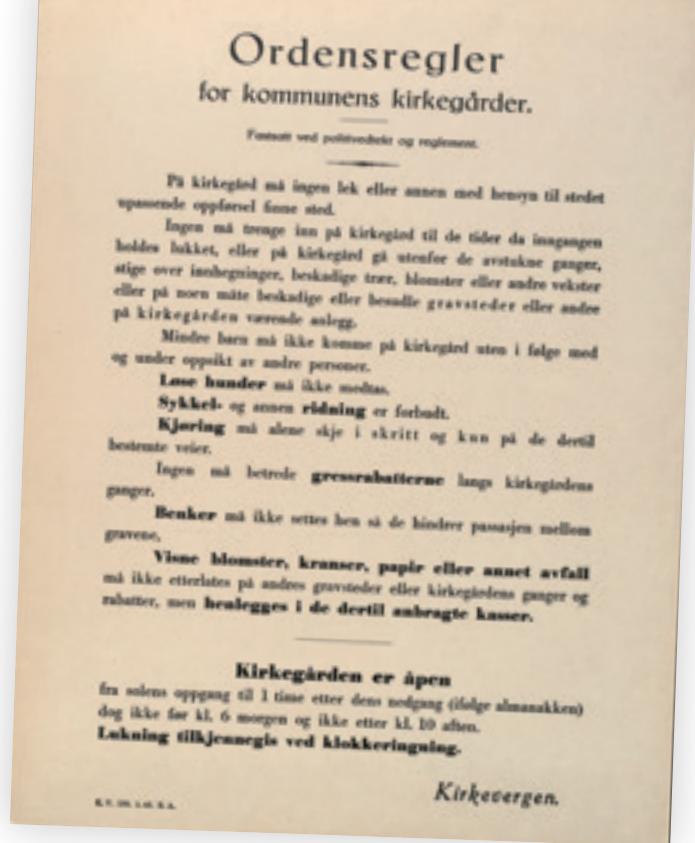
Foto: Anders B. Wilse,
Oslo Museum OB.Y1642

tuberkulose. Dagen etter hadde mannen hennes gått ut for å melde dødsfallet, men han hadde ikke kommet tilbake før etter tre dager. Naboene hadde reagert på «en afskyelig lugt, en stank, der formelig drev dem ut af sine hjem». Da enkemannen endelig returnerte, viste det seg at han hadde måttet dra ut til Lysaker og jobbe for å tjene inn penger til å finansiere blant annet likkisten. Historien brukes som eksempel på at ved å sette slike utgifter over til beskatningen, har man «baade henseet til vort samfunds fordel og (...) lette byrden for den enkelte.

Med 1901-reformen ble det så og si kostnadsfritt å begraves, så lenge man holdt seg innenfor menighetens faste tider. Men alle var ikke helt fornøyd med denne løsningen. For klasse-skillene var fremdeles tydelige, og akkurat slik mannen som ikke hadde råd til sin avdøde kones likkiste vegret seg for å få støtte av fattigkassen –

man kunne jo miste stemmeretten for å motta fattighjelp – så var det mange som heller ikke ønsket å oppfattes som fattige. I Kirkevergens sakarkiv ligger et brev datert 17. januar 1934, som kirkevergen har skrevet til rådmannen for tredje avdeling. Her står det at kirkevergen ønsker at forbeholdet om fri begravelse kun til menighetens faste tider bør oppheves. Argumentasjonen er at begravelse til fastsatt tid blant «publikum opfattes som (...) utpreget «fattigbegravelse», og at man resikerer (sic.) at mere enn en kan bli bisatt samtidig gjør sitt til, at de aller fleste undgår å benytte menighetens faste tid, og heller betaler ekstra utgiften for orgelspill og ringning, og derfor tar egen tid».

En Dagbladet-artikkel, som ble publisert 26. oktober 1933, påpeker kostnadene ved begravelsene. Artikkelforfatteren påpeker at det er «dyrt å leve i Oslo, men nesten ennu dyrere å dø». Her sammenlignes kostnadene for

▲ Det var ikke bare selve begravelsen og tiden etter som var underlagt tradisjoner og regler. Kirkegårdens besøkende måtte også overholde regler i forbindelse med gravbesøk eller andre ærender. Dokumentet med ordensregler er udatert. Kilde: Kirkevergen, O L0001

den billigst mulige begravelsen, kun med det aller mest nødvendige, som ifølge artikkelforfatteren er kiste, likbil, bærere, sangkor og granbar ved graven, med en litt finere som i tillegg bør omfatte liksvøp, orgel, byrådens honorar, samt granbar i kapellet og innvendig i graven. Førstnevnte ville etter artikkelens beregninger ligge på 143 kroner, sistnevnte på 235 kroner.

Det koster fremdeles mye å organisere en begravelse. Mange bruker

store deler av arven, eller også av egen lønne, og andre har rett og slett ikke råd til å inkludere alt eller alle de ønsker. Men kanskje kan man likevel si at det som tidligere har hatt mest å si for hvorvidt en død person har fått en storslått begravelse eller grav har vært vedkommendes sosiale status, og ikke hvem vedkommende har vært som venn og menneske? ●

Kilder

Oslo byarkiv, *Kirkevergen*, Db L0001 og O L0001

Litteratur og trykte kilder

Alsвик, Bård (1998): *Døden i Christiania. Begravelsesvesenet i forrige århundre*; I: Tobias nr. 4/1998

Bergkvist, Johanne (2018), «Barnehjemmet for borgerlige barn», I: *Dagsavisen* 07.05.2018

Christiania Intelligentssedler, 14. 09.1857, «Christiania Byes Repræsentanter og Formænd. Sag no. 1. Om Indkjøb af Løkken Sofienberg til Hjælpekirkegaard»

Dagbladet 16.10.1933, «Dyr å dø»

Hodne, Bjarne (1980): *Å leve med døden: folkelige forestillinger om døden og de døde*, Gyldendal

Hodne, Ørnulf (2008): *Norsk folketro*, Cappelen

Kjeldstadli, Knut (1990): *Den delte byen: fra 1900 til 1948. Oslo bys historie. Bind 4*

Kristiania kommune, *Bystyresak* 119/1900

Kristiania kommune (1892): *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837–1886*

Norsk folkemuseum, Norsk etnologisk gransking

Statistisk sentralbyrå, ssb.no

Tvedt, Knut Are, red. (nettversjon): *Oslo byleksikon*

En grønnere by

Oslos gravplasser utgjør en del av vår felles kulturarv, og fungerer på flere måter som en del av den overordnede grøntstrukturen. Mange bruker dem til gjennomgang og rekreasjon. I tillegg har de som grøntområder en viktig funksjon for klima og miljø.

Tekst: Anne Lene Unhjem Røvde, kommunikasjonsrådgiver Gravferdsetaten og Naomi Louise Wilde, landskapsarkitekt Gravferdsetaten

OSLO SKAL VÆRE EN LIVSSYNSÅPEN BY OG EN GOD BY Å BO I FOR ALLE.

Gravferdsetatens primæroppgave er å sørge for at Oslos innbyggere begravnes med verdighet og med respekt for avdødes tro eller livssyn. I tillegg skal etaten sørge for at kommunen har ledige graver tilsvarende tre prosent av kommunens befolkning.

Oslo kommune har tyve gravplasser og 1831 mål, som primært skal brukes til gravlegging av byens innbyggere. Oslos gravplasser utgjør en del av vår felles kulturarv, og fungerer på flere måter som en del av den overordnede grøntstrukturen.

Konkurranse om Oslos grønne lunger

I den vestlige verden har tilstrømningen til større byer vokst betraktelig de siste tiårene, noe som også gjelder Oslo. Byen blir både større og tettere. En konsekvens av denne utviklingen er at grøntstrukturen i byen er under press. Gravplass regnes ikke som grøntarealer på linje med parker, friområder og liknende. Samtidig er bruken av gravplassene variert og mange opplever dem som grønne lunger og viktige rekreasjonsområder, særlig grunnet den stillheten og roen som ofte preger områdene. I en stadig tettere by, må arealene brukes smartere og mer effektivt, og i så måte vil gravplassene bli stadig viktigere som grønne elementer i byen. Samtidig

opplever vi et sterkere press på bruk av gravplassarealene.

I forståelse av grønne lunger, ligger det også en betydning av gravplassenes rolle i klima- og miljøarbeidet. Oslo har store ambisjoner på klima- og miljøfeltet, og ble kåret til Europas miljøhovedstad i 2019. Gravplassene i byen kan være viktige bidragsyttere i å gjøre Oslo til en grønnere by.

Historikk

På 1000-tallet ble det etablert mange gravplasser i Norge. En stor del av disse ble senere nedlagt, før det på 1800- og 1900-tallet ble etablert flere for å møte befolkningsveksten. Gamle Aker kirkegård, som ble etablert på 1100-tallet, er den eldste gravplassen som fortsatt er i bruk i Oslo. Tolv av byens tyve grav-

1) Benk på Voksen kirkegård. Foto: Anne Lene Unhjem Røvde
2) Benk på navnet minnelund, Grefsen kirkegård. Foto: Naomi Louise Wilde

▲ Gamle ordensregler Østre gravlund. Foto: Naomi Wilde

plasser er etablert på 1800-tallet eller i starten av 1900-tallet.

I middelalderen hadde gravplassene en variert funksjon, og ble blant annet brukt til næringsvirksomhet og rettssaker. Gravplassene var slikt sett steder som ble brukt til offentlige handlinger. Det var ikke alle innbyggere som hadde gravsteiner eller andre monumenter. Dette var forbeholdt samfunnets øvre klasser, og det var først på 1800-tallet at det ble vanlig for et bredere lag av samfunnet å ha et faktisk gravsted for avdøde.

I dag brukes gravplassene til flere formål enn gravlegging av døde. Dette vises også i utformingen av arealene. I Oslo, som i hele Skandinavia, er gravplassene anlagt med gress, trær og annen beplantning. Grad av parkmes-

sig utforming varierer, men utformingen skiller seg likevel fra gravplasser i for eksempel Sør-Europa, hvor det park- og naturmessige preget er fraværende. Disse gravplassene er også ofte forbeholdt de etterlatte.

Ordensregler på gravplassene

Tidligere var det ikke lov til å gå på gressplenene mellom gravminnene, eller oppholde seg på gravplassene etter mørkets frembrudd.

All ferdsel og opphold skal skje gående på en minst mulig støyende måte og hunder skal føres i bånd ifølge Gravplassforskriften § 9. Lek, skiløping,

aking, jogging, sykling, ridning, solbading og lignende er ikke tillatt. Mindre barn må være under tilsyn av voksne. Gravferdsetaten har supplert med egne ordensregler i vedtekter for gravplassene i Oslo kommune § 3.

Gravplassen skal være inngjerdet og ha lukkbare porter. Det arealet som ligger innenfor gjerdet skal som hovedregel være opparbeidet. Gjerdet skal ha et verdig utseende og utgjøre et fysisk hinder. I tillegg skal det tilrettelegges for universell utforming. Det vil si at det blant annet skal være god fremkommelighet for bæreprosjon, Gravplassforskriften § 7.

«Denne høsten reviderer vi vedtektene for gravplassene, og i den forbindelse vil vi nøye vurdere hvilke aktiviteter vi vil tillate på gravplassen fremover, også i henhold til de politiske føringene som gis i Fremtidens gravplass – gode grønne byrom»

– Magne Hustavenes, direktør for Gravferdsetaten

Gravplasser som urbane, grønne rom

Gravplassene utgjør en del av den overordnede grøntstrukturen i Oslo ved at store områder med vegetasjon kan fungere som foretrukne plasser for planter eller dyrearter (habitater), som bufferområder for andre habitater rundt, og som korridorer mellom tiliggende grøntområder, parker og turdrag.

Gravplassene ligner på en park, men på grunn av enkelte begrensninger regnes de ikke som rekreasjonsområder slik som parker, friområder og marka. Arealene er derfor ikke regulert som grøntområder eller friområder, men som gravplass. Enkelte av gravplassene ligger innenfor karakteristiske landskapstrekk som er viktige å bevare og videreutvikle. Eksempelvis gjelder dette gravlundene langs bekke- og elveleier som Alna, hvor Alfaset og Gamlebyen gravlund ligger, og Merradalen som innebefatter Voksen kirkegård. Av viktige landskapstrekk kan Akersryggen nevnes, som innebefatter Gamle Aker kirkegård og Vår frelsers gravlund.

Gravplassenes betydning for grønnstrukturen følger i stor grad deres

betydning for rekreasjon og biologisk mangfold, men har også betydning for lokalklima og overvannshåndtering. Parker og gravplasser har en viktig funksjon i å håndtere overvann, som innebærer at vannet forsinkes i grøntarealene og trekker ned i grunnen, og ved at store trær trekker til seg regnvann.

Klima- og miljøarbeid

Gravplassmyndigheten skal være en foregangsfigur i miljøvennlig drift og en pådriver i klima- og miljøarbeidet. Det innebærer blant annet reduksjon av utslipp og en bevisst forvaltning av grøntområdene. Redusert bruk av kunstig gjødsel og bruk av pollinatorvennlige sommerblomster er eksempler på dette. I tillegg kan tiltak som å bruke nærproduserte planter være viktig for å minimere transport.

For å nå Oslo kommunes klimamål, må energibruken endres på flere områder. Tilpasset infrastruktur og arealbruk er mål i Oslo kommunes Klimatilpasningsstrategi. For å bidra til å nå målene er det behov for oppgradering og installering av infrastruktur som muliggjør effektiv og miljøvennlig drift.

Variert bruk på gravplassene

Gravplasser er primært for gravlegging av døde, og for at de etterlatte skal ha en grav å gå til. Likevel brukes gravplasser til mye annen aktivitet. Forskere ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU) undersøkte i 2014 aktiviteten ved Gamlebyen gravlund og Østre gravlund. Resultatene fra Gamlebyen gravlund viste at kun fem prosent var på gravlund for å besøke en grav. 66 prosent brukte gravlund som gjennomgang på vei til et annet sted, og øvrige brukte området til hundelufting (elleve prosent), rekreasjon (tretten prosent) og andre aktiviteter av sosial eller kulturell art (fem prosent). Det innebærer at hele 95 prosent av besøkende bruker området til andre formål enn hva som i utgangspunktet er tiltenkt.

Årsakene til denne varierte bruken er flere. Respondentene i undersøkelsen hadde ulike forklaringer. Noen satte pris på stillheten og hvordan gravlund som grøntområde er et alternativ til byens parker med annen type aktivitet og støynivå. Andre brukte gravlund av praktiske årsaker, og flere pekte på at det var et vakkert

Nonner på Vår Frelses gravlund i juli 1965. Foto: Henrik Ørsted, Oslo Museum OB.A11293

1

2

og godt vedlikeholdt område. Felles for mange var opplevelsen av gravlunden som et rolig sted å trekke seg tilbake.

Bruken på Østre gravlund er imidlertid av en noe annen art. Her er overvekten av brukere (55 prosent) besøkende til graver, mens det er 25 prosent som bruker gravlunden til gjennomfart. Fjorten prosent bruker området til rekreasjon, mens fem prosent går tur med hunden, og en prosent benytter området til andre aktiviteter av sosial og kulturell art.

Forklaringen på den ulike bruken er sammensatt, men plassering i bybildet og utformingen av gravplassen trekkes frem av forskerne. Særlig blir gjerder og beplantning langs gravlundens grenser trukket frem. Mens det er lave gjerder, busker og flere åpninger på Gamlebyen gravlund, fremstår Østre gravlund langt mer innestengt med tette hekker, høyt steingjerde og én hovedinngang. De andre mindre inngangene er vanskelig å finne.

1) Gamle Aker kirke
i Akersbakken 26 1930.
Foto: Anders B. Wilse,
Oslo Museum OB.Y3144

2) Navnet minnelund
Nordre gravlund.
Foto: Naomi Louise Wilde

Begravelse på Nordre gravlund juli 1952. Foto: Leif Ørmelund, Oslo Museum OB.Ø52/0902b

Forskningen fra NMBU viser at bruken av gravplasser i Oslo varierer. Den viser også at utformingen har noe å si for bruken. Utformingen må legge til rette for at gravplassenes primærbruk ivaretas parallelt med øvrig bruk, som på mange gravplasser kan være den klart største andelen aktivitet. Det må antas at gravplassene i fremtiden vil ha like mye eller mer flerbruk og sambruk enn

i dag. Derfor må gravplassmyndigheten legge til rette for flerbruk som ivaretar den verdighet og ro som bør prege gravplassene.

Fremtidens gravplasser

Det er ikke bare bruken av gravplassene som endrer seg. Behovene for arealeffektivitet, klimavennlighet og ønsker fra de etterlate og/eller avdøde

er i endring. For eksempel er det stadig flere som ønsker å gravlegges i navnet eller anonym minnelund.

Minnelunder gir flere muligheter for parkmessig utarbeidelse, ettersom ikke like mye plass brukes til gravminner. Gravferdsetaten prioriterer å lage gode minnesteder på minnelundene, slik at det skal være godt å komme dit for å minnes og sørge. Minnelundene

1 2

1) Gamlebyens menighetshus på daværende Alnafet kirkegård, nå Gamlebyen gravlund 1934.

Foto: Oslo byarkiv A-20031/ Ua/0006/011

2) Navnet minnelund på Klemetsrud kirkegård. Foto: Naomi Louise Wilde

gir derfor gode muligheter for parkmessig utforming, men legger sterke føringer på bruk av stedet og tilrettelegging for flerbruk.

Askespredning som gravferdsform har blitt mer akseptert og ønskelig de siste årene. Oftest skjer det i tilknytning til familiens hytte på høyfjellet eller ved sjøen. Det er ønskelig å tilrettelegge for askespredning på et eget felt på gravplassene.

Kolumbarium

Urnevegger er et annet ord for det som tidligere er kjent som *kolumbarier*. Et kolumbarium er en stor vegg fylt

med nisjer, som ofte finnes i kapeller eller andre lignende seremonibbygg. Gravferdsformen er langt mer vanlig sydney i Europa, men hadde også en tid sitt feste her i Norge.

Tidligere fantes det en rekke kolumbarier rundt om i Norge, som urnehaller tilknyttet krematorier. Der kunne urner settes inn for langtidsoppbevaring. Denne muligheten var hjemlet i likbrenningsloven. Da ny gravferdslov med tilhørende forskrift trådte i kraft 1. januar 1997, falt denne muligheten bort. Med en ny endring i gravplassloven, ble urnevegg som fysisk konstruksjon, igjen tillatt fra 1. januar 2021. Det er denne muligheten Notodden kirkelige fellesråd har benyttet seg av, når de har anlagt en urnevegg. Gravferdsetaten er helt i starten med å planlegge kolumbarium i Oslo. Vi vurderer om vi skal restaurere de som allerede finnes på Ullern og Vestre Gravlund, eller om vi skal etablere nye.

Skogsfelt

En av de nyeste formene for parkmessig anleggelse av gravplasser er skogsgavplasser. Grefsen skogsfelt er et urnefelt, med stellfrie urnegraver i et naturlig skogsfelt. Ved kremasjon blir avdødes aske lagt i en biologisk nedbrytbar urne og satt ned i jorden. Området er omgitt av store trær, og skogbunnen består av lyng og bær. Hver urnegrav har en ubearbeidet naturstein fra nærområdet, som kan benyttes til navn og minneord.

Flerbruk og sambruk

I tilrettelegging for sambruk og flerbruk av gravplassene, kan inndeling i såkalte «grønne rom» være effektivt. Dette kan for eksempel bety at arealer som er under opparbeidelse, eller som midlertidig skal brukes til alternative formål, kan skjermes og gi mer intime rom. Det er også virkningsfullt å skape og avgrense rom i et større område

gjennom møblering av sitteplasser eller ved bruk av belysning.

Gravferdsetaten har et samarbeid med ByBi om utsetting av bikuber. ByBi er et urbant birøkterlag i Oslo med honningbier. Dette er et godt eksempel på å kombinere bruk av gravplassene som urbane byrom med viktig klimaarbeid. Bikubene bidrar til at biene ikke utrykkes. Gravferdsetaten bidrar ytterligere til at pollinerende insekter bor og formerer seg i byen ved utplassering av humlekasser og insekshoteller. Det er satt opp bikuber på flere steder med gode erfaringer, og videre utsetting vil gjøres i tråd med anbefalinger fra Bymiljøetaten.

Gravferdsetaten har flere arealer som foreløpig ikke er tatt i bruk til gravlegging. Slike områder kan brukes til slåttemark eller blomstereng, til parselhager, plantekasser eller skolehager. Dette gjøres til en viss grad i dag. På Voksen kirkegård finnes Voksenenga parselhager. Dette er et frivillig initiativ, som driftes på arealer som Gravferdsetaten har lånt ut. Her har man i samarbeid lagt til rette for fellesskap og en møteplass, samtidig som naturmangfoldet er ivarettatt.

Kirsten Lunde, dosent på Institutt for landskapsarkitektur på Norges Miljø- og biovitenskapelige Universitet forteller at undersøkelser viser at folk tolererer mye ulik bruk: «Det er to begrensninger: Lav fart og lavt støynivå. Stillhet og rolige bevegelser er to viktige stikkord».

Fremtidens utfordringer

I tiårene som kommer vil Oslo passere 800 000 innbyggere og ha størst befolkningsvekst av alle norske byer. I Oslo er andelen av befolkningen som er sytti år eller eldre nå ni prosent.

I 2050 ventes det at denne andelen blir seksten prosent. Dette vil medføre økt behov for gravlegging, nye gravleggingsformer og bruk av gravplassene som et rekreasjonsområde. Vi opplever et større trykk på flerbruk fra andre kommunale virksomheter; det kan være ønske om ferdselsårer, sykkeltraseer, bruksendring av bygninger eller areal inne på gravplasser, og ønske om å bruke areal regulert for gravplass til andre formål.

Magne Hustavenes, direktør for Gravferdsetaten uttaler: «Etter dagens vedtekter er det ikke lov å sykle på gravplassene, men vi erfarer at flere og flere bruker sykkel inne på gravplassene. Det er en vanskelig avveining om hvor strengt vi skal håndheve forbudet. De aller fleste oppfører seg bra, tar hensyn og er forsiktige, men vi har også problemer med syklistene som bruker ringeklokken for å komme seg gjennom gravfølge.

Denne høsten reviderer vi vedtektenes for gravplassene, og i den forbindelse vil vi nøye vurdere hvilke aktiviteter vi vil tillate på gravplassen fremover, også i henhold til de politiske føringene som gis i Fremtidens gravplass – gode grønne byrom». ●

Litteratur og trykte kilder

«Begravelser, gravplasser og kremasjoner», I: *oslo.kommune.no/Helse og omsorg*

«Fremtidens gravplass – Gode, grønne byrom». Byrådssak 253/17

Grande, Tove Rømo (2018): «Måten nordmenn bruker gravlunder på skiller seg fra andre land», Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (*nmbu.no*)

Gravplassforskriften (Forskrift til lov om gravplasser, kremasjon og gravferd) § 9, I: *lovdata.no*

Grønnestad, Kjetil S. (2020): «Ønsker nye kolumbarier», I: *gravplassen.no*

Grønnestad, Kjetil S. (2020): «Bygger landets første urnevegg på mange tiår», I: *gravplassen.no*

Aftenposten 19.7.2019
«Kirkegårder som parker»

Leknes, Stefan og Sturla A. Løkken (2022): «Folketallet vil krympe i 40 prosent av kommunene fram mot 2050», Befolkningsframskrivninger for kommunene 2022, I: *Statistisk sentralbyrå (ssb.no)*

Lov om gravplasser, kremasjon og gravferd (gravplassloven), I: *lovdata.no*

Vedtekter for gravplassene, Oslo kommune, I: *lovdata.no*

Gravminne på retnings-
bestemt gravfelt.
Foto: Naomi Louise Wilde,
Gravferdsetaten

«Første skritt til større toleranse»

– OM MUSLIMSK BEGRAVELSER I NORGE

*Fortellingen om muslimske gravskikker i Norge,
er en stille, men viktig fortelling om hvordan norske
begravelsestradisjoner ble flerkulturell.*

Tekst: Edgar Bruun, arkivar ved Oslo byarkiv

**I 1971 DØDE EN UNG, MAROKKANSK
MANN I EN TRAGISK TRAFIKKULYKKE
VED KRAGERØ.** Han ble gravlagt på

Østre Aker kirkegård og 16. januar
1971 trykket VG en helsides reportasje
i lørdagsutgaven med overskriften
«Muhammedaner i kristen jord».

De skrev:

*«Det er ingen gud uten Allah,
og Muhammed er hans profet, leste
imamen Mimun Ajaja, mens den
kristne sogneprest stod på ærbødig
avstand og betraktet høytideligheten
(...) Dette var trolig den første muham-
medanske jordfestelse i Norge. Snart
vil det bli en alminnelig foreteelse her
i landet. Buddhister, muhammedanere*

*og andre troende vil ligge side om side
med de kristne på våre kirkegårder.
Det som skjedde fredag på Østre Aker
kirkegård er første skritt til større
toleranse».*

Fem år seinere, onsdag 7.april
1976, hadde Aftenposten gjemt en
notis blant små og store annonser. Den
hadde riktignok en sensasjonspreget
overskrift: «Første begravelse etter
muhammedansk rituale», men var
ikke så lett å få øye på:

*«Trolig for første gang ble en
tyrker i går begravet i norsk jord.
Begravelsen, som foregikk etter et
enkelt muhammedansk rituale,
ble foretatt på Nordre gravlund, og*

*tyrkeren har av Kirkevergen fått løfte
om å få fortsette å begrave sine lands-
menn på en spesiell del av området»*

Det er påfallende at to avisopp-
slag med fem års mellomrom begge
påstår å rapportere fra den første mus-
limske begravelsen i Norge. Utenom
det er det ingen treff i Nasjonal-
bibliotekets digitale avisarkiv. Det
var med andre ord ikke spesielt stor
interesse for temaet. Men to år seinere,
4. desember 1978, trykket Dagbladet
en liten notis med den mindre lystige
overskriften: «Kulturkollisjon igjen:
Med Muhammed på gravlunden».
Nedover i notisen kunne man lese at
«kirkevergen i hovedstaden har i en

▲ VG var første norske avis til å rapportere fra en muslimsk begravelse. Foruten å gi inntrykk av at dette var både fremmed og eksotisk, så journalisten også på det som en begivenhet med dypere og positive konsekvenser for det norske samfunn. Kilde: VG 16.01.1971

henvendelse til kulturettrådmannen pekt på at problemet i 1978 ble akutt på Nordre gravlund der muslimer er blitt begravet mellom norske graver. Problemet gjelder ikke bare likene, men også plasseringen av muslimske monumenter. Dessuten virker de kristne symboler i rommene hvor begravelsesritualene finner sted

▲ Dagbladets journalist oppfattet situasjonen ganske annerledes enn det VGs journalist hadde gjort bare sju år tidligere. Det framstår som at han er mer tilbakeskuende i sin retorikk og at «kulturrkollisjon igjen» spiller på både korstog og andre kriger mellom europeere og muslimer. Kilde: Dagbladet 04.12.1978

krenkende på muslimene (...) I samarbeid med representanter for Pakistan Workers Welfare Union har kirkevergen skissert en løsning på vanskene. Han foreslår å skaffe muslimene et gravkvartal på Gamlebyen Gravlund der de kan få riktig retning på gravene og hvor det er mulig å dekke over de kristne symboler. Det vil bli plantet hekk rundt den muslimske gravplassen i gamlebyen».

Ut fra både tone og innhold i første og siste avisutklipp, var det mye som skjedde mellom 1971 og 1978. «Et skritt til større toleranse» var blitt til «Kulturrkollisjon igjen», og en enslig begravelse på Østre Aker

kirkegård, var blitt til et «akutt» problem på Nordre gravlund. Borte var den troskyldige og litt keitete observatøren av en fremmed begravelse, tilbake stod en konfliktsøkende iakttagere av en tilsynelatende betent kamp om territoriet på kirkegården. Men hvem av dem skulle få rett – ble det et skritt mot større toleranse eller skulle det være en vedvarende kulturrkollisjon på gravlundene?

Muslimer i Norge

Det var i forbindelse med den generelle arbeidsinnvandringen til et Europa i vekst, at også Norge utover på 1960-tallet skulle få nyte godt av

sårt tiltrengt arbeidskraft. I Europa hadde arbeidsinnvandringen pågått lenge, og det var da også etter at det kontinentale arbeidsmarkedet begynte å bli mettet, at Norge ble et alternativ. Kari Vogt, norsk religionshistoriker, gjengir i boka, *Islam på norsk*, en marokkansk innvandrers fortelling fra denne tida. Han sa at «hjemme ble Norge framstilt som et paradys». At Norge var et paradys, betydde imidlertid ikke at det var Norge han skulle til. Den opprinnelige planen var å dra til Nederland, men han dro videre til Danmark, før han altså endte opp i Norge. Slike fortellinger var langt fra uvanlige.

Mange av arbeidsinnvandrerne kom fra muslimske land, som Tyrkia, Pakistan og Marokko. Nå hadde det riktignok bodd noen tyrkiske sjømenn i Norge før denne tida, men det var ytterst få og det var først mot slutten av 1960-tallet at større grupper med muslimsk bakgrunn begynte å bosette seg i Norge.

Små grupper begynte å samles til bønn hos venner og bekjente. *Tarawih*-bønnen ble lest i garderobene på arbeidsplassene eller i hospitser i Vika. Etter hvert som flere kom til vokste også behovet for et større religiøst fellesskap, og faste-måneden ramadan ble det naturlige samlingspunktet for å organisere aktiviteter. Den første moskeen, Islamic Cultural Center, ble opprettet ved hjelp av dugnad i det pakistanske miljøet, innsamlinger fra medlemmer

og også støtte fra søsterorganisasjoner i utlandet. Kari Vogt skriver:

«Planleggingen tok til tidlig på 1970-tallet. Medlemmer av det første moskestyret forteller. «Vi var en 20–30 mann som gikk inn for å etablere en moské i Oslo. Vi begynte å samles i 1972, det praktiske arbeidet skjøt fart året etter, og i 1974 ble moskeen høytidelig åpnet.»

I 1975 ble det innført innvandringsstopp i Norge, men ved hjelp av bestemmelsene om familiegjenforening, kunne arbeidsmigrantene gjenforenes med familiemedlemmer fra hjemlandene. Behovet for mer permanente forhold, også på det religiøse plan, ble viktigere. Framover handlet det ikke lenger bare om å samles for å be med kolleger på arbeidsplassen, men å kunne tilby et helhetlig religiøst liv. Det var det pakistanske miljøet som var størst,

og Islamic Cultural Center ble en paraplyorganisasjon for muslimer i Norge. Men mye på grunn av språklige forskjeller ble andre moskeer og organisasjoner dannet. Den første tyrkisk-religiøse organisasjonen i Oslo ble stiftet i 1978, og marokkanerne fikk sin første moské i Oslo i 1980-årene.

Fra 1980 og fram til i dag har det fulgt bølger av flyktninger og asylanter fra krigsherjede land, mange med muslimsk bakgrunn: Iran og Irak, Somalia, Balkan og Afghanistan. I 24. juli 1995 skrev VG at det var «*hele 30 muslimske moskeer i Oslo [...] det er elleve forskjellige pakistanske moskeer i byen, fire tyrkiske, tre marokkanske og to albanske. Videre har kurderne, somaliene, gambierne, bosnierne og saudiaraberne hver sin. Det finnes også en all-afrikansk moske, samt fire VG ikke har greid å oppspore.*»

◀ Feiring av pakistansk grunnlovsdag, talekonkurranse for ungdommer, dikt og sanger for barn og musikk for voksne. Arrangement ved Islamabad/Rawalpindi Welfare society Norway. 29. mars, ukjent år. Kilde: Oslo byarkiv, Islamabad/Rawalpindi Welfare society Norway

I 2017 bodde det ifølge SSB rundt 200.000 muslimer i Norge. Av de to hovedretningene i islam, sunni- og sjiaislam, er tallforholdet mellom de to omtrent det samme i Norge som i resten av verden, 85 prosent sunnier og 15 prosent sjitter.

Muslimske gravskikker

Begravelsen er en viktig hendelse i livsløpet til en muslim, og de etterlatte må sørge for at den døde overgang fra de levende til de døde skjer i samsvar med tradisjonene. For døden er, på samme måte som i kristendommen, ikke en avslutning, men en overgang fra én form for liv til en annen.

I det døden inntreffer, skilles sjelen fra kroppen. Disse blir gjenforent først på dommens dag. De etterlatte må gjennomføre den tradisjonelle likvaskingen. Dette kalles *Ghusl-al-mayyit* og ifølge tradisjonen vasker menn menn og kvinner kvinner. Alle døde skal vaskes, uavhengig av om de har levd et langt liv, eller bare i noen minutter. Deretter skal den døde tørkes og parfymeres, gjerne med kamfer eller sedeltre.

Etter likvasking og parfymering skal kroppen svøpes i et klede. Hele kroppen svøpes, også hodet, og det er viktig at hodet er vendt mot Mekka. Denne tradisjonen kalles *Takfeen*. Om den døde gjennomførte pilgrimsreisen til Mekka, skal kroppen svøpes i kledet brukt på denne reisen. Hvis ikke svøpes det i et hvitt klede, gjerne av bomull.

Blomsterdekorasjoner og tradisjonell muslimsk utsmykning av kiste før en begravelse.
Copyright: Al-Khidmat begravelsesbyrå

I utgangspunktet er det nærmeste familie eller pårørende som utfører disse to ritualene, men de kan også utføres av andre trossfeller eller imamen i moskeen.

Deretter følger den tradisjonelle begravelsebønnen, *salat-aul-janazah* eller bare *janazah*-. Denne bønnen er *fardeh kifayah*, noe som innebærer at det er et kollektivt ansvar. Det holder at bare noen få deltar, men hvis ingen deltar, vil hele samfunnet stå til ansvar for unnfallenhet. I denne bønnen ber man om Allahs tilgivelse og velsignelse, over den døde spesielt og alle døde muslimer generelt. Denne seremonien skal utføres på gravlunden.

Selve begravelsseremonien er mennenes anliggende, kvinner skal ikke være med. Seremonien er nedtonet og dempet, og høyløst sorg er regnet som en uting. Det betyr ikke at det er forbud mot å uttrykke sorg, men det skal skje med verdighet, ettersom denne dagen er viet den døde og hans eller hennes reise til de døde rike.

Det er verdt å merke seg at når det kommer til begravelser så er ikke tradisjonene knyttet til moskeen, slik som for eksempel kristne tradisjoner er knyttet til kirken. Det er heller ikke imamen som leder seremonier. Det er først og fremst familie og pårørende som tar på seg gjennomføringen av begravelsene.

Retningsbestemt gravfelt
på Klemetsrud kirkegård.
Foto: Naomi Louise Wilde,
Gravferdsetaten

I henhold til tradisjonen skal liket gravlegges innen 24 timer. Den døde skal også begraves direkte i jorda, altså uten kiste, og skal ikke kremeres. Graven skal ligge i retning Mekka.

Hva som skjer med sjelen mellom døden og dommedag er komplisert og varierer mellom de ulike retningene. Men én ting som går igjen er at sjelen må gjennom en utspørring av to engler, Munkar og Nakir. De stiller den døde spørsmålene: «*hvem er din herre*», «*hva er din religion*» og «*hvem er din profet*». Den som svarer rett får

graven sin åpnet og lys strømmer inn. Den som svarer galt får graven gjort trang og klaustrofobisk.

I surene 22–75 i koranen beskrives det hvordan Allah vil vekke alle døde opp fra graven, hver knokkel og hver fingertupp. Og i sure Ya-sin heter det om dommedag at «*Det støtes i basunene, og de iler frem fra gravene, hen til Herren*»

På denne dagen skal menneskene stilles til ansvar foran Allahs domstol, der man enten blir frelst til paradiset eller dømt til helvete.

Muslimske begravelser i Norge

De første retningsbestemte gravene ble anrettet på Gamlebyen gravlund i 1978. På Ullevål sykehus har det siden 1980-tallet vært et eget rom for likvaskning. Men enkelte begravelsestradisjoner lar seg vanskelig gjennomføre helt etter boka i Norge. Vintrene er lange og kalde, og det kan ta opptil tre dager å tine jorda for å anrette en grav. I henhold til norsk lov er det heller ikke tillatt å begraves uten kiste. Dette er det selvsagt aksept for og 24 timer er blitt endret til så raskt som mulig. Men det har vært andre utfordringer knyttet til gjennomføringen av begravelser som, det har tatt tid å få gehør for.

I 2004 ble riktignok Nordens første muslimske seremonisted åpnet på Høybråten i Oslo. I Akers Avis Grovruddalen 03. desember 2004 stod det: «I tett samarbeid med Islamsk Råd Norge har Gravferdsetaten laget et

seremonisted for begravelsesbønn. *Vi ser veldig positivt på det nye seremonistedet. Nå har vi fått tak over hodet og kan gjennomføre gravferdsbønnen på kirkegården dersom det er ønskelig. Tidligere har vi måttet gjøre det i en moské, sier Imran Mushtaq, nestleder i Islamsk Råd Norge.*

Daværende ordfører Erling Lae åpnet seremonistedet og uttalte entusiastisk:

«Allerede på 1970-tallet ble det anlagt en muslimsk gravlund i Gamlebyen. Nå har vi lagt til rette for et nytt område på Høybråten som har plass til 800 graver. Her har de tilstedeværende mulighet til å vaske hender og føtter etter muslimske tradisjoner».

Men da hadde det tross alt gått 33 år siden begravelsen av den unge marokkaneren på Østre Aker kirkegård. Hvorfor tok dette så lang tid? For det første å etablere et sted for bønn, og for det andre at en ordfører så seg tjent med å identifisere seg med arbeidet for muslimske graver og begravelsestradisjoner? I Klassekampen 18. oktober 1993 stod det: «Tidligere ble nesten alle muslimer sendt hjem med fly til hjemlandet for å bli gravlagt der. I dag begraves rundt halvparten i Norge. Et problem er at norske graver ofte graves opp etter et visst antall år. Dette strider mot Islam. Muslimene har foreløpig fått beholde gravene ved å betale ekstra til Staten, men mange ønsker saken tatt opp på nytt».

Det kan med andre ord tyde på at det var særlig to ting som var med på å bremse utviklingen. For det første stod ikke behovet for gravplasser i forhold til det stadig økende antall muslimer i Norge. De ønsket rett og slett å begraves i opprinnelseslandet, kanskje på familiegravlunden, enten det var i Pakistan eller i Marokko. Men gradvis må også tilknytningen til Norge ha blitt sterkere, og flere og flere ønsket å begraves i norsk jord. For det andre var det kanskje en mangel på tilrettelegging for å ivareta muslimske tradisjoner fra myndighetenes side. At staten var freidig nok til å kreve inn ekstra betaling for muslimske gravsteder framstår som ufølsomt. Men da Erling Lae skrøt av politikernes handlekraft i sin tale, så forteller det at det hadde skjedd et skifte i myndighetenes syn mellom 1993 og 2004. I 2002 hadde det da også blitt anrettet et nytt område på Klemetsrud kirkegård, det første siden 1978 med graver i retning Mekka. Samme år etablerte også Mohammed Afzal og Ghulam Abbas Norges første muslimske begravesbyrå, Al-Khidmat. Navnet betyr «Til tjeneste» på arabisk. Det var også i dette året at muslimske begravesstradisjoner beviselig ble politikk.

Kari Pahle og Akhtar Chaudry: Kari Pahle og Akhtar Chaudry, begge fra Sosialistisk Venstreparti, var to sentrale aktører i arbeidet for å formalisere muslimske rettigheter på gravlunder og kirkegårder. Foto: Frode Hansen/NTB

Død og politikk

Akhtar Chaudry og Kari Pahle, begge fra Sosialistisk Venstreparti og medlemmer av bystyret i Oslo, fremmet i 2002 et privat forslag der de ønsket «tilrettelegging for religiøse minoriteters tradisjoner i tilknytning til gravferdsritualer [...]Muslimer har for eksempel en tradisjon i form av en avslutningsseremoni som foretas i umiddelbar nærhet til gravlund. Å vaske seg på hender og føtter og i ansiktet er et viktig premiss i denne seremonien»

De påpekte videre at de to gravlundene, Gamlebyen og Klemetsrud, «manglet de nødvendige fasilitetene for dette». Forslaget ble stemt ned i bystyret som sak 86 i 2003, der Høyre,

Fremskrittspartiet, Kristelig Folkeparti og en uavhengig representant hadde flertall mot Arbeiderpartiet, Sosialistisk Venstreparti, Rød Valgallianse og en uavhengig representant. Men det skulle altså ikke gå mer enn ett år før Nordens første seremonistedet for muslimer ble åpnet på Høybråten.

Om etableringen av seremonistedet på Høybråten var en indirekte konsekvens av forslaget til Chaudry og Pahle, er usikkert. Men en ting som er sikkert, er at det nå var blitt politisk vilje til å snakke islam og andre livssyn sin sak også når det gjaldt døden. Denne politiske viljen ble materialisert i 2010 da det ble vedtatt endringer i gravferdsloven med ikrafttredelse 1.januar 2012. Hovedformålet med endringene var «å legge bedre til rette

▲ I 2004 ble det endelig lagt til rette for at janazah-bønnen kunne bli gjennomført på kirkegården. Det skjedde på Høybråten. «I et land med representanter for mange religioner, er det rett og rimelig å få gravlagt dem etter deres egne tradisjoner», sa daværende direktør for Gravferdsetaten, Kari Håland Osberg. Kilde: Akers Avis Groruddalen 3. desember 2004

for å ivareta behovene religiøse og livssynsminoriteter har i forbindelse med gravlegging». I lovgivningen ble kirkegård erstattet med gravplass for å understreke det livssynsnøytrale. Det ble også bestemt at «en forholdsmessig rimelig andel av (gravene) skal være tilrettelagt for å imøtekomme religiøse og livssynsminoriteters behov», som det står å lese på regjeringens hjemmeside om endringene i gravferdsloven. Men at livssynsnøytral gravlegging var nedfelt i lov, betydde ikke det samme som at resten av samfunnet utviste samme følsomhet for andre forestillinger om livet etter døden.

I en reportasje i Dagbladet Magasinet 6. februar 2010, om muslimske varer og tjenester, «et marked som

eksploderer i Norge», er det et kort intervju med Arshad Mohammad, bror til grunnleggeren av begravelsesbyrået Al-Khidmat. Han lister opp flere ting som står i veien for en så rask begravelse som mulig: «Flyruter, norske helligdager og kontortidene til Gravferdsetaten og sykehuset».

I 2012 fremmet Khalid Mahmood og Andreas Halse, begge fra Arbeiderpartiet, et privat forslag. De anførte følgende: «Byrådet bes, i samarbeid med muslimske menigheter, finne fram til en ordning der gravlegging av muslimske lik kan foretas på fredag ettermiddag i sommermånedene også».

Problemet var at ved begravelsesseremonier på fredager sammenfalt begravelsesbønnen med fredagsbønnen, som alltid blir utført klokka 15.00. Gravferdsetaten avholdt ikke begravelser etter klokka 14.00. Med tanke på kravet om en så rask gravlegging som mulig, ville det derfor være uforholdsmessig å vente med gravlegging til over helgen. Vedtaket i Bystyrets sak 218 av 18. mai 2012 ble da også at byrådet ble bedt om å «i samarbeid med muslimske menigheter, finne fram til en ordning der gravlegging av muslimske lik kan foretas på fredag ettermiddag i sommermånedene også».

I 2016 ble et nytt felt på Alfaset gravlund anrettet, og det var også på tide, for i Aftenposten 9. april 2016 stod det at det på det tidspunktet kun var 23 ledige graver tilrettelagt for muslimer.

I 2019 reiste Yassine Arakia, Talat Mehmood Butt og Eirik Lae Solberg, alle fra Høyre, et privat forslag der de ønsket tilrettelegging for begravelser også i helgene. Dette forslaget ble utredet, kostnadsoverslag ble gjort, men i sak 133/2019 ble ordføreren forslag om å utsette saken vedtatt.

I skrivende stund er det fortsatt gjeldende praksis at begravelser skjer i løpet av ukedagene. Det er allikevel lagt til rette for å søke om dispensasjon i tilfelle man ønsker å begrave utenom dette. ●

▲ Her taler Khalid Mahmoud fra Arbeiderpartiet under feiringa av femti år med pakistansk innvandring, 29. oktober 2021. Han og blant andre Andreas Halse, også han fra Arbeiderpartiet, jobbet blant annet for å legge til rette for at begravelser skulle finne sted så raskt som mulig. Foto: Torstein Bøe/NTB

Litteratur og trykte kilder

Aftenposten 17.04.1976

Aftenposten 09.04.2016

Akers Avis Groruddalen 03.12.2004

Dagbladet 04.12.1978

Dagbladet Magasinet 06.02.2010

Ghozlan, Basim (2010): «Hvordan ser islam på døden og den døde?», I: *Islam.no*

Kjeldstadli, Knut, red (2003): *Norsk innvandringshistorie*, bind 3, Pax

Klassekampen 18.10.1993

Oslo kommune, Bystyresak 86/2003, 218/2012 og 133/2019

Store Norske Leksikon (Snl.no)/ islam, døden, dødsritualer

VG 16.01.1971

VG 24.07.1995

Vogt, Kari (2000): *Islam på norsk*, J.W. Cappelens forlag

En stor takk til Erik André Foss i Gravferdsetaten, Frode Edvin Nøstvik arkivleder i Bystyrets sekretariat og Gholam Abbas ved Al-Khidmat begravellesbyrå.

Et evig jødisk minnesmerke

Byens første jødiske gravlund nordøst for Sofienbergparken ble etablert i 1869 da det bare bodde elleve jøder i Kristiania. I tråd med jødisk skikk er gravene fredet og skal stå som evige minnesmerker.

Tekst: Johanne Bergkvist, historiker ved Oslo byarkiv

Da jødeparagrafen i den norske Grunnloven, som nektet jøder innreise til landet, ble fjernet i 1851, begynte

så smått noen jøder å komme til Norge. Forretningsmannen Abraham Vollmann kom allerede året etter at innreiseforbudet ble opphevet. Sammen med den danske bankmannen Isak Moses Hartvig Glückstad tok han i 1869 initiativ til å kjøpe jord til en jødisk gravlund. I søknaden viste de til at døde til nå måtte fraktes til Gøteborg, noe som tok lang tid på sommerstid og som medførte store oppforesler.

Kirkevergen ble satt på saken, og den ubrukte nordøstlige del av Sofienberg kirkegård kom opp som en mulighet: «*Kirkeinspektionen har for sit Vedkommende Intet fundet at erindre mod, at dette Jødernes billige Forlangende opfyldes herved, at det*

af Kirkeværgen angivne Stykke af Sofienberg anvises dem til særskilt Begravelsesplads udelukkende for Folk af deres Trosbekjændelse, paa Vilkaar, at de selv nu og til enhver Tid bekoster al fornøden Indhegning m.v. samt at der, naar Begravelse finder Sted, forholdes efter de gjældende Bestæmmelser med Hensyn til Betaling for Jorden, Gravningen o.a.m.».

Kommunestyret innvilget tomtsalget i september 1869 under forutsetning at det ble satt opp en innhegning og at det jødiske samfunnet selv sørget for vedlikehold. Området på over 670 kvadratmeter ble overdratt til Det Jødiske Samfund for 600 kroner, men skjøtet ble ikke gitt før i 1892 i forbindelse med at menigheten skulle reise et kapell. Her heter det at gravlunden skal eies evig av den jødiske menigheten. Ifølge jødisk tro, så lever sjelen evig, og derfor skal gravene også bevares

for alltid. Dette ble fra starten sikret i overenskomsten med kommunen.

Dissenterloven ga nye rettigheter

De første som ble gravlagt på Sofienberg i januar 1885 var den ett år gamle Elsa Sarah, datteren til Herman Prager som talte ved avdukinga av Wergetandsmonumentet i 1881, og David, sønnen til handelsborger Adolph de Lemos fra Hamburg. På Sofienberg hviler også Det mosaiske trossamfunns eldste, enkefru Gittelsohn (1812–1895), stammor til Steinfeldfamilien i Norge, og rabbiner i Den Israelitiske menighet, Meyer Aschenaze (1850–1908) som oversatte Norges grunnlov til hebraisk.

I 1891 ble Dissenterloven endret slik at ikke-kristne trossamfunn fikk rett til å organisere seg og vie medlemmene. Året etter, i 1892, trådte loven i kraft og Det mosaiske trossamfunn

1) Den jødiske gravlunden nordøst for Sofienbergparken er i dag fredet. Det var flere forsøk fra kommunens side på å fjerne alle gravene på Sofienberg. Da det er strid med jødisk skikk å fjerne graver, som skal være evige minnesmerker, ble gravlunden restaurert i 1997–1998 av Gravferdsetaten, Byantikvaren og det Mosaiske Trossamfunnet i fellesskap. Foto: Rune Aakvik, Oslo Museum OMu.D1202

2) Den jødiske gravlunden på Sofienberg november 1986, med bygårdene i Helgesens gate i bakgrunnen. Foto: Knut B. Eng Oslo Museum OB.A4051

ble grunnlagt. I 1893 skiftet menigheten navn fra Det Jødiske Samfund til Det Mosaiske Trossamfund i Christiania, med Nathan Nachman Nathan som forstander. Han drev herreekvipering i Carl Johans gate 1, hvor han også bodde. Han døde på forsoningsdagen jom kippur i 1897 og ble begravet sammen med kona Emilie under en flott svart obelisk som trossamfundets medlemmer samlet inn penger til. Selv etterlot han seg et fond til å kjøpe en ny gravlund.

Konflikt om gravlunden

Etter dannelsen høsten 1893 hadde Det Mosaiske Trossamfundet vedtatt særskilte avgifter for de som ikke sto i menigheten. Både de fra Trondheim og andre menigheter måtte betale en høyere begravelsesavgift. Det førte til konflikt med den mindre menigheten Den Israelittiske Menighed og spørsmålet om disposisjonsretten til gravlunden førte til åpen strid.

Markus Fenchel etablerte den mindre menigheten Den Israelittiske Menighed og gikk rettens vei for å sørge for at de hadde full rett til å benytte gravlunden og gravkapellet, ettersom både kjøp og skjøte var utstedt før Det Mosaiske Trossamfund ble etablert. Han mente at formuleringen at gravlunden var gitt Det Jødiske Samfund måtte gjelde alle jøder og at kapellet var reist for innsamlete midler fra alle byens jøder. Saken kom opp i Forliksrådet i november 1893, og i mars 1894 ble Det Mosaiske Trossamfundet frifunnet. Ny konflikt oppsto da Den Israelittiske Menighed likevel brukte gravlunden, men den ble løst ved at de to menighetene slo seg sammen i 1895. Det varte ikke mer enn et år, da

en dramatisk hendelse førte til ny konflikt og splittelse.

Brødrene Simon og Sigmund Salomon var lovet en plass ved siden av sin avdøde søster, Betty, men ved en feiltakelse ble Lina Gittelson fra Trondheim begravet her. Overrabbieren i Lübeck uttalte at det var forbudt etter jødisk ritus å grave opp lik igjen. Brødrene Salomon tok da saken i egne hender og fikk undergraveren på Sofienberg kirkegård til å flytte kisten, uten å heve den over jorda, til en utgravet plass ved siden av. Familien til avdøde meldte saken til politiet og menigheten krevde tusen kroner av Salomon-brødrene til et grunnfond til ny gravlund. Det ble nå underskrevet kontrakt med undergraveren om at

▲ *Grunnsteinsnedleggelsen til Synagogen i Bergstien 29. november 1918, med styret i Det Mosaiske Trossamfund og byggekomiteen. I første rekke fra høyre: Harry Rubinstein, I. H. Feinsilberg som også var formann i begravelsesselskapet Chevra Kadisha, forstander Axel Grün, I. J. Gittelsen og Ruben Koritzinsky, drivkraften bak Chevra Kadisha. Bak fra høyre: arkitekt Herman Herzog, byggmester Karl J. Hoff, Mane Leimann, Emil Feinsilber, fru Anna Feinsilber, A. J. Koritzinsky, Herman Valner, Mendel Bernstein og ytterst til venstre Joseph Siew. Foto: Jødisk Museum i Oslo*

◀ I 1914 ble det etablert et jødisk begravelsesselskap, Chevra Kadischa – Det hellige samfunn. Kasserer Ruben Koritzinsky var en viktig drivkraft og assisterte 150 begravelser fram til sin død i 1929. Sønnene hans, Charles og Harry Koritzinsky, ledet arbeidet videre. Bildet viser familien Koritzinsky i 1925. Bak fra venstre Harry Koritzinsky, søsknene Rosa, Hildur, Grete, Charles. Fra venstre foran mor Ragnhild, bror Alex, far Ruben Koritzinsky. Foto: Atelier Schwartzmann, Oslo byarkiv, privatarkiv etter Harry M. Koritzinsky

begravelser kun skulle skje senest 24 timer etter at dødsfallet var meldt, og ikke uten godkjenning.

Fram til det ble etablert en egen jødisk gravlund i Trondheim i 1902 ble de døde fra den jødiske menigheten her sendt til Kristiania for begravelse, noen ganger uten at styret hadde fått beskjed på forhånd. Menigheten vedtok derfor i 1900 at de ikke ville ta imot noen lik uten at spørsmålet om gravplass og avgift var ordnet før liket ble sendt.

Chevra Kadischa

I 1914 ble det etablert et jødisk begravelsesselskap, Chevra Kadischa, Det hellige samfunn. I. H. Feinsilber var formann, Ruben Koritzinsky kasserer

og Aisik Grusd, Benjamin Simann og fru Rachel Pelitz var styremedlemmer. Drivkraften i arbeidet var særlig Ruben Koritzinsky som fram til sin død assisterte 150 begravelser. Sønnene hans, Charles og Harry Koritzinsky, ledet arbeidet videre.

Chevra Kadischa skulle sørge for at den avdøde skulle få en verdig og sømmelig begravelse etter jødiske regler. Alle døde skal behandles likt, og begravelsen utføres så raskt som mulig og i løpet av to dager. En døende skal ikke være alene, og den døde skal voktes over, bes for, renses og stelles, det gjøres Tahara – rengjøring. Kvinner stiller kvinner og menn stiller menn. Etter at negler klippes og hår vaskes, overskylles den døde med minimum

27 liter vann. Dette blir det siste rensende badet, mikwe. Den døde kles i enkle, hvite klær som Chevra syr selv. Kisten er en enkel og ubehandlet trekiste uten spiker eller annet metall eller pynt, noe som også ble befestet i gravstedsreglementet. Hodet skal vendes mot Jerusalem. Kantoren synger salme 91, men ellers er begravelsen uten musikk. Rabbieren strør på et spadetak jord med ordene «Herren gav, herren tok, velsignet være Herrens navn» fra Job 1:21, så kantoren og så pårørende med hvert sitt spadetak jord. Chevra kadisha dekker så kisten med jord. Det er forbud mot kremering. Den eldste sønnen eller den nærmeste mannlige slektningen leser til slutt Kaddish, en lovsigelsesbønn.

Synagogen i Bergstien 15. I sinkblokken lagt ned ved grunnsteinsnedleggelsen, ble sammen med dokumenter for synagogen, lagt ned kjøpekontrakten for gravlunden på Helsfyr med et pergament med norsk og hebraisk tekst. Foto: Anders B. Wilse, Oslo Museum OB.Y5520 ►

De sørgende går så mellom følget, mens det sies «Den evige trøste deg/ dere blant alle som sørger over Sion og Jerusalem». Det holdes en sørgeuke – shiva – over den døde, der venner og slekt samles hos den dodes familie daglig. Etter dette avholdes en årlig seremoni i synagogen og lystenning i hjemmet.

Gravsteinene har hebraisk skrift i tillegg til den norske teksten. Davidstjernen eller to hender brukes som symbol. Hendene er symbol på at den døde er kohanitt, det vil si direkte etterkommer av ypperstepresten Aaron. Et annet symbol på gravstøtten er et øsekar som viser at avdøde tilhørte Levis stamme, den utvalgte blant Israels tolv stammer. Likebehandlingens gjelder dermed ikke i utformingen av selve gravplassen.

Gravlundsreglementet forbød ikke blomster, men det kom flere klager på at det ikke var i tråd med ortodoks praksis. I 1931 ble spørsmålet lagt fram for rabbiner Julius Samuel som uttalte at det var ujudisk skikk å smykke gravene med blomster og planter. Det tradisjonelle ville være å legge en liten stein på gravstøtta.

Den nye gravlunden på Helsfyr

Da gravplassen på Sofienberg ble kjøpt, bodde det svært få jøder i Norge. I 1866 ble det registrert 25 personer tilhørende den mosaiske religion i Norge, elleve i Kristiania, en by med rundt 30 000 innbyggere. Men antall norske jøder var stigende, og ved folketellinga i 1890 bodde det 214 jøder i landet, 136 av dem i Kristiania. Behovet for en ny gravlund ble reist allerede i 1893.

I 1912 besluttet bystyret å etablere en ny jødisk gravlund på Østre gravlund på Helsfyr. Gravlunden lå langt utenfor bygrensa og i Aker kommune fram til 1948. Før kontrakten var i orden ble det forhandlet om en rekke punkter. Kommunen godtok etter hvert å frafalle panteretten i ett mål, for hver tusen kroner menigheten betalte som avdrag på kjøpesummen. Kommunen måtte også godta at det ikke skulle foretas noe på gravlunden som stred

mot jødisk ritus, spesielt ble begravelse av, eller anbringelse av aske av lik som var brent, forbudt. Videre skulle ikke de som var begravet, graves opp eller flyttes. Både den nye gravlunden på Helsfyr og den gamle her på Sofienberg ble stilt under oppsyn av Kirkevergen, men menigheten selv skulle fastsette avgifter for medlemmer og ikke-medlemmer. Menigheten utarbeidet selv reglement for gravlundene og for begravelser i samsvar med jødiske religiøse forskrifter innenfor rammen av kommunens reglement. Her het det da at bare personer som ved sin død tilhørte den jødiske tro kunne begraves i gravlunden. Alle gravmonumenter skulle godkjennes av menighetens forstander. Det var tillatt å pynte gravene med blomster og planter: «Den nye begravelsesplads saavel som det mosaiske trossamfunds nuværende gravlund i Rathkesgate stilles under

◀ Gravkapellet til den jødiske gravlunden på Hølsfyr da det sto nybygget i 1915.

Foto: Oslo Museum
OB.F19358

▲ Da Sofienberg kirkegård ble omregulert til park, ble det vanskelig å holde på den jødiske gravlunden som et evig minnesmerke. Sofienbergområdet med Sofienberggata, Helgesens gate, Sofienbergparken og Sofienberg kirke 1948. Den jødiske gravlunden ligger gjemt bak trærne til venstre for kirka.
Foto: Widerøes Flyveselskap / Vilhelm Skappel, Oslo byarkiv A-20027/Ua/0019/413

Kristiania kirkevæsens opsyn, saaledes at vedlikehold og renhold m.v. saavel som opkasting av grave og andre gravstedsarbeider utføres paa det mosaiske trossamfunds anmodning og bekostning ved kirkevergen».

I 1917 ble den nye jødiske gravlunden innviet på Østre gravlund på Hølsfyr, og den første begravelsen her fant sted 29. januar 1917. Etter dette ble det kun foretatt sporadiske begravelser på Sofienberg.

Begge gravlundene, på Østre gravlund i Aker og Sofienberg i Kristiania, skulle være evige minnesmerker:

«2. Paa gravlundene maa intet foretages, som strider mot jødisk (mosaisk) ritus, saaledes som for hvert enkelt tilfælde nærmere angives av ræpresentantskabet ved menighetens forstander, hvis avgjørelse er endelig. Paa gravlundene maa kun begraves lik

av personer, som ved sin død tilhørte den jødiske tro. Aske av brændte lik maa ikke begraves eller paa anden maate anbringes paa gravlundene, med mindre brændingen er skeet paa grund av ulykke eller obduktion.

Lik, som er begravet, maa ikke opgraves igjen eller flyttes, medmindre det paabydes eller tillates av øvrigheten som paakrævet av nogen offentlig interesse, cfr. Lov om kirker og kirkegaarde av 3 august 1897 p. 41 in fine. Gravene udlægges for bestandig for den, som engang er blit begravet, og maa hverken aapnes igjen eller sælges eller bortleies til nogensomhelst».

Fredning og bevaring

Med en ny gravlund på Hølsfyr, ble det likevel vanskelig å bevare gravlunden på Sofienberg som evigvarende jødisk gravplass. Den siste begravelsen på

Sofienberg var i 1941, men allerede i 1918 ble det fremmet forslag om at hele vestre del av Sofienberg kirkegård, inkludert den jødiske gravlunden, skulle bli park, noe som ble vedtatt av bystyret i 1931. Det er i strid med jødisk tradisjon å fjerne gravene, som skal stå som evige minnesmerker. Det jødiske månedsbladet Hatikwoh tok derfor til orde for at menigheten måtte holde gravlunden i så god stand at kommunen ville la den ligge i fred.

De to jødiske gravlundene ble ikke direkte skjendet av nazistene under krigen, men var i elendig forfatning i 1945. I 1948 ble det reist et minnesmerke på Hølsfyr over de norske jødene som ble drept i holocaust. Billedhugger Harald Isenstein utformet monumentet, som er en liggende davidstjerne med navnene i relieff på innsiden. I midten står en sjuarmet lysestake og inskripsjon. Fem år etter ble en urne med aske fra utryddelsesleiren Auschwitz plassert her.

Etter krigen ble gravlunden på Sofienberg satt i stand, og i forbindelse med hundreårsjubileet for de første

Forstanderen for den mosaiske menigheten i Oslo, Harry Koritzinsky, foran minnesstøtten over de norske jødene som ble drept under andre verdenskrig. Foto fra 1960 i forbindelse med økt anti-semittisme og nazistiske hærverk mot jødiske minnesmerker og gravlunder over hele Europa. Foto: Ivar Aaserud, Aktuell 3/1960 / NTB

jødene i Norge i 1952, sto menigheten for omfattende beplantning. I forbindelse med hundreårsjubileet for etableringen av gravlunden i 1967, ble det satt opp et smijernsgjerde med davidstjerner rundt og gravsteiner satt opp på de gravene som manglet støtter. Et nytt kapell ble reist på Helsefyr i 1962 og erstattet da det opprinnelige kapellet fra 1915.

De to jødiske gravlundene har blitt skjendet flere ganger på 1960- og 1970-tallet. Natt til 28. april 1977 ble seks store og tunge gravsteiner veltet og utsatt for grovt hærverk på den jødiske gravlunden på Helsefyr. Forstander ved Østre gravlund, Kåre Hagerup, mente gravskjendingen ikke var ungdomsstreker, men målrettet ødeleggelse. Flere gravlunder og kirkegårder ble vandalisert i månedene etter, noe som tok vekk oppmerksomheten fra hærverket mot de jødiske gravene. Året etter ble førti gravsteiner veltet like før den jødiske høytiden jom kippur.

Gravlunden på Sofienberg ble restaurert i 1997–1998 av Gravferds-etaten, Byantikvaren og det Mosaiske Trossamfunnet i fellesskap. Det ligger 197 graver her. På Helsefyr hviler bortimot 800. Begge gravlundene skal være evige minnesmerker. I 2022 har Riksantikvaren foreslått den jødiske gravlunden på Sofienberg fredet med hjemmel i lov av kulturminner av 1978, som en del av deres fredningsstrategi for kulturminner etter nasjonale minoriteter. ●

Kilder

Jødisk Museum i Oslo, *D 453 Dokumentasjon*, De Jødiske Gravlundene i Oslo (Manusene Harry Rødner «Historien om de jødiske gravlundene i Oslo. Innlegg på Norsk Forening for Kirkegårdskulturs fagdager på Gardermoen 29.8.2008» og Naomi Sender «Bakgrunn for Chevra Kadishas arbeid», Oppgave til Bat Chajil, søndag 14. mai 1995)

Oslo byarkiv, *Kirkevergen*, Fb 2 Det mosaiske Trossamfund 1931–1935 og F 19 Det Mosaiske Trossamfund Jødekirkegården 1896–1929

Samtale med Fredrik Styr, oldebarn til A. J. Koritzinsky

Litteratur og trykte kilder

Aftenposten 30.04.1977

Arbeiderbladet, 8.06.1977

Det Mosaiske Trossamfund, «Om jødisk begravelse og chevra kadisha»

«En flokk på 900», I: Aktuell 3/1960

jodedommen.no «Er den jødiske begravelsen annerledes enn andre?»

Koritzinsky, Harry M. (1986): «Byens første jødiske kirkegård», I: *Byminner 4/1986*, Oslo museum

Kristiania kommune, bystyresak 03.09.1869, sak 57/1892, 4/1912–1913

Oslo kommune, bystyresak 83/1926–1927

Mendelsohn, Oskar (1992): *Jødene i Norge: historien om en minoritet*, Universitetsforlaget

Mendelsohn, Oskar (1987): *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år. Bind 1: 1660–1940*, Universitetsforlaget

Mendelsohn, Oskar (1987): *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år. Bind 2: 1940–1985*, Universitetsforlaget

Riksantikvaren (2022): «Sofienberg jødiske gravlund. Dokumentasjon til fredningssak» og «Sofienberg jødiske gravlund, Rathkes gate 20, gnr./bnr. 227/323 og 227/321, i Oslo kommune – forslag om fredning – Høring»

Rødner, Harry (2014): «Død og sorg. Jødiske kulturminner i Norge». I: *Årbok for Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring*

Livets syklus

– og dødsmotivet i Gustav Vigelands kunst

*Gustav Vigelands kunst blir gjerne beskrevet som en kunst som handler om livet. I Vigelandsparken i Oslo er det rundt to hundre skulpturer av mennesker i alle aldre, og det er relasjonene mellom menneskene som skildres. Skulpturene uttrykker kraft og vitalitet, og kan således leses som en hyllest til livet. Som en naturlig del av denne fortellingen er også døden til stede. Vi finner den blant annet i fontenegruppen **Skjelett i treet** fra 1914 og i granittgruppen **De døde** fra 1936. Denne artikkelen vil se nærmere på dødsmotivet i Vigelands kunst, i Vigelandsparken, men også i andre, mindre kjente deler av hans produksjon*

Tekst: Guri Skuggen, konservator ved Vigelandmuseet

Et historisk tilbakeblikk

Døden har alltid vært til stede i kunsten; gjengitt i groteske fremstillinger av bibelske motiv, som Salome med det bloddryppende hodet til Johannes døperen eller i slagscener fra de store krigene. Det finnes også en lang tradisjon for å fremstille døden symbolsk, for eksempel i den maleriske sjangeren *stilleben*, der objekter som skal minne oss om vår dødelighet (*memento mori*) er oppstilt, slik som hodeskaller, klokker og råtnende frukt. I den religiøse kunsten har døden vært direkte fremstilt gjennom korsfestelsesmotivet og fremstillinger av Maria med den døde Kristus i fanget, ofte med vekt på det sentimentale for å vekke sterke,

religiøse følelser. Også i Vigelands kunst finner vi et korsfestelsesmotiv; i perioden 1899–1902 modellerte han ni skulpturer til korbuen i Nidarosdomen i Trondheim, blant dem *Kristus på korset*.

Felles for disse fremstillingene av døden er at de ikke er realistiske. Det er ikke den «ekte» døden som skildres, den som vanlige mennesker opplever. Med realismens inntog som kunstretning på 1800-tallet skjedde det imidlertid en endring. Kunsten skulle nå handle om livet; motivene skulle være hverdagslige og samtidige. For skulpturfeltet innebar dette et brudd med akademitradisjonen, eller «salong»-skulpturen, der motivene

stort sett var mytologiske eller allegoriske. Den belgiske skulptøren Constantin Meunier (1831–1905) var sentral i denne utviklingen. Han lagde skulpturer av blant annet jernarbeidere, smeder, gruvearbeidere og havnearbeidere, altså den moderne arbeideren. Vigeland kjente godt til Meunier. Han hadde flere bøker om hans kunst i sitt bibliotek, og 24 fotografier av hans skulpturer i sin fotosamling. Han stilte også ut sammen med Meunier ved flere anledninger.

En ny realisme

Med realismen kom også en ny måte å fremstille døden på. En av Meuniers mest kjente skulpturer er *Ilddamp*

Jules Dalous Tombe de Victor Noir i bronse fra 1890. Monumentet ble avduket på Père-Lachaise-kirkegården i Paris 15. juli 1891. Foto: Vigelandsmuseet, Gustav Vigelands fotosamling, nr. 1652

(*Le Grisou*) fra 1889, der en eldre kvinne står bøyd over sin døde sønn. Den unge mannen har omkommet i en eksplosjon i en kullgruve; ilddamp er en brennbar gass som ofte forårsaket eksplosjoner i gruvene. Dette er med andre ord et samtidig motiv og en realistisk fremstilling av døden. Et annet eksempel som fikk mye oppmerksomhet i samtiden er den franske skulptøren Jules Dalous *Tombe de Victor Noir* fra 1890. Den sosialistiske journalisten Victor Noir ble skutt på gaten i Paris 11. januar 1870. I Dalous gravmonument, som befinner seg på Père-Lachaise-kirkegården i Paris, er han fremstilt liggende rett ut på bakken. Monumentet inneholder ingen

symboler. Vigeland skrev om det i et brev til sin venn og mesen Sophus Larpent 18. september 1901: «Manden ligger i Spaserdragt og han har lagt Hat ... og Paraply ... fra sig. Det er en Mand, faldt om paa Gaden, og man faar Trang til at raabe paa Politi». Mannen er ifølge ham *for* levende fremstilt.

På 1890-tallet og begynnelsen av 1900-tallet reiste Vigeland på flere studiereiser til utlandet, blant annet til Paris, Berlin og Firenze. På disse reisene oppsøkte han museer og utstillinger, og han lot seg påvirke av samtidens ulike strømninger. Dette er tydelig i kunsten hans.

Gustav Vigeland arbeider med Obstfeldermonumentet i atelierhagen på Hammerborg i 1902. Fotografiene er tatt av Vigelands samboer og assistent, Inga Syvertsen. Foto: Vigelandsmuseets fotosamling OKK.VM. V02.0002.001 og OKK.VM. V02.0093.001

Gustav Vigelands Gammel kvinne ser sin mann dø i gips fra 1894. Skulpturen er et godt eksempel på den realismen vi finner i flere av Vigelands arbeider på 1890-tallet, der han blant annet fremstiller gamle mennesker med en brutal ærlighet. Foto: Vigelandmuseet

I denne perioden laget han blant annet flere realistiske skulpturer, som *En arbeider*, *To gamle*, *Tiggerne* og *Gammel kvinne ser sin mann dø*. Sistnevnte har flere fellestrekk med Meuniers *Ild damp*. I begge skulpturene bøyer den gamle kvinnen seg over mannens døde kropp, som ligger utstrakt på bakken. Kroppene er slanke og langstrakte, og selv om de er realistisk fremstilt, har de også noe skissmessig over seg. Dette er spesielt tydelig dersom vi sammenlikner dem med Dalous monument, der alle detaljer er nøye gjennomarbeidet.

I 1892 laget Vigeland skulpturen *Erindring*, hvor han har fremstilt hodet til en død mann liggende på en pute. Skulpturen ble laget hjemme i Sør-Audnedal med hans nabo, Gabriel Pedersen, som modell. I både *Gammel kvinne ser sin mann dø* og *Erindring* er mannens ansikt magert, øynene innhult, munnen halvåpen, og man kan nærmest føle det siste åndedraget.

Symbolismen

1890-tallet var preget av flere parallelle retninger innen skulpturfeltet. Mens realistene ønsket en kunst som spilte hverdagslivet, rettet symbolis-

tene blikket innover, mot sjelen. Drømmer ble viktige, for gjennom dem fikk man et innblikk i det ubevisste sjeleliv. Videre fikk dødstatistikken en ny aktualitet gjennom de symbolistiske strømningene. Dette var ideer Vigeland ble eksponert for under sitt besøk i Paris i 1893. Det var også ideer som florerte i den kunstneriske og litterære kretsen med tilholdssted på Zum schwarzen Ferkel i Berlin, som han i en kort periode var en del av i 1895.

Trolig inspirert av symbolistenes opptatthet av drømmer og symboler, videreutviklet Vigeland skulpturen *Erindring* mens han var i Paris. Han

modellerte skulpturen på nytt, men denne gangen la han til en liten gruppe med tre dansende skikkelser bak mannens hode. Han endret også tittel til *Død og liv*. På denne måten transformerte han en realistisk fremstilling til et symbolistisk arbeid, der gruppen med de sammenfiltrede, hvirvlene skikkelsene representerer livet.

▲ *Gustav Vigelands Død og liv i terrakotta fra 1893. Skulpturen befinner seg i Nasjonalmuseets samling. Den er signert «Vigeland / Paris / III – 93» og er trolig inspirert av den symbolismen Vigeland møtte blant kunstnerne i den franske hovedstaden. Foto: Olaf Martin Peder Væring, Vigelandmuseets fotosamling OKK.VM.L01.0010.001*

FAKTA

Vigelandmuseet ble bygget på 1920-tallet som atelier, bolig og fremtidig museum for Gustav Vigelands arbeider. Oslo kommune finansierte bygget, mot at Vigeland som en motytelse testamenterte alle sine arbeider til kommunen. Med den testamentariske gaven fulgte også en helt unik samling kildemateriale som i dag er tilgjengelig i Vigelandmuseet:

- Flere tusen brev til og fra Gustav Vigeland, mange av dem er tilgjengelige på Nasjonalbibliotekets nettside; nb.no.
- Håndskrevne notisbøker
- Vigelands private bibliotek (ca. 5000 bøker); registrert i biblioteksystemet Koha, og søkbart her: vigeland.bib-kat.no.
- Vigelands fotosamling av andre kunstneres verk (ca. 4000 fotografier).
- Vigelandmuseets fotosamling, som består av ca. 5000 glassplater fra Vigelands tid, digitalisert og tilgjengelig i Vigelandmuseets digitale kunstverkdatabase; <https://kio.emuseum.com/collections>.

Gustav Vigelands monumentale Helvetesrelieff fotografert i kunstnerens atelier i Pilestredet 8. Atelieret lå i 3. etasje i en vanlig byleilighet, noe som bød på utfordringer når Vigeland jobbet med store skulpturer. Foto: Trolig Olaf Martin Peder Væring i 1894, Vigelandmuseets fotosamling OKK.VM.L01.1862.004

Helvete

Det store relieffet *Helvete* fra 1894 er et hovedverk i Vigelands tidlige produksjon. Det ble påbegynt noen måneder etter at han hadde kommet tilbake fra Paris i 1893, og er uten tvil påvirket av den franske billedhuggeren Auguste Rodins (1840–1917) *Helvetesporten*. Vigelands relieff er åtte meter langt og tre meter høyt. Sentralt sitter Satan, framoverlent, med hodet hvilende i hendene, ganske likt Rodins *Tenkeren* som kroner *Helvetesporten*. Rundt Satan vrir fortapte mennesker seg i fortvilelse. På tross av den bibelske tittelen ble verket i samtiden tolket som et verdslig motiv; en skildring av den smerten og de lidelsene som hører til livet, ikke døden. I en artikkel i *Ord och Bild* fra 1904 beskrev kunsthistori-

keren Jens Thiis relieffet som «en moderne pessimists dybtgrebne digt om selve livet».

Heller ikke Rodins helvete skildrer det bibelske dødsriket. Rodin tok utgangspunkt i den italienske dikteren Dante Alighieris *Den guddommelige komedie*, skrevet mellom 1308 og 1321, og det er Dantes *Inferno* som utspiller seg i de ulike scenene i den store porten. I *Den guddommelige komedie* flettes fortellinger fra Dantes samtid sammen med religiøse og mytologiske motiv. Gjennom hele 1800-tallet lot kunstnere seg inspirere av Dante, og personer og historier fra *Den guddommelige komedie* dukket opp som motiv i kunsten. Blant de mest populære var *Ugolino og hans sønner*, basert på historien om greven

Ugolino som ble sperret inne sammen med sine sønner, og som desperat av sult endte opp med å fortære dem.

Livets syklus

På 1800-tallet dukket det etter hvert opp andre diktere og filosofer som fikk stor påvirkning på kunsten, blant andre Charles Baudelaire, Friedrich Nietzsche og August Strindberg. Felles for disse var at de forfektet et nytt syn på verden der religion ikke lenger var det sentrale omdreiningspunktet, og det var spesielt symbolistene som lot seg inspirere av deres ideer.

Nietzsche proklamerte Guds død i sitt litterære verk *Således talte Zarathustra* som var ferdig i 1885. I vakuumet som fulgte dukket det opp alternative måter å forstå verden på. Naturfilosofen Ernst Haeckel var en av dem som utviklet ideen om at alt i verden består av samme substans. Det finnes ikke noe skille mellom gud og legeme, ånd og materie. Ånden finnes i materien – som en iboende kraft. Når alt består av det samme, betyr det også at materien kan transformere seg og innta nye former: Av døde legemer kan det spire nytt liv. Denne teorien ble kalt «monisme», og den var allment utbredt. I 1897 skriver Strindberg i sin selvbiografiske roman *Inferno*: «Imidlertid, og siden alle var enige om å anerkjenne materiens enhet og kalte seg hovedsakelig monister, fortsatte jeg min vei, ved at jeg etter beste evne eliminerte grensene mellom materie og det som ble

kalt ånden». Troen på materien som noe som kan omdannes og skifte form åpnet opp for en forståelse av livet som en endeløs, repetitiv syklus – og denne verdensanskuelsen fikk blant annet uttrykk i kunsten.

I 1896 fikk Edvard Munch i oppdrag å illustrere Baudelaire's diktsamling *Les Fleurs du Mal* fra 1857. Prosjektet ble aldri fullført, men det er bevart flere skisser der Munch har kombinert skjeletter med spirende planter og blomster. Han setter også ord på disse ideene, blant annet i en skissebok datert 1930–1935: «Op af mit raadnende legeme skal der stige op blomster – og jeg skal være i dem – Evigheden.» Munch videreutviklet disse ideene i motivet *Stoffveksling*, som det finnes flere versjoner av. Oljemaleriet *Stoffveksling. Liv og død* fra 1898–1899 er trolig den mest kjente.

Det finnes ingen litteratur om monisme, reinkarnasjon eller antroposofi i Gustav Vigeland's bibliotek. Han hadde heller ingen bøker av Baudelaire. Imidlertid er Nietzsche og Strindberg godt representert. I biblioteket finnes tre utgaver av *Således talte Zarathustra* (på tysk, dansk og svensk), og i alt 41 bøker av og om Strindberg, blant dem *Inferno*, innkjøpt av Vigeland i 1897. Selv om Vigeland ikke er like tydelig som Munch når det gjelder å uttrykke disse ideene, finner vi spor av dem også i hans kunst. Hele Vigelandsparken kan leses som en fortelling

om livets syklus, I den monumentale *Fontenen*, sentralt plassert i parkens hovedakse, kan vi følge utviklingen fra de små barna, via barndom og ungdom, til alderdommen. Sammen med de gamle har Vigeland også plassert barn – nettopp for å illustrere at livet alltid fortsetter. Et menneske blir født, vokser opp og dør – men det blir hele tiden født nye mennesker. I *Fontenen* finner vi også Vigeland's eget stoffvekslingsmotiv; i ett av de seksti relieffene rundt bassengkanten står et lite barn på et dyrekranium. Parkens tematikk oppsummeres i *Livshjulet* i enden av hovedaksen.

Gustav Vigeland's Barn stående på hodet til et dyrekranium i gips fra 1916–1917. Relieffet i bronse befinner seg på bassengkanten til den store Fontenen i Vigelandsparken. Foto: Vigelandmuseets fotosamling OKK.VM.B04.0188.001 ▼

*To av Edvard Munch's illustrasjoner til Charles Baudelaire's diktsamling *Les Fleurs du Mal*; *Le Mort Joyeux* og *Une Charogne*, begge fra 1896. Prosjektet ble aldri fullført, men skissene, som befinner seg i Munchmuseets samling, illustrerer godt Munch's tanker rundt stoffveksling. Foto: CC Munchmuseet*

Gustav Vigelands gravmonument Fabritius' engel fotografert på Vår Frelzers gravlund, trolig ikke lenge etter avdukingen i 1900. Marmoren bærer ennå ikke preg av ha stått ute; den ser hvit og ren ut. Foto: Vigelandmuseets fotosamling OKK.VM.A02.1636.012

Fabritius' engel

Vigeland laget flere gravmonumenter, blant dem *Fabritius' engel* på Vår Frelzers gravlund. Skulpturen ble trolig bestilt av Jonathan Julius Aars Fabritius, som var arving til Fabritius boktrykkeri i Kristiania, og en kjent av Sophus Larpent. Vigeland modellerte skulpturen i leire i 1899, og hugget den selv i nydelig, hvit carraramarmor i oktober 1900. På grunn av størrelsen og vekten på marmorblokken kunne ikke skulpturen hugges i Vigelands atelier, som lå i tredje

◀ Gustav Vigelands Gravurne til Ruth Syvertsen fra 1917. Urnen i bronse ble reist på Vestre gravlund 17. september 1917 på et sted Vigeland selv valgte. Inga Syvertsens søster, Ruth, døde i 1909, bare 11 år gammel. Foto: Vigelandmuseets fotosamling OKK.VM.C03.0300.001

etasje i Pilestredet 8. Han leide derfor et lite butikklokale på hjørnet av Rosenkrantz' gate og Christian 4. gate. Lokalet var så lite at han ikke hadde plass til både gipsmodellen og marmoren – og han måtte derfor arbeide direkte i marmoren etter levende modell, mens han ellers ville ha valgt å kopiere formen fra gipsmodellen. I følge Vigeland selv oppnådde han på denne måten en større friskhet i huggingen. Gravengelen ble oppstilt på Vår Frelzers gravlund 26. oktober 1900.

Fabritius' engel er en av Vigelands vakreste skulpturer. Den er monumental, men har samtidig den følsomheten og nerven som kjenner tegner Vigelands 1890-talls arbeider. Også i dette arbeidet ser man tydelig Rodins påvirkning på Vigeland. Rodin er blant annet kjent for sine «non finito» – arbeider, der skulpturene bare delvis er hugget ut av marmorblokken. Dette er også tilfelle med Vigelands gravengel, der hodet trer ut av marmorblokken på en liknende måte.

Andre gravmonumenter

Flere av Vigelands gravmonumenter er utført som urner, blant dem *Urne for Jacob Lindboe* fra 1902, oppsatt på Domkirkegården i Trondheim i 1920, og *Gravurne til Ruth Syvertsen* fra 1917. Inga Syvertsen var Vigelands samboer i nesten tjue år, og Ruth var Ingas lillesøster. Hun døde av difteri bare elleve år gammel 29. oktober 1909. Dødsfallet gikk hardt inn på Vigeland. Samme dag som hun ble kremert, 4. november, skrev han mistrøst til Ingas mor, Ellen Syvertsen: «Jeg ber Dem modta vedlagte som et ganske ringe Tegn paa min inderligste medfølelse for Eder begge. Misforstaa mig ikke, naar jeg siger, at om jeg magtet at holde Ruth tilbage, saa voved jeg det ikke! Thi, kunde jeg gjøre hende noget godt? Intet, intet... Og vi andre, som er igjen, synes vi ikke ofte at Livet kan mishandle en verre end Døden?» Ruths askeurne ble laget på Vigelands eget initiativ, og han brukte lang tid på å fullføre den. Først i 1917 ble den oppsatt på Vestre gravlund, på en høy sylindrisk sokkel. I dette lille arbeidet har Vigeland på mesterlig vis klart å formidle den

▲ Urnerommet i Vigelandmuseet, der Vigeland har designet sin egen askeurne. På veggen sees noen av feltene der han hadde planlagt å plassere kvadratiske gipsrelieff. Av de 18 feltene rakk han kun å fullføre åtte. Foto: Vigelandmuseet

sorgen han følte; rundt askeurnen har han plassert tre unge jenter som lener seg mot, og holder rundt, urnen – på samme tid beskyttende og sørgende.

Vigeland utførte også gravmonumentet til Sigbjørn Obstfelder. Obstfelder døde av tuberkulose i 1900, 33 år gammel. Det ble umiddelbart startet en innsamling til hans minnesmerke, og både hans enke og bror ønsket at Vigeland skulle utføre monumentet. Fem år tidligere hadde Vigeland modellert et portrettrelieff av Obstfelder; et følsomt dikterportrett med store, oppspærrede øyne som gir inntrykk av våkenhet og fremmedgjorthet på samme tid. Dette portrettet arbeidet han først videre med i klebersten, men dessverre ble det aldri fullført. I stedet begynte han på nytt, denne gangen i et strengt, stilisert formspråk. Først i 1917 fikk han fullført monu-

mentet, som i dag står på Fredriksberg kirkegård i København, med en replikk i Stavanger.

Det siste gravmonumentet Vigeland laget var monumentet over ham selv. De siste tjue årene av sitt liv bodde og arbeidet Vigeland i atelierbygningen på Frogner, i det som i dag er Vigelandmuseet. Fra leiligheten i museets tredje etasje går det en bratt trapp opp til et sirkulært tårnrom, der Vigelands urne står plassert. Den kuleformede urnen i bronse er plassert på en sylinderformet sokkel i blank, sort granitt. Til dette rommet har Vigeland også utført en serie kvadratiske gipsrelieffer til veggen rundt urnen. Han hadde i utgangspunktet planlagt 18 stykker, men rakk bare å utføre åtte av dem. De resterende feltene står tomme – som et poetisk bilde på livet som brått tar slutt. ●

Kilder

Vigelandmuseet, Brev fra Gustav Vigeland til Sophus Larpent 18.9.1901 og brev fra Gustav Vigeland til Ellen Syvertsen 4.11.1909

Munchmuseet, Edvard Munch, Skissebok, 1930–1935 (MM T 2547)

Litteratur og trykte kilder

Skuggen, Guri (2008): «Gustav Vigelands unge år.» I: *Gustav Vigelands Separad-Udstilling 1894*, Vigelandmuseet

Skuggen, Guri (2019): «Paralleller. Gustav Vigeland og Europa.» I: Guri Skuggen red. *Paralleller. Gustav Vigeland og hans samtidige. Bourdelle, Maillol, Meunier, Rodin, Skira*

Strindberg, August (1897): *Inferno*, Gernandt

Thiis, Jens (1904): «Gustav Vigeland.» I: *Ord och Bild 2/ 1904*, Stockholm

Wikborg, Tone (2001): *Gustav Vigeland: En biografi*, Gyldendal

Oslos gravkapeller

Fra privat likvake til offentlig seremonirom

«De dystre og livløse gravkapeller i Oslo», slik lød overskriften til et intervju med Eivind Berggrav i Aftenposten høsten 1937. Berggrav var nylig blitt biskop i Oslo bispedømme og ønsket å bringe liv og heder til en bygningstype han mente var blitt forsømt. Hvilke bygninger var det Berggrav siktet til, og hva hadde skjedd med dem?

Tekst: Fredrik Berg, Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)

**I NOVEMBER 1864 STOD ET LITE
NYGOTISK GRAVKAPELL FERDIG TIL
BRUK PÅ VÅR FRELSERS GRAVLUND.**

Det var en moderne bygningstype, som var et resultat av et kommunal-kirkelig ønske om egne hus for begravelser. I løpet av de neste femti årene ble det bygget flere gravkapeller i det som dag omfatter Oslo by. Fremveksten av denne nye bygningstypen henger nøye sammen med reguleringen av forholdene rundt jordfesting i 1805 og anleggelsen av nye gravplasser utenfor bygrensene. I et større perspektiv er de også en del av historier knyttet til byutvidelser, gravferdsskikker, og ikke minst sanitære forhold.

Behov for nye rom

Som en konsekvens av de nye avsides gravplassene, vokste det fram et behov for et sted til oppbevaring av de døde frem til selve gravferden. For folk flest var praksis at den avdøde lå hjemme på likvake, ofte i trangbodde bygårder, i dagene før begravelsen fant sted. Av sanitære årsaker ønsket man, særlig Sunnhetsvesenet, en endring på denne skikken. Særskilte kapeller på de nye gravlundene ville kunne bidra til å bedre disse rystende forholdene. Kapellene løste imidlertid ikke bare et sanitært og praktisk behov, men ga også en verdig ramme rundt begravelsen til alle, uavhengig av sosial status.

Selve seremonien foregikk stort sett utendørs, mens de privilegerte holdt begravelser inne i byens kirker.

Utviklingen av gravkapellene som formålsbygg skjedde over tid. I arkiver, debatter og nekrologer har disse bygningene hatt en rekke ulike benevnninger, som for eksempel *lighus* og *ligkapel*. I dag er det ikke uvanlig at de forveksles med de private gravkapellene eller gravkamrene, som var oppført for en bestemt person eller familie. Men gravkapellene som her omtales er offentlige bygninger av seremoniell art. Til dette ligger også funksjoner som rom for oppbevaring av kisten med den døde, før selve begravelsen.

Gravkapellet på Vår Frelses gravlund før ombyggingen i 1879. Her det karakteristiske trekantede korpartiet som for lengst er ombygget. Det ble utvidet allerede etter femten år. Blant annet ble korpartiet i nord forlenget og gjort bredere for å kunne gi plass til flere besøkere. Arkitekten Georg Andreas Bulls egen begravelse foregikk derfra 7. februar 1917. Foto: Oslo Museum O B.F04633

Når det finnes en teknisk innretning for kremasjon kalles bygningen ofte for krematorium, selv om det formelt fortsatt er et gravkapell.

Enkelte bygninger for oppbevaring av lik og kister fra 1800-tallets første halvdel kunne med tiden bli benevnt som «-kapell». At en del av disse hadde få eller ingen vinduer tilsier at deres funksjon først og fremst var bisetting av kister. På Ankerløkken kirkegård, opprinnelig anlagt som epidemikirkegård i 1833, ble det for eksempel i 1840-årene anført et lighus. Det var en liten murbygning i én etasje, som en tid etter 1850 også ble benyttet til seremonier. Ved den gamle Oslo

kirke vet vi også at det ble forrettet begravelser fra et lighus fra 1860-årene. Dette var innredet i en av de tidligere sidebygningene, som ble revet etter ombyggingen etter 1880. Righospitalets Lighus ble frem til 1860-årene også benyttet til begravelser. På Christ kirkegaard, som tilhørte garnisonsmenigheten, ble et «materialhus» omgjort til gravkapell i 1867. Det hadde ganske små dimensjoner, ca. 5,5 x 4,5 meter og 3,5 meter høyt, men var utgangspunkt for mange begravelser helt frem til 1920-årene, da gravplassen ble nedlagt. Hvorvidt bygningene hadde en utpreget seremoniell karakter er imidlertid vanskelig å si.

Kristianias første ordentlige gravkapell

Idéen om å oppføre et gravkapell på Vår Frelser's gravlund var nedfelt allerede i Reglement av 17. juni 1825, der det stod at det skulle bygges så snart kirkens midler tillot det. Saken ble stilt i ro i over tretti år, til representantskapet den 31. mars 1856, vedtok at det skulle bygges et gravkapell med «ligkamre og graverbolig» på gravlund. Men kommunen, som hadde overtatt kostnadsansvaret for slike saker fra kirken i 1857, hadde andre «store foretagender». Det ble også hevdet at byens «gamle gravlund», som Vår Frelser's gravlund ble kalt, av sanitære hensyn ikke burde bebygges eller utvides mer. Det var også prester som var i tvil om hvorvidt folk heller ville «følge» til gravene enn å møte frem i kapellet, og at et kapell derfor ville stå ubenyttet. Til slutt endte det likevel med bifall, under forutsetning av at kirken selv sto for kostnadene. Tegningene ble signert av arkitekten Georg Andreas Bull i 1863 og bygningen sto klar året etter.

I dag er gravkapellet på Vår Frelser's et vigslet russisk-ortodoks kirkerom. Det har gjennom årene gjennomgått en rekke endringer, men utvendig er hovedinntrykket bevart. Veggene er solide i rød håndbanket murstein. Inngangspartiet i syd er markert med en fremtrukket omfating og en to-fløyet dør med spissbuet avslutning. Over døren er det tre store lansettvinduer, og øverst i gavlen et

kronende steinkors. Med sitt midtskip og to lavere sidefløyer fører det unektelig assosiasjonene til et kirkebygg, dog i mindre skala. Et viktig grep av Bull som ga den nye bygningen en historisk legitimitet.

Ved hjelp av branntakster og tegninger fra blant annet Kirkevergens arkiv kan vi danne oss et bilde av hvordan gravkapellet opprinnelig så ut innvendig. Inngangen i syd førte inn til et høyt kapellrom med pussede vegger, delt inn i felter med pilastere og rundbuefriser. Den panelkledde himlingen hadde en svak spissbuet form. Gulvet var slitesterkt, utført i asfalt. Ved enden av det som den gang var et betraktelig kortere rom, var en trekantet vegg med høysittende spisse vinduer mot nord. Dette dannet fondveggen for koret der katafalken med kisten stod under begravelser. På langveggene var det to store dobbeltdører som førte til den store *liigstuen* i vestfløyen, også den med asfaltgulv og høyt til tak, og til kontor og graverbolig i østfløyen.

I motsetning til hva som hadde blitt hevdet, ble gravkapellet benyttet i stor utstrekning. Det viste seg ofte å være for liten plass til alle fremmøtte. I tillegg kunne ikke selve seremonirommet varmes opp. Representantskapet avsatte derfor i 1879 kroner 15 900 til utvidelse og ombygging. Den samme arkitekt Bull, som nå var blitt stadskonduktør, forlenget skipet nordover, samtidig som det ble utvidet i bredden ved to lavere rom på siden av koret.

Bygningstypen slår rot

Omtrent samtidig med oppføringen av gravkapellet på Vår Frelser's gravlund, hadde deler av løkken Sofienberg i Aker blitt kjøpt inn som Hjelpe-Kirkegaard for Christiania by. Den ble innviet i juli 1858, og ble fort byens alminnelige gravplass. Da den ikke hadde et eget gravkapell, ble lighuset på Ankerløkken av og til benyttet for jordpåkastelse før kistene ble ført til Sofienberg. For å mildne ulempen av den lange avstanden til gravplassen ble det i 1869 bevilget 3 680 kroner til oppførelse av *kapel og lighus* på Sofienberg. Det kunne tas i bruk allerede i desember samme år. Utover at det var oppført i bindingsverkskonstruksjon, vet vi lite om hvordan det opprinnelig var utformet. Den nokså beskjedne byggekostnaden tilsier imidlertid at det ikke kan ha vært særlig romslig, og allerede i 1875 ble kapellet utvidet. Dette vitner kanskje om at man, igjen, ikke var klar over hvor mye brukt det skulle bli. I 1886 ble veggene utmurt innvendig, samtidig som man endelig fikk mulighet til å kunne varme opp lokalet. Gravkapellet hadde da et rektangulært seremonirom, panelt utvendig og med inngang fra Sofienberggata i syd. Innvendig var seremonirommet forbundet med et stort rom i nord for oppbevaring av kister.

Som følge av at så vel byen som folketallet økte, var det samtidig med kapellet på Sofienberg også oppført to nye gravkapeller. Deler av Ahnefeldtløkken ble i 1873 innkjøpt for å anlegge ny gravplass inntil Oslo Hospital kirkegård. Fire år etter at den ble innviet sto der et nytt *ligkapel av træ* ferdig til bruk. Arkitekt Jacob Wilhelm Nordan, en mann med solid erfaring som kirkearkitekt, ble engasjert for å utarbeide

tegningene. Bygningen minner i plan sterkt om Bulls løsning på Vestre gravlund. Det er den samme korsformen som går igjen med to lavere fløyer, med henholdsvis kisterom og kontorer, men med et høyere midtstilt kapellrom. Inngangen var fra nord, det vil si motsatt av hvordan det er i dag.

I 1883 ble Nordre gravlund innkjøpt og anlagt på eiendommen Gjetyren gård i Vestre Aker. Her gikk

Utkast til nytt gravkapell med krematorium på Sofienberg fra 1913. Kilde: Oslo byarkiv, Kirkevergen Tc/0002

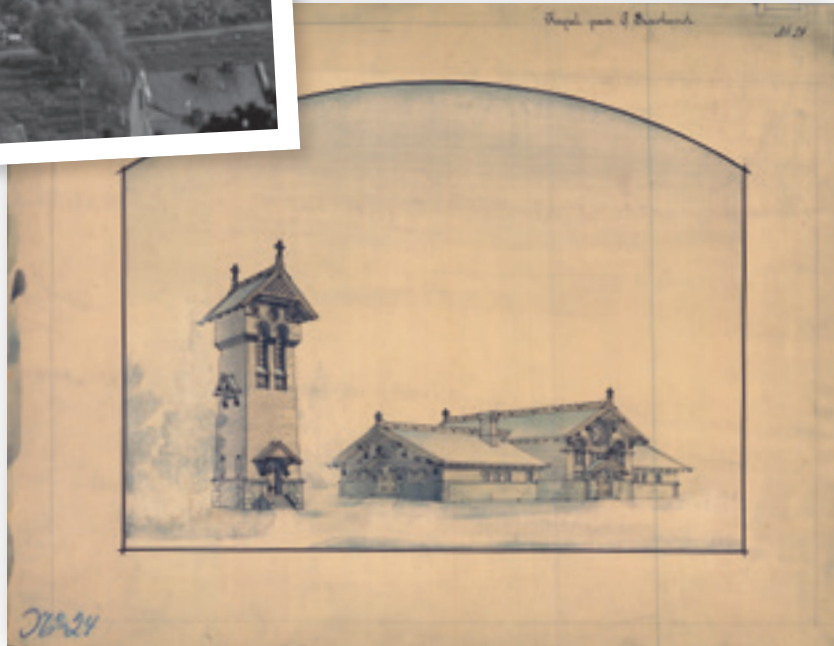

◀ Gamlebyens gravkapell, opprinnelig Ahnefeldtløkkens kapell, sett fra Ekeberg rundt forrige århundreskifte. Foto: Marthinus Skøien, Riksantikvaren, Nasjonalbiblioteket

kommunen inn for en kreativ gjenbruksløsning; en ganske så alminnelig låve ble ombygget og fikk nytt liv som kapell, med ligstue, venteværelse og kontor. Bygningen ble forhøyet, ominnredet og utsmykket med dekorative elementer i nygotisk stil. Bak ombyggingen sto den meget produktive arkitekten Ove Ekman. Han skulle for øvrig tretti år senere tegne et krematorium til Sofienberg gravlund, som vi kommer tilbake til.

Utvidelser i øst og vest

Nordre gravlund var tenkt å bli byens store gravplass, men her var det også andre arealkrevende interesser som i tiden la beslag på utvidelsesmulighetene. Derfor ble det reist spørsmål om hvorvidt man heller burde anlegge nye gravplasser i andre retninger. Til «kirkegaard væsentlig for de østlige bydeler» ble eiendommen Helsfyr i daværende Østre Aker bestemt innkjøpt 15. desember 1892. Tre år senere sto et nytt gravkapell ferdig på stedet.

Det var en påkostet og iøynefallende bygning tegnet av arkitekt Balthazar Lange, tidstypisk utformet i en blanding av ulike internasjonale og «norske» stilarter. Sågar også med et utsøkt klokketårn i mur! Innvendig var det et 150 kvadratmeter stort kapellrom, flankert av likstuer, hvorav den ene for epidemiske.

For å dekke opp behovet for gravplasser ved byens vestre grense mot Aker, besluttet representantskapet i 1897 å kjøpe deler av Store Frøen,

▲ Arkitekten Balthazar Lange, kjent blant annet for sin jernbanearkitektur, fikk ros for sitt prosjekt i avisene, slik som i Eidsvold 21. oktober 1895: «Det nye Gravkapel paa Østre Gravlund fortjener at sees. Det er et Vidnesbyrd om, at vore Arkitekter mere og mere tilegner sig en europeisk Smag. Det minder adskilligt om de bedste Mønstre inden den engelske og amerikanske Arkitektur». Kilde: Oslo byarkiv, Bygg og vedlikeholdstjenesten, Østre Aker gravkapell

Tuengen og Nedre Borgen. Her skulle den nye Vestre gravlund i løpet av få år bli opparbeidet. Noen diskusjoner om nytten av et gravkapell ble det ikke, den saken var åpenbar, og bystyret avsatte i 1899 kroner 87 500 til formålet. Arkitekten Alfred Christian Dahl ble ferdig med tegningene i 1901, og året etter stod Vestre gravlunds første gravkapell klart til bruk. Det hadde et høyt midtstilt kapellrom som tårnet over to lavere sidefløyer. Granittfasadene var alvorstunge, utført med naturlige kløvflater, og med detaljeringer i murverket av kleberstein. Fra hovedinngangen i øst kom man til en forgang plassert under

orgelgalleriet, og videre inn i et stort kapellrom. Dette var disponert med faste benker langs midtgangen og høye brystningspaneler, under en åpen takkonstruksjon med dekorativt utformete konstruktive elementer. I sideveggene var det store rundbuede dører som på den ene siden førte til venteværelse, sakristi og forstanderens kontor. På den andre siden var en likstue og en hydraulisk heis fra den store og romslige kjelleren. Forresten har det monumentale gravkapellet i ettertid fått ufortjent lite oppmerksomhet, da det fort kom i skyggen av krematoriet som ble oppført på gravlundens nordre del i 1909.

Vestre gravlunds eldste gravkapell. Det var det første i byen til å ha en stor kjeller, fullt utstyrt med vannklosetter, pynterom for kister, fyrrom og fryserom som ble holdt kjølig hele året. I bakgrunnen skimtes det da nyoppførte krematoriet, oppført etter initiativ av Norsk Ligbrændingsforening og tatt i bruk 1909. Foto: Narve Skarpmoen, Nasjonalbiblioteket

▲ Før og etter ombyggingen i 1934–35 av det som i dag er Gamlebyen gravkapell. Det var en omfattende ombygging som blant annet innebar at koret byttet plass fra syd til nord og alle nygotiske elementer ble kledd inn. Samtidig fikk kapellet moderne benker og en talerstol bak katafalken. De grønne plantene ble kjøpt inn av kommunen. Foto: Oslo byarkiv A-20031/Ua/0006/012 og A-20031/Ua/0006/014

«Livløse gravkapell»

På begynnelsen av 1900-tallet hadde Kristiania fått flere gravlunder og gravkapeller i alle retninger. Med det sagt vender vi tilbake til biskop Berggravs bekymringer på slutten av 1930-tallet. De godt brukte «gamle» gravkapellene, blant dem det i Gamlebyen, var riktignok etter oppussinger kommet i sømmelig stand de siste ti årene. Men Berggrav ga uttrykk for at de fremdeles manglet «et hvert fnugg av kunst eller

kirkelig stil». I motsetning til et kirkerom der forskjellen mellom gudstjeneste og hverdag ikke var så stor, ble gravkapellene endret fra hverdag da de ikke var i bruk, til selve begravelsen. De ofte dunkle rommene ble lyst opp av levende lys på lysestaker. Blomster, kranser og grønne planter fylte rommet rundt kisten, og kranser ble hengt på benkevanger. Langs vegger og i tak ble det hengt opp sorte og dekorative sørgeslør, stoff og draperier.

Berggrav ønsket noe mer. Målet, mente han, var «å gi alle kapeller et preg av Guds hus» ved å utruste dem permanent med alter, krusifiks og annen kirkekunst. Særlig bekymret var han over at *landets mest sentrale gravkapell* på Vår Frelses gravlund ikke var mer utsmykket. Planer om å få gjort noe med kapellet hadde vært der siden 1920-tallet. Kirkevergen og byarkitekt Harald Aars drøftet saken med kunstneren Per Vigeland, som foreslo en ombygging for å kunne skape et godt utsmykket rom. Aars utarbeidet nye tegninger for både møbler og rommet, og fikk blant annet utjevnet veggene samtidig som taket ble nedforet og hvelvet. Vigeland bisto så med et veggmaleri av den Oppstandne Kristus, plassert i fondveggen av det igjen utvidete koret. Noenlunde samme bygningsmessige endringer ble gjort i kapellet på Østre gravlund, også der prosjektert av Aars. Utsmykningen ble forsinket på grunn av krigen, men i 1946 kunne kunstneren Herman Willochs store freskomaleri av den Oppstandne Kristus endelig ses i koret. Når det gjelder gravkapellet på Vestre gravlund ble det på slutten av 1930-tallet hensynsfullt forlenget mot vest i forbindelse med at man trengte flere kontorer. På 1950-tallet gjennomgikk dessuten selve kapellrommet en tidstypisk oppussing som preger interiøret selv i dag.

Parallelt med arbeidet med å pusse opp Østre gravlunds kapell, hadde arkitekt Oscar Hoff etter et

bystyrevedtak fra 1934 blitt engasjert av Harald Aars for å utarbeide bygningstegninger for nytt krematorium nord for Østre gravlund. Stadig flere valgte kremasjon fremfor jordfestelse og det syntes selvsagt at kommunen skulle investere i dette, tatt i betraktning hvor store arealer som ble brukt til graver. Hoff arbeidet med, som han selv uttrykte det, *usedvanlig glede og interesse*, og tegnet et spektakulært anlegg. Byarkitekten måtte på grunn av krigen legge saken i bero i 1941.

Nye krematorier, som kunne komplementere anlegget på Vestre gravlund, hadde som nevnt vært på agendaen før. Særlig gjaldt det på Sofienbergs gravplass. Det var en arkitekt-trio med Ove Ekman, Einar Smith og Carl Michalsen som sto bak den foreslåtte utformingen, og prosjektet ble heftig debattert i dagspressen. En leder i avisen Social-Demokraten var klart for saken og uttrykte håp om «at arbeiderbefolkningen i stigende grad vil la sine døde brænde og vende sig fra den gamle, hæslige nedgravningsmetode». Saken ble imidlertid satt på vent og etter hvert nedlagt i forbindelse med utbruddet av første verdenskrig.

Nekrolog

I 1920 ble det bestemt at Sofienberg gravlund skulle nedlegges og omgjøres til park etter en fredningstid på førti år. Den siste begravelsen ble holdt der i 1931, og fra da ble begravelsene lagt til Østre gravlund. Lørdag 21. mai 1932

holdt Nordbø & Aas på vegne av Oslo kommune auksjon over gravkapellet for å få det revet. Bygningen ble solgt med fast og løst inventar for 140 kroner.

Med sammenslåingen av Oslo og Aker i 1948 ble alle gravlunder liggende i byen. Da ble også gravkapellene på Grefsen (1905, ark. Harald Bødtker) og Ullern (1937, ark. Georg Greve) innlemmet i porteføljen. På Høybråten, også det i Aker, hadde man i 1932 reist et gravkapell som fort ble tatt i bruk som vanlig kirke. I 1949 foreslo kirkevergen i Oslo at det skulle bygges et nytt krematorium på Østre gravlund. Byarkitekten fikk planene godkjent av formannskapet i 1955, og det nye krematoriet med Lille og Store kapell kunne settes i drift høsten 1961. Med dette sa man farvel til det praktfulle gravkapellet fra 1895. På 1950-tallet begynte også anlegningen av den nye store gravlunden på Alfa-set, hvor et nytt gravkapell ble oppført i 1971–1972 etter tegninger av arkitektfirmaet Blakstad og Munthe Kaas. Innvendig dominerer Jacob Weidemanns fargesprakende abstrakte maleri i fondvegg og himling. Langs langveggene strømmer lyset inn gjennom store fargerike glassmalerier, og skaper et rom som hverken er dystert eller livløst – om enn på en annen måte enn biskop Berggrav nok kunne tenke seg i 1937. ●

Kilder

Oslo byarkiv, Branntakstbestyreren, Branntakstregisteret, *Kirkevergen, Byarkitekten, Bygge- og vedlikeholdstjenesten*

Litteratur og trykte kilder

Aftenbladet 27.01.1863

Aftenposten 23.05.1932
«Gravkapellet bortauksjonertes til nedrivning» og 12.10.1937 «De dystre og livløse gravkapeller i Oslo»

Aker kommune (1940): *Aker 1837–1937. Kommunens styre og forvaltning gjennom hundre år*, bind 3, Grøndahl & Sønns Boktrykkeri

Alsvik, Bård (1998): «Døden i Kristiania – Begravelsesvesenet i forrige århundre», I: *Tobias 4/1998*

Drammens Blad 17.04.1859

Kristiania kommune (1892): *Femtiaars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837–1886*, Christiania Magistrat

Social-Demokraten 12.05.1914
«Likbrændingssaken»

Stortinget (1978): *Stortingsforhandlinger 1878, bind 4*, Forvaltningstjenestene

Kristiania kommune (1914): *Beretning om Kristiania kommune for aarene 1887–1911*, J. Chr. Gundersens boktrykkeri

Oslo kommune (1952): *Beretning om Oslo kommune for årene 1912–1947*, bind 1, J. Chr. Gundersens boktrykkeri

▲ Gamle kapell ca. 1910.
Fotograf: Anders B. Wilse.
OB. Y1831

Nye kapell med kolumbarier.
Fotoet er tatt like etter at
anlegget sto ferdig i 1931.
Foto: Eivind Enger. OB. Y0987

«Derinde i krematoriet steger de nu et lig»

KREMASJON, ARKITEKTUR OG UTSMYKKING I GAMLE OG NYE KAPELL PÅ VESTRE GRAVLUND

Tekst: Olaf Steen, kunsthistoriker ved Kirkeseksjonen hos Riksantikvaren

Krematoriet på Vestre gravlund har en lang og komplisert historie. I dag framstår anlegget som en helhet med to kapeller, det lyse og optimistiske Nye kapell og det mørke og mystiske Gamle kapell. Sannheten er at bygningsmassen er vokst fram over tid, tilbygg for tilbygg, som en følge av kremasjonens etablering og utbredelse.

Norsk Ligbrændingsforening

Den 7. februar 1889 kom 177 kremasjonstilhengere sammen og stiftet Norsk Ligbrændingsforening. De fleste var bosatt i Kristiania, og de fleste kom fra det øvre samfunnslaget. Hensikten var å innføre kremasjon i Norge. For å nå dette målet måtte det på plass et lovverk som tillot kremasjon, og det måtte bygges krematorier.

Hva var drivkraften bak et slikt ønske? Kremasjon og kremasjonsforeninger var et fenomen som hadde oppstått i store deler av Europa i annen halvdel av 1800-tallet. Byene vokste raskt, det var plassmangel og en generell bekymring for sanitære tilstander. Ideen om kremasjon hadde i begynnelsen stor motstand, men vant raskt aksept. Bare ni år etter at den norske foreningen ble stiftet, var loven vedtatt. «Ligbrændingsloven» eller «Lov om norsk ligbrænding» ble vedtatt den 11. juni 1898. Loven var svært liberal og åpnet for at alle over 15 år nå kunne velge kremasjon. Det var kun krav om at den avdøde hadde erklært ønske om kremasjon ved vitners nærvær, muntlig eller skriftlig.

I Oslo byarkiv finnes noen løse revne skisser i arkivet etter Kirkevergen. Skissene er datert 1899 og

1901 og viser forslag til krematorium på Vestre gravlund. Ligbrændingsforeningen hadde vært raske, den eldste skissen er utført før saken om etablering av krematorium i Kristiania var behandlet av bystyret. Og begge skissene er utført før valget av tomt på Vestre gravlund var besluttet.

Saken om etablering av krematorium i Kristiania var til behandling i bystyret den 29. mars år 1900, to år etter at loven kom. Formannskapetets innstilling lød som følger:

«1. Det af Norsk Ligbrændingsforening indgivne andragende om opførsel af et kommunalt krematorium indvilges for tiden ikke.

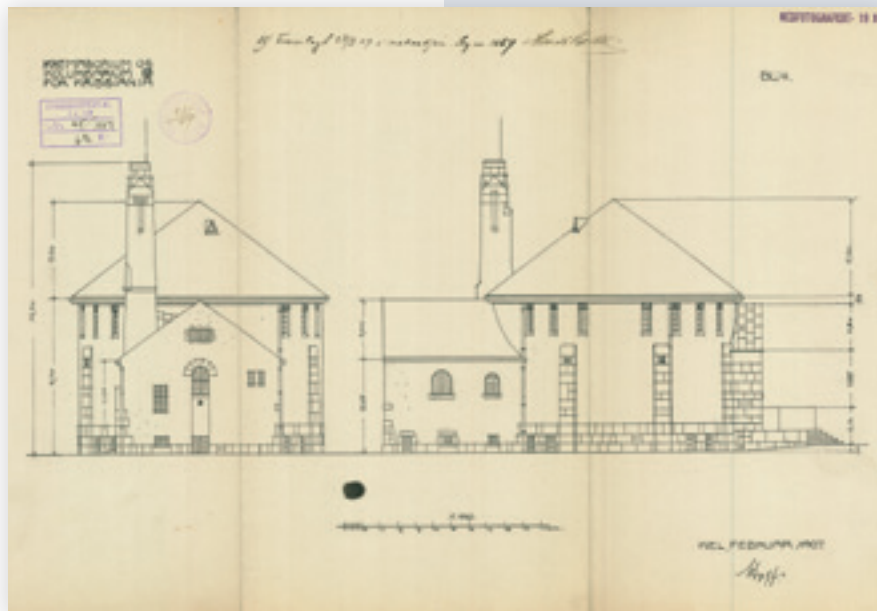
2. Der tillades afstaaet til opførsel af et krematorium med tilhørende kolumbarium en tomt paa en af byens kirkegaarde efter nærmere bestemmelse af kommunestyret

angaaende tomtens størrelse og beliggenhed saavel som angaaende de betingelser iøvrig, der, i tilfælde, bliver at opstille for tomtens overdragelse til ligbrændingsforeningen».

Formannskapetets innstilling fikk bystyrets tilslutning. Det skulle altså avstås tomt på en gravlund til disposisjon for formålet, men ikke finansieres et gravkapell med krematorium. Sånn sett var det en halv seier for foreningen.

Det ble en svært hissig debatt om etablering av et krematorium på en innviet kirkegård.

Motstanden var stor fra et så godt som samlet presteskap, med støtte både fra biskopen og stiftsdireksjonen. I bystyredeбатаn ble blant annet følgende sitat, hentet fra pamfletten *Om ligbrænding* skrevet av sognepresten Thorvald Klaveness, fremført i debatten: «Vi har ret til at kreve, og vi bør kræve, og vi vil kræve, at vi maa faa lov til at følge vore kjære til deres sidste hvilesteder og have stille timer ved disse hvilesteder, uden at vor følelse saares og vor andagt forstyrres af den uhyggelige, den væmmelige tanke: derinde i krematoriet steger de nu et lig.»

Gamle kapell, fasade-tegninger som var vedlagt byggesøknaden i 1907.

Kilde: Oslo byarkiv, Plan og Bygningsetaten, byggesak

En trang start og flere byggetrinn

Finansieringen av et krematorium ble til ved en storslått testamentarisk gave fra forstmester Hans Andreas Tandberg Gløersen, som levde fra 1836 til 1904. Gaven for oppføring av krematorium og kolumbarium i Kristiania var på 50 000 kroner, noe som tilsvarer fire millioner kroner i dagens pengeverdi, i henhold til SSBs priskalkulator. I 1907, tre år etter hans død, ble forslag til krematorium på Vestre gravlund byggemeldt med Norsk Ligbrændingsforening som byggherre. I 1904 stilte kommunen en tomt til rådighet i utkanten av Vestre gravlund ved

forstanderboligen, og ga et kontant bidrag på 10.000 kroner. Videre ble foreningen innvilget to rentebærende, men avdragsfrie lån på 15.000 og 25.000 kroner mot pant i krematoriet.

Byggeprosessen ble forsinket både av krevende grunnforhold og utfordringer med oppføringen av selve ovnene. Krematoriet ble innviet den 24. mai i 1909, som landets andre

krematorium. Det første krematorium, Solheim krematorium i Bergen, var etablert i gravkapellet på Møllendal gravlund to år tidligere, i 1907.

Ingvar Paul Oscar Hoff (1875–1942) var arkitekten bak krematoriet på Vestre gravlund. Som ung arkitekt arbeidet han for arkitekt Paul Due med utforming av landets stasjonsbygninger. Siden virket han som arkitekt både i Norge, Berlin og Kiel. Selv om arkitekt Hoff utførte en rekke enkeltbygninger i Oslo, som i dag har svært høy arkitektonisk og kulturhistorisk verdi, er han først og fremst husket som byplanlegger og reguleringsarkitekt. I 1913 vant Hoff konkurransen om Ullevål Hageby, som i sin helhet ble utført etter hans planer.

Det er et tungt og temmelig dystert kapell-anlegg vi i dag møter på Vestre gravlund, preget av behovet for stadige utvidelser i takt med at ønsket om kremasjon fikk større og større utbredelse. Arkitekt Hoff sto selv bak disse utvidelsene og det konglomeratet av former som anlegget i dag består av. I svært instruktive plantegninger viser arkitekten selv de ulike byggetrinnene. I alt ble det seks byggeperioder, som strakte seg fra 1907 og fram til 1935. Denne perioden på nesten tretti år favner over hele tre arkitektoniske stilarter, fra jugendstilen, via nyklassisismen og fram til funksjonalismen på 1930-tallet. Men det er spesielt jugendstilen og nyklassisismen som former anleggets helhet og enkelte deler.

Gamle kapell

Gamle kapell har en karakteristisk rund form, som peker tilbake på oldtidens runde mausoleer. Den runde bygningen har ovner i kjelleretasjen og et bisettelseskapell i hovedetasjen. Det monumentale kapellet har lukkede fasader med små vindusåpninger høyt oppe på veggene. Formen forsterkes også av de grå fasadene med pusset tegl. Tunge granittblokker former kjelleretasjen og vertikale bånd i fasaden, som markere inngangspartiet og sidetilbyggene. Bygningen åpner seg med hovedinngangen mot den grønne gravlund. Det monumentale inngangspartiet har en høy granitt-trapp som leder opp til den tempelaktige inngangen, med et høyt gavlfelt båret av tunge og stutte søyler. Her er det den kraftige jugendstilen som råder, med islett av lette og dekorative elementer som en urne med blomster i gavlfeltet over døren og to løveansikter som vokter inngangsdøren. Det lette og kjegleformete taket, tekket med skifer, står i sterk kontrast til den tunge rotunden som det hviler på. Den svære skorsteinen kneiser over taket og kroner selve bygningen.

I perioden 1913 til 1914 ble den runde bisettelsessalen tilbygget med kolumbarier, mot nord, vest og sør. Kolumbarier for oppbevaring av urner var en viktig del av den romerske gravtradisjonen, slik den i dag lever videre i den katolske verden. Kolum-

bariene mot vest og sør, former to apsider på hver side av den runde hovedbygningen. Apsider er halv-sirkulære bygningsformer som finnes i romerske bygninger og i oldkirkens tidligste kirker som avslutning av koret. Igjen refererte arkitekten til oldtidens bygningsverden. Betegnelsen kolumbarium kommer fra det latinske ordet *columba* som betyr due. Kolumbarium har nisjer for urner, tilsvarende som et dueslag har små kasser for den enkelte due.

Emanuel Vigelands utsmykninger

Kapellets utsmykning ble utført av Emanuel Vigeland (1875–1948), påbegynt i 1910 og avsluttet i 1923, og ble finansiert vesentlig gjennom gaver. Kostnaden var på til sammen 120 000 kroner. Både kor, hvelv og vegger ble dekorert med fargesterke malerier mot en mørk bakgrunn. Vigeland har også utført lampene i rommet og noen få, men vakre glassmalerier i det ene kolumbariet. Om vi opplever bygningen dystert utvendig, så blir denne opplevelsen ytterligere forsterket når vi kommer inn i selve kapellet. Det er mørkt og mystisk, men med gygne ranker som strekker seg fra veggene og helt opp i takhvelvet. Glitrende gullmosaikker dekorer vegg-nisjene. I taket fremstilles livets gang fra unnfangelse og fram til de døde sjeler løftes opp av en engel med veldige vinger. Over katafalken blir de døde sjeler tatt imot av Gud Fader selv.

▲ Gamle kapell, fondveggen med Emanuel Vigelands malerier.

Foto: Olaf Steen

Vigeland kom tidlig i kontakt med en gruppe prester som arbeidet for en rikere utsmykning av kirkene. Han fikk mange utsmykningsoppdrag i kirker. I kapeller står det kristne budskapet i sentrum, og vi møter kristne motiver og symboler som Gud Fader og engler. De gylne rankene er fylt med utallige

kors og Kristusmonogrammer. Nisjen over katafalken er spesielt uttrykksfull med engler som løfter opp en askeurne, omrammet av en frodig og skinnende gullranke fylt med frukter og fugler. Ranken er symbolet på livet selv, og svært vanlig i vår kristne kunst- og symbolverden. Den gylne nisjen er et trøstende fokus for de sørgende under seremonien. Med bokstaver i gull står det over nisjen: *Benigne Domine Recipe Nos Ex Glebis Surgentes* – som kan oversettes med *Nådige Herre, løft oss opp fra det jordiske.*

Behov for utvidelser

Norsk Likbrændingsforening skiftet navn i 1917 til Norsk Kremasjonsforening, senere til Norsk kremasjonsforening. Samtidig økte antallet kremasjoner raskt, og kapellet klarte ikke å håndtere pågangen. Antallet kremasjoner steg jevnlig med 28 per år, og antallet kremasjoner i 1926 var 628. I 1927 fremmet foreningen sak til formannskapet om garanti på et lån på 200 000 kroner for utvidelse av krematoriet på Vestre gravlund. Foreningen så da for seg en utvidelse med i alt to bisettelseskapeller og fire kremasjonsovner. Samtidig ble det understreket at kun ett bisettelseskapell ikke ville være tilstrekkelig med det voksende antallet kremasjoner i hovedstaden:

«Til en bisettelse i krematoriet medgår 1 ½ time eller 3 ganger så lang tid som i et almindelig gravkapell. Selve bisettelseshandlingen

ved en kremasjon utføres på ½ time, men allerede ½ time før bisettelsen kommer flere av familien til kapellet for å ordne med katafalkens pyntning med blomster, og kisten bringes da opp i kapellet. Etter jordfestelsen, som også utføres i kapellet, foregår kistens langsomme senkning til underetasjen under orgelspill. Når senkningen er foregått hilser etter sedvane mange av de tilstedeværende på den avdødes familie, og enkelte av denne forblir ofte ennu en tid i kapellet for å treffe bestemmelse om de på katafalken og i kapellet gjenværende blomster. Etter dette skal kransene fjernes, blomsteravfall feies bort og kapellet gjøres ferdig for neste bisettelse. Alt dette må kunne foregå rolig og således at sørgeskaren ikke har følelsen av hastverk, hvilket vil svekke den høitidelige stemning ved bisettelsen og være støtende spesielt for de etterlatte. Til en bisettelse på krematoriet må derfor medgå 1 ½ time».

Nye kapell

Kapellet har, som det eldre kapellet, ovner i kjelleretasjen og en bisettelsesal i hovedetasjen. Bygningen er lukket og monumental med de samme materialene som det øvrige anlegget. Vinduene er små med unntak av et stort rosevindu over hovedinngangen mot nord og Sørkedalsveien. Det nye kapellet er bygget som en klassisk basilika, en rektangulær bygning med et høyt saltak hevet over to lavere sideskip. Sammenstillingen av en

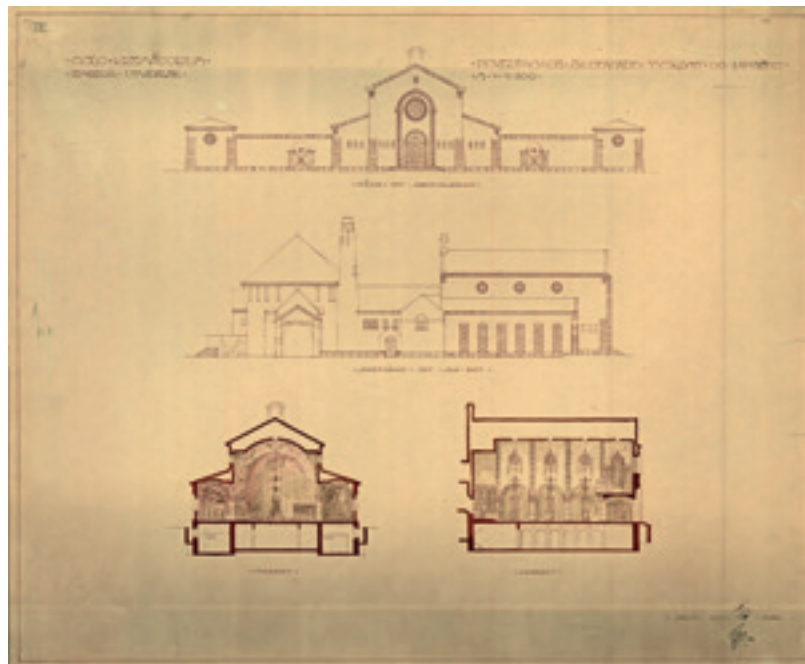
rundbygning med en rektangulær basilikabygning, er ikke tilfeldig. Det er antikkens arkitektur som er naturlig forbilde, antikkens gravanlegg hadde som regel gravrotunde og gravbasilika. Med dette store tilbygget ble anleggets kapasitet kraftig øket.

Arkitekt Hoffs nest siste byggetrinn, realisert i 1931, er skjermveggen eller muren som lukker anlegget mot Sørkedalsveien. Veggene ender opp i to kolumbarier på hver side, og har nisjer for urner på innsiden. Muren er bygget for å skjerme mot den trafikkerte Sørkedalsveien og innlemmer og knytter anlegget til den ellers så fredelige gravlunden.

Alf Rolfsens utsmykninger

Utsmykningene i det nye kapellet er utført av Alf Rolfsen (1875–1979). De er et hovedverk i hans lange karriere som monumentalkunstner, og ikke minst et høydepunkt i det som gjerne kalles freskoepoken i norsk kunsthistorie. Den såkalte freskoepoken er preget av monumentale interiørdekorasjoner utført i freskoteknikk i perioden fra 1918 fram til epoken kulminerer med de siste utsmykningene til Alf Rolfsen og Per Krogh i Oslo rådhus fra 1950.

Rolfsen vant konkurransen om utsmykningsoppdraget i Nye kapell høsten 1932, med sitt utkast til *Togata* og *Fuge*. Utsmykningen ble påbegynt i 1933 og sto ferdig i 1937, det ble bekostet av Norsk kremasjonsforening. I kapellet fyller han hele interiøret, både vegger og hvelv med malerier.

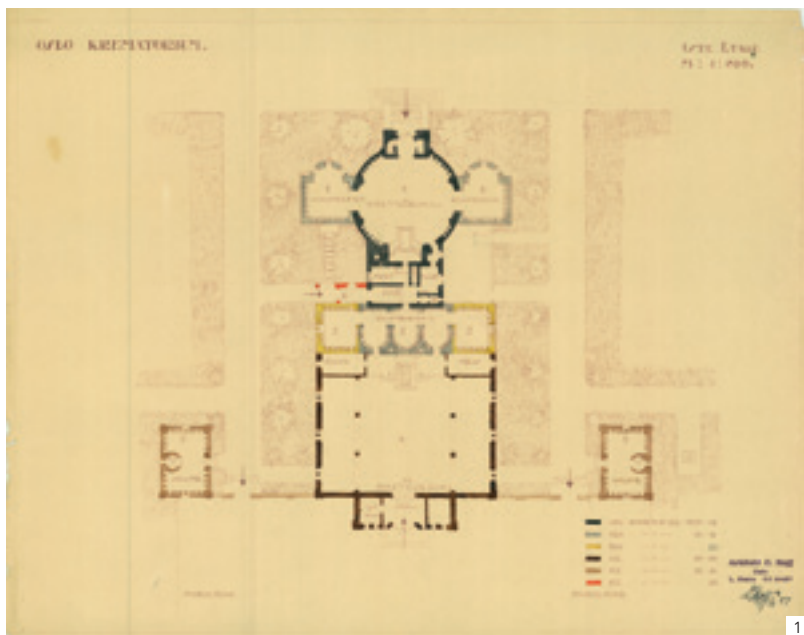
▲ Gamle og Nye kapell, fasade- og snitt-tegninger fra 1926.

Kilde: Oslo byarkiv, BVT Tf16 Vestre krematorium

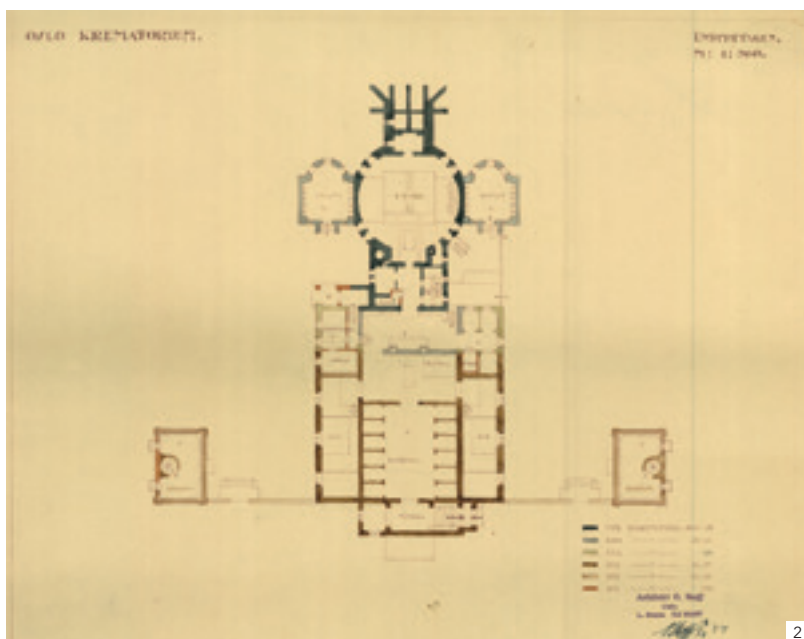
Opplevelsen av kapellet er svært annerledes enn i Gamle kapell. Det mystiske mørket, er nå erstattet med lyse og fargerike skildringer, som gir et langt mer optimistisk inntrykk. Rolfsen var spesielt opptatt av forholdet mellom rom og dekor, noe vi sterkt opplever i kapellet der maleriene strekker seg utover arkitekturen. De bryter ned arkitekturen og rommet blir «et bilde vi kan gå inn i».

Dekorasjonene «vi går inn i» beskriver livets gang, og over sideskipene illustreres menneskelivets faser i åtte billedfelder. Livstreet med

sin mangfoldige symbolikk står sentralt i disse feltene, fra det blir plantet fram til det står frodig og grønt som hovedmotivet i fondveggen, over katafalken og kisten. Det er ikke mange direkte referanser til den kristne symbolverdenen i Rolfsens utsmykning. Vi ser Guds hånd i buen over fondveggen, og ikke minst den blå skyggen av et kors som trer forsiktig fram, kastet av et kraftig opplyst skudd fra fondveggen. Hele dekorasjonen er sentret om katafalken med den avdødes kiste i nær forbindelse med fondveggen avbildning av livstreet

1

2

Alf Rolfsen var ikke bare en stor maler, han var også en eminent skribent og i 1937 ga han ut en liten publikasjon hvor han selv beskriver sine malerier i svært poetiske former:

«I rummets fond viderefører natten sitt tema og transformerer det gjennom demring og morgenrøde til dag. Mennesket går gjennom demringsskodden frem mot katafalken; det søker å fastholde sitt hylster, det ser seg tilbake. I morgenrøden kaster det kappen av, den tomme form som vi er samlet for å ta avskjed med. I uophørlig stigende bevegelse går livstreet op gjenem rummet. Et skudd skyter op fra stammen, selv som et tre å se. Det står i en lysbunt fra dagen der oppe; derved kastes dets skygge på skodden, og likesom den skygge av tingenes virkelige sammenheng som tegner sig på vår forstands flyktige tåke, står da livstreets billede som et bruddstykke, lik et gravkors over katafalken».

1) Gamle og Nye kapell, grunnplan av hovedetasjen som viser arkitekt Hoffs utvidelser og endringer fra 1907 til 1935. Kilde: Oslo byarkiv, BTV Tf 15 Vestre krematorium

2) Gamle og Nye kapell, grunnplan av kjelleretasjen som viser arkitekt Hoffs utvidelser og endringer fra 1907 til 1935. Kilde: Oslo byarkiv, BTV Tf 15 Vestre krematorium

Nye kapell, fondveggen med Alf Rolfsens malerier. Foto: Olaf Steen.

I dag blir ikke kisten lenger senket ned for kremasjon i kapellets ovner i kjelleretasjen. Krematoriet ble lagt ned i 2009 da Alfaset krematorium overtok all kremasjonsvirksomheten i Oslo.

I 2011 ble Norsk kremasjonsforening omgjort til en stiftelse, det var ikke lenger behov for å fremme kremasjonssaken i Norge. En vesentlig del av

kremasjonssaken hadde selvfølgelig vært å få på plass et lovverk som åpnet for kremasjon. Det var også vesentlig å få oppført bygninger som formet en verdig ramme rundt selve handlingen, altså både liturgi og kremasjon.

Arkitekt Oscar Hoff fulgte anlegget på Vestre gravlund fra den spede begynnelse og gjennom de mange og nødvendige utvidelsene

som fulgte kremasjonsetableringen i hovedstaden. I dette arbeidet fikk arkitekten svært god hjelp av kunstnerne Emanuel Vigeland og Alf Rolfsen. ●

Kilder

Oslo byarkiv, *Kirkevergen*, F L0019, Dok. Vedk. Norsk Likbrændingsforening/Norsk kremasjonsforening, 1881–1929

Oslo byarkiv, *Bygge- og vedlikeholdstjenesten (BVT)*, Tf Gravlunder/kirkegårder

Litteratur og trykte kilder

Berg, Knut (1983): *Norges kunsthistorie. Bind 6: Mellomkrigstid*, Gyldendal

Gravplassforeningen. Norsk forening for gravplasskultur (udatert): «Historien /Norsk Likbrændingsforening stiftet i 1889 / Norsk Likbrændingsforening – Norsk kremasjonsforening – Norsk Kremasjonsstiftelse», I: *gravplasskultur.no*

Nasjonalgalleriet (1982): *Norsk kunsterleksikon: bildende kunstnere, arkitekter, kunsthåndverkere*, Universitetsforlaget

Oslo kommune, *Bystyresak 30/1900*

Rolfsen, Alf (1937): *Dekorasjonen i det nye krematorium i Oslo*, Gyldendal

1. Oversiktsbilde av en velordnet og velholdt krigskirkegård på Ekeberg. Foto: Tysk soldat, utlånt av www.festningsverk.no

2. Nedre del av trappeanlegget som ble brukt i minneseremonier og graver med «mønekors». Foto: Tysk soldat, utlånt av www.festningsverk.no

Okkupasjonsmaktens falne i Oslo

Krigsgraver utgjør et eget segment innenfor temaet dødens kulturminner. De utfordrer oss, enten det dreier seg om krigsfanger eller okkupasjonsmaktens falne. Felles for dem er at det ofte gjelder andre lands døde.

Tekst: Janne Wilberg, byantikvar

Tykerne fikk en utfordring gjennom de mange falne soldatene i de første dagene av invasjonen i Norge, hvorav flertallet var

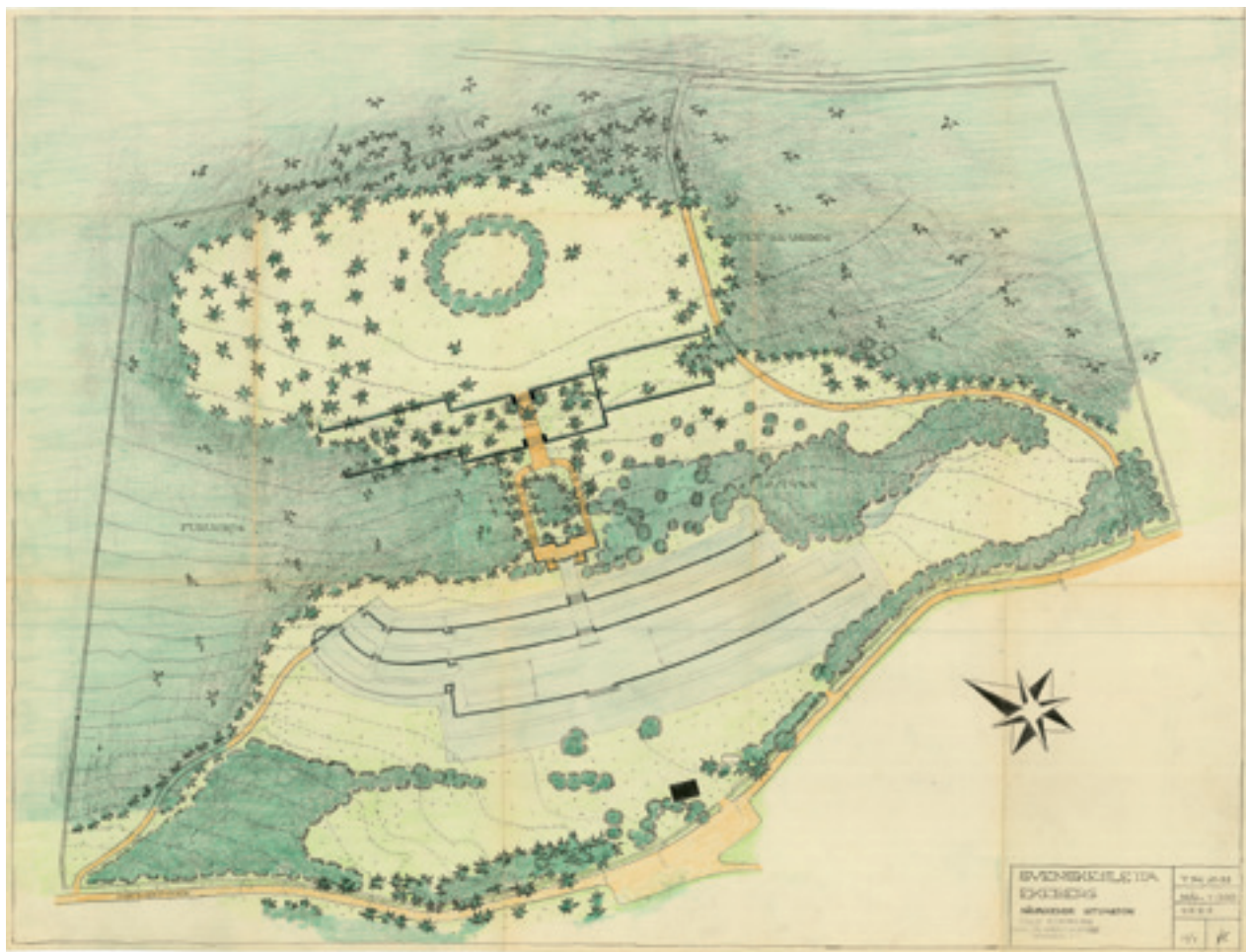
fra den torpederte krysseren Blücher. Dermed måtte man raskest mulig finne en midlertidig løsning for en krigskirkegård, og allerede 16. april 1940 ble 270 døde fra skipet gravlagt på Vestre gravlund. Få dager senere fulgte ytterligere femti personer. I april og mai ble dessuten flere enkeltbegravelser gjennomført samme sted.

De falne fra Blücher ble lagt to og to i gravene. Dette brøt med Wehrmachts rådende ideal om individuelle graver for egne mannskaper, så bruken av dobbeltgraver skyldtes trolig det store antallet som døde omtrent samtidig. Ved overflyttingen til Ekeberg ble

de døde lagt i hver sin grav. Æreskirkegården der, som sto ferdig allerede i mai samme år, fungerte som en av tysernes store propagandaanlegg i Norge og omfattet ved krigens slutt ca. 2800 graver.

Propaganda-gravplassen

Det ligger i sakens natur at en grav på en æreskrigskirkegård bare tilkom dem som hadde gjort seg fortjent til det. De såkalte «æresløse» fikk en ganske annen skjebne, for den tyske krigsmakten utøvet streng justis i egne rekker når det gjaldt disiplinære overtramp. De som ble dømt til døden ved tysk krigsrett eller som tok sitt liv ble ikke gravlagt på Ekeberg, men plassert andre steder i byen. Til sammen 173 tyskere og østerrikere lå derfor gravlagt på Vestre gravlund og Grefsen kirkegård.

Plantegning av æreskirkegården på Ekeberg datert 17.1.1953, Oslo kommune, Plan- og bygningskontoret.
 Tegningen viser anleggets omfang med øvre og nedre nivå bundet sammen av trappeanlegget.
 Kilde: Oslo byarkiv, Park- og idrettsvesenet, De L0014, Ekeberg – tysk kirkegård 1955–1957

«Vi tyskere vil ligge høyt og fritt!»

Tyskerne ønsket raskt å etablere en permanent kirkegård og hadde klare oppfatninger av egnet plassering. Bjørn H. Syversen skriver i artikkelen *Den tyske krigskirkegården på Alfaset*: «I Deutsche Zeitung in Norwegen kunne man allerede 20. mai 1940 lese at det skulle komme en stor kirkegård for tyske soldater på Svenskesletta ved Jomfrubråten sørøst for Oslo. Den skulle omfatte 950 dekar og ville bli 'den største av den slags kirkegårder i Norge'. Kommunen, ved Kirkevergen, hadde forsøkt å få lagt kirkegården andre steder. Det ble foreslått arealer både på Huseby, Sogn og Grefsen, men alle ble forkastet av tyskerne. En representant for Kirkevergen skriver i et notat etter krigen om en tysk offiser som, på godt norsk, i et møte uttalte: 'Det er ikke nødvendig å vise oss noen arealer, for vi skal ha Ekeberg. Vi tyskere skal ligge høyt og fritt!'». Dette harmonerer godt med at æreskirkegården var tenkt som et propagandaanlegg i tråd med retningslinjene for anleggelse av krigskirkegårder.

Dermed endte det med at Oslo kommune stilte grunn til disposisjon på den såkalte «Svenskesletta» på Ekeberg, et sted som var regulert til friluftsområde og hadde en flott utsikt over fjorden. Brorparten av grunnen var kommunal, men man eksproprierte også privat eiendom, blant annet

villaen Bellevue bak Sjømannsskolen som ble revet. Oppdraget med å klar- gjøre for kirkegården ble gitt til firmaet Norske Hager. I mai startet flyttingen av de døde fra Vestre gravlund til Ekeberg. Det skjedde om natten og med lastebiler – og altså snaue to måneder etter 9. april. Selve transporten gikk relativt greit ettersom kistene hadde ligget så kort tid i jorden. Vi ser altså at tyskerne benyttet seg av et norsk firma til å gjennomføre oppdraget. Antakelig skyldtes dette at hverken den sivile eller den militære administrasjonen i Norge hadde kommet ordentlig på plass så tidlig under okkupasjonen.

Gravkult som del av tysk propaganda

Allerede i 1919 etablerte Tyskland organisasjonen Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge for å håndtere de mange millioner falne under første verdenskrig. Dette var i utgangspunktet en humanitær organisasjon, men ble etter hvert en del av naziregimet og overtok gravansvaret for Wehrmachts falne gjennom de etablerte, såkalte Soldatenfriedhöfe – soldatkirkegårdene. Kriegsgräberfürsorges sentralkontor hadde egne hagearkitekter med ansvar for planlegging og utforming av de mange gravplassene. Deres ansvar var i utgangspunktet

krigskirkegårder etablert i fredstid, men etter hvert som andre verdenskrig utviklet seg ble mange av disse utvidet med nye krigsgraver.

Virksomheten fortsatte gjennom hele andre verdenskrig, men ble oppløst i 1945, før den raskt ble reetablert i andre halvpart av 1940-årene. Kriegsgräberfürsorge og Wehrmachts gravtjeneste ble etter hvert to sider av samme sak. I etterkrigstiden omtales organisasjonen gjerne som Volksbund. Dette var som før en medlemsfinansiert organisasjon med bidrag fra pårørende og sponsorer – og med offentlige tilskudd. Virksomheten eksisterer fortsatt og har sitt hovedkontor og arkiv i Kassel.

1. september 1939 etablerte Wehrmacht et eget kontor for graver i krigstid, det såkalte Gräberfürsorge in der Abteilung Wehrmachtverlust, der Verlust betyr tap. Avdelingens hovedoppgave var å holde oversikt over antallet døde soldater, samt varsle de pårørende. Dessuten skulle den sørge for begravelsene og etablere kirkegårder i krigsområder. Med tysk grundighet fantes det retningslinjer for det aller meste i denne forbindelse – fra gravsteiner og fonter til beplantning beregnet på ulike årstider. Dette ble nedfelt i Hitlers dekret av 16. mars 1941, Gestaltung deutscher Kriegerfriedhöfe – etablering av tyske

På toppen av trappen lå et skiferkledt platå med et flere meter høyt kors plassert ovenfor et relieff med et hakekors og den tyske ørn.

Foto: Tysk soldat, utlånt av www.festningsverk.no

krigskirkegårder. Fra samme dato tiltrådte arkitekt Wilhelm Kreis som Generalbaurat direkte underlagt Hitler.

Uttrykkene Ehrenhains (minneste) og Ehrenfriedhöfe (æreskirkegård) ble tatt i bruk etter første verdenskrig. Som den tapende part hadde man fra tysk side behov for å legitimere de store tapene, både sivile og militære, og i mellomkrigstiden hadde Kriegsgräberfürsorge arbeidet aktivt for å gjøre krigskirkegårdene til attraktive pilegrims mål. Etter hvert ble dette videreført gjennom naziregimets militære heltedyrkelse og glorifisering av deres militærmakt.

«Verdens hjerte slår av heltenes blod» skrev avisen die Zeitung om Wehrmacht i 1938, og arkivar og historiker Nina Janz mener at sitatet utgjør et bærende element i Hitler-regimets syn på de falne tyske soldatene. For disse var ikke bare et tall i statistikken, men døde krigere i rollen som «ofre» for fedrelandet. I krigens siste år, med store tap og etter hvert en total oppløsning, endret retorikken seg og man vektla sterkere

at soldatene gjennom sin død bidro til at Tyskland fikk leve.

Enkeltgraver sto sterkt hos Wehrmacht, mens massegraver ble å anse som siste utvei. Derfor ble samlegraver vanligere først i krigens siste faser på grunn av svært høye tapstall. I etterkrigstiden ble dette videreført gjennom flytting av en rekke krigsgravplasser der det også ble vanlig med gravminner for flere personer, med eksempelvis fire navn på hvert steinkors, og at disse igjen ble plassert i korsgrupper. Dette fikk navnet Kameratengraben (kameratgraver) og var et sterkt symbol på at man ikke bare sto sammen på slagmarken, men også i døden. Det var dessuten et poeng at man ble begravet sammen med «sine egne» og gjerne så nær slagmarken som mulig. Utover i krigen fikk også andre grupper enn de militære plass på æreskirkegårdene – så lenge de døde for sitt land. Tyskernes sterke forhold til enkeltgraver for egen befolkning står i sterk kontrast til de mange massegraver for andre folkegrupper som de etterlot seg under andre verdenskrig.

Som en følge av gravkulten hadde det såkalte Wehrmachtverlustwesen sterkt fokus på vedlikeholdet av krigskirkegårdene, der det også skulle være god belysning av gravene. Det stortyske rikets gravpleie ved fronten skulle speile sivilsamfunnets opplevelse av samhørigheten mellom familie og folk. En ordentlig og vakker grav bidro til at man hjemme fikk inntrykk av at Wehrmacht hadde ressurser til gravtjenesten, samtidig som det var en takknemlig gest til foreldrene som ofret sønnen for fedrelandet. Det ble nemlig tatt gravbilder som ble sendt hjem til familien, for å vise at man tok godt vare på de av deres kjære som var falt i fjerne land. De fleste pårørende hadde jo ikke anledning til å besøke den konkrete graven, og gjennom gravbildene kunne man hjelpe de sørgende ved å gi dem følelsen av nærhet. Selvsagt ble dette utnyttet i propagandaen, slik også andre virkemidler ble brukt for å legitimere døden i befolkningen. Med unntak av kranser ble det likevel ikke lagt opp til noen personliggjøring av gravstedene, eksempelvis gjennom hilsener fra de etterlatte.

Anlegget på Ekeberg var lagt symmetrisk rundt en midtakse på tvers av lengderetningen og organisert i terrasser på begge sider av et stort trappeanlegg som nederst endte i en appellplass og dannet adkomsten til anlegget. Foto: Tysk soldat, utlånt av www.festningsverk.no

Vektleggingen av kirkegårdsroen og respekten for gravminnene sto sterkt. Ødeleggelse av graver eller annen kirkegårdsskjending ble straffet med døden.

Kirkegårdsplanlegging

Anlegget på Ekeberg var lagt symmetrisk rundt en midtakse på tvers av lengderetningen og organisert i terrasser på begge sider av et stort trappeanlegg som nederst endte i en appellplass og dannet adkomsten til anlegget. Trappen delte seg i to løp som løp sammen et stykke ovenfor. Trappen bandt sammen de tre nedre terrassene og de to øvre. De skiferkledte terrassene var delvis bygget på steinmurer og møblert med benker for besøkende. På toppen av trappen lå et skiferkledt platå med et flere meter høyt kors plassert ovenfor et relieff med et hakekors og den tyske ørn. Gravene var strengt organisert i doble rekker. Hver grav hadde sitt gravmonument i form av et mønekors – det vil si et trekors med et lite tak over. Området var pent beplantet og et eget per-

sonell sto for pass av gravene. Dermed lå det til rette for både propagandaaktiviteter og for å gjøre området til et valfartssted for tyskere i Norge.

En av de viktigste personene innen tysk krigskirkegård-planlegging var hagearkitekt Rolf Tischler. I 1926 ble han sjef for arbeidet med krigskirkegårder, en stilling han innehadde frem til 1959. For øvrig hadde han jobbet med samme fagfelt også under første verdenskrig. Personlig var Tischler en beskjeden mann, men han fikk stor innflytelse på krigskirkegårdene i hele det stortyske riket, og under hans ledelse utviklet det seg en norm for krigskirkegårder omkring i Europa. Ettersom både Volksbund og Tischler fortsatte virksomheten etter krigen må vi anta at man i stor grad snakker om en sammenhengende planleggingshistorie for tyske krigskirkegårder. Dessverre gikk både Kriegsgräberfürsorges og Tischlers personlige arkiv opp i flammer i 1944. Derfor er kildemateriale begrenset.

Utformingen av krigskirkegårdene i etterkrigstiden var preget av et

overordnet og enhetlig formspråk etter tidligere tyske forbilder: Omkranset av en beskyttende mur var de anlagt rundt en sentral fellesgrav som områdets øvrige elementer underordnet seg. Den var gjerne forsynt med et sentralt Hochkreuz, altså et høyt steinkors. Dette var som oftest viet til «den ukjente soldat». Vi gjenkjenner det fra krigskirkegårdene som tyskerne etablerte før, under og etter andre verdenskrig – blant annet Ekebergs æreskirkegård. Det samme gjelder plasseringen av anleggets midtakse, som på Ekeberg lå på tvers av det firkantede områdets lengderetning, noe som karakteriserer tyske krigskirkegårder generelt. Allierte krigskirkegårder fra etterkrigstiden har en annen innretning idet anleggets ulike elementer ble gruppert symmetrisk rundt områdets *lengdeakse*. Dersom de tyske krigskirkegårdene ble anlagt i fallende terreng ble dette utnyttet maksimalt – ikke ulikt tidens rådende idealer for sivile anlegg – med akser som åpnet seg mot eksempelvis utsyn mot en fjord. Også dette ble

virkeligjort både på Ekeberg og på æreskirkegården som tyskerne anla i Trondheim.

Videre ble grupper med kors, gjerne tre–fire stykker – såkalte symbolkorsgrupper – brukt både før, under og etter krigen, etter hvert også på minnesteder etter konsentrasjonsleirer. Allerede i 1939 var for øvrig Volksbund engasjert i å bruke krigskirkegårder som et mer nøytralt minnesmerke og ikke bare som et krigsforherligende prosjekt.

Seremonier og årlige markeringer

Årlig ble det arrangert faste markeringer på æreskirkegården. På Heldenedenktag der Nation (Nasjonens helteminnedag) den 21. mars minnet man tyske falne soldater over hele det stortyske riket. Videre markerte man årsdagen for 9. april 1940 og minnedagen for det tyske nazipartiets (NSDAP) falne i München-kuppet 9. november 1923. Det ble dessuten holdt seremonier på æreskirkegården både under Heinrich Himmlers og Joseph Goebbels besøk i Norge.

På Heldenedenktag inngikk flere faste innslag over hele det stortyske riket. I de første årene av krigen bar feiringen preg av Wehrmachts triumfer samtidig som den tyske ledelsen med Hitler i spissen, Wehr-

macht og NSDAP hedret de falne fra både første og andre verdenskrig. Markeringen besto av et fanekompani som bar gamle militærfaner og nazi-flagg, en militærparade og avsynging av tallrike gamle soldatsanger. Dessuten hørtes trommevirvler og salutter – og selvsagt var det kransenedleggelser ved æresmonumentene. Etter Stalingrad-katastrofen i 1943 endret feiringen seg til enkle og korte minnestunder uten parader, idet arrangementene markerte primært en hyllest av soldatenes utholdenhet i kampen mot bolsjevismen.

Nazistenes dødskult samt behovet for å legitimere de mange krigskirkegårdene i egen befolkning gjorde at man, i tillegg til gravbildene, produserte brosjyrer med tekst og bilder beregnet på de pårørende der hjemme. Dette ble også gjort for æreskirkegården på Ekeberg, og ved en tilfældighet fikk jeg kjennskap til den svært sjeldne Ekeberg-brosjyren. Avsender var Joseph Terboven og heftet var tilegnet de falnes nærstående kvinner, altså deres mødre, hustruer, bruder og søstre, her med artikkelforfatterens oversettelse:

«I de vakreste omgivelser til den norske hovedstaden har Wehrmacht gitt våre falne kamerater et siste hvilested. Den er anlagt på et bergmassiv over fjorden og på gravsteinene leser

vi navnene. Soldater fra alle deler av Wehrmacht hviler her, de som under erobringen av Norge ga sitt liv i Osloområdet for Det stortyske rikets fremtid.

Soldatkirkegården på Ekeberg er siden etableringen i 1940 blitt et valfartssted for alle tyskere i Norge. Ikke bare ved de store merkedagene samles alle tyskere ved sine kameraters graver, men også daglig er kirkegården for våre falne for mange blitt et manende sted for kontemplasjon der noen holder stille dialog med de falne. Gravkorsene snakker et alvorlig språk. Her ligger de døde fra Blücher og vi leser norske stedsnavn som man forbinder med harde kamper i april-dagene 1940. Mellom rekkene av trekors lyser det grønt over heltenes kirkegård, bjørk og furu rasler sin evige sang som i hjemlandets skoger. Øverst ruver et minnesmerke hvor alle stille innvies når deres vei fører dem dit.

For de falnes mødre og hustruer har dyktige unge tyske kvinner i Oslo tatt rollen som stedfortredere og pyntet gravene vakkert på Helteminnetdagen den 9. november. Denne skikken er et symbolsk uttrykk for vårt folkefellesskap: *Enhver vet at i vår tid både er og var den falne, enten kjent eller ukjent, din bror gjennom å ha gitt sitt liv. Gjennom det vil folket og riket fortsette å eksistere i all fremtid».*

1

2

3

4

1) Forside på Rikskommisariatets propagandabrosjyre som ble distribuert til de falnes familier.
Foto: Privat eie

2) Æreskirkegården ble anlagt med utsikt over fjorden.
Foto: Rikskommisariatets propagandabrosjyre, privat eie

3) Rikskommissar Joseph Terboven og generaloberst Nikolaus von Falkenhorst hilser de falne på Ekeberg. Som øverste sivile og militære tyske ledere var dette de to mektigste tyskerne i Norge under krigen. Foto: Rikskommisariatets propagandabrosjyre, privat eie

4) Markering av Helden-gedenktog med den øverste tyske ledelsen til stede. Foto: Rikskommisariatets propagandabrosjyre, privat eie

ENK HANDBLUMSTJENESTEN KONTAKTEN ILL. OLAVEN AN. WEHRMACHT

5

ENK HANDBLUMSTJENESTEN

6

BILDE APT. FJORDEN OG BYEN

7

8

5) Tyske kvinner som pyntet gravene på merkedagene. Bildet viser kvinner som tjenestegjorde i Wehrmachts nyhets- og teletjenesten. Dette utgjorde flertallet av det tyske kvinnelige militære personellet i Norge. De jobbet bl.a. på okkupasjonsmaktens radar-, plotte- og radiostasjoner på Ekeberg. Foto: Rikskommisariatets propagandabrosjyre, privat eie

6) Barn som pynter graven til en ukjent tysk sjømann med vårblomster. Barn over hele Det stortyske riket var utkommandert til denne typen aktivitet. Beplantningen var sesongavhengig. Foto: Rikskommisariatets propagandabrosjyre, privat eie

7) Utsyn mot fjorden og byen med Hovedøya midt på bildet. Der lå en den store tyske marineleiren Lager Blücher med plass til 2–3000 mann. Lager Blücher/ Lager Hovedøen Foto: Rikskommisariatets propagandabrosjyre, privat eie

8) En ukjent soldats grav. Foto: Rikskommisariatets propagandabrosjyre, privat eie

Utsikt fra Ekeberg.
Foto: Tysk soldat, utlånt
av www.festningsverk.no

▲ I den første etterkrigstiden fortsatte tysk personell å stelle gravene. I mai 1946 trykket Dagbladet oppslaget «Æreskirkegården på Ekeberg vil aldri bli fjernet, mener tyskerne». Kilde: Dagbladet 11.5.1946

Ansaret for krigsgraver i etterkrigstiden

I den første etterkrigstiden fortsatte tysk personell å stelle gravene. Først etter at okkupasjonsmakten omsider hadde reist ut av landet kunne prosessen ta til med å forberede flytting fra æreskirkegården.

I utgangspunktet fornemmes en viss tautrekking mellom Forsvarsdepartementet og Kirke- og undervisningsdepartementet om hvor ansvaret for krigsgravene skulle ligge, og diskusjonen endte med at Forsvaret ved Hærens overkommando fikk ansvaret – iallfall fra 1946 med opprettelsen av et sentralkontor for krigsgraver. Man spurte seg dessuten om ikke tyskerne selv burde ha ansvaret for de tyske gravene. Men slik ble det ikke ettersom en fortsatt tysk administrasjon i Norge ble ansett som svært umusikalsk i tidlig etterkrigstid. I 1964 ble ansvaret overført fra Forsvaret til Kirke- og undervisningsdepartementet og beror i dag i Barne- og familiedepartementet.

Etter flytting av gravene til Alfaset ble området bearbeidet, og i brev fra oktober 1951 fra Forsvarsdepartementet til Oslos kirkeverge beskrives dette slik: «Det er hensikten å foreta enkelte forandringer ved kirkegården slik at den mister sitt prangende utseende og går mer diskret inn i lendet».

Dermed ble skiferdekket på terrassene i stor grad fjernet mens selve terrassene ble planert ut og deler av trappeanleggene fjernet eller gjenfylt. Den tyske ørn og korset var da for lengst tatt ned. Det doble trappeløpet lå delvis bevart i likhet med skiferplatået nedenfor det store korset. Da området skulle reguleres til skulpturpark for noen år siden hadde man ambisjoner om en forsiktig istandsetting av det doble trappeløpet. Men den dårlige tilstanden gjorde at man isteden valgte en nytolkning for å binde sammen skulpturparkens øvre og nedre del. Trappeanlegget er dermed blitt et sted for kontemplasjon og naturopplevelse i dette friluftsområdet som fortsatt oppleves som spektakulært for de besøkende. Og for øvrig er Ekebergs krigshistorie meget godt presentert i formidlingshuset som hører til Skulpturparken.

Flyttingen fra Ekeberg

Spørsmålet om flytting av æreskirkegården kom raskt på banen etter krigen, men det skulle ta flere år før den ble gjennomført. Mange nordmenn hadde ideologiske betenkeligheter når det gjaldt anlegget, og Oslo kommune uttrykte både tidlig og tydelig at stedet burde tilbakeføres til friluftsområde.

Allerede 1. desember 1945 sendte Byarkitektens kontor brev til Kirkevergen der man redegjorde for spørsmål vedrørende kremasjon kontra inhumasjon, altså begravelse. Det virker som man i utgangspunktet

vurderte å tilbakeføre samtlige døde tyskere til Tyskland, og inndelte de falne i kategoriene katolikker og andre. Omkring 1100 av de avdøde var katolikker og dermed uaktuelle for kremering. Her foreslo man at disse avdøde isteden skulle graves opp, legges i zinkforede kister og ekspederes til Tyskland. Tunnelanlegget under Akershus ble antydnet som en egnet midlertidig lagringsplass før utskipping. Men samtidig ble det pekt på problemer med å skaffe tilstrekkelige mengder med zink, samtidig som Forsyningsdepartementet var skeptisk til å bruke så mye zink til formålet.

De øvrige 1700 avdøde var forutsatt kremert for senere hjemsendelse i urner. I Oslo hadde man til disposisjon to koksfyrt, en oljefyrt og en elektrisk kremasjonsovn, og sistnevnte ønsket man å skjerme fra oppdraget. Det redegjøres i detalj om koksforbruk og for et personalbehov på tre skift per døgn. Dermed ville man oppnå en kapasitet på fjorten til seksten lik i døgnet. Iberegnet tid for vedlikehold av ovnene ble den totale kremasjonsoperasjonen kalkulert til 120 virkedager, hvilket innebar en periode på tyve uker for å få brent alle de 1700 likene.

Kremasjon og kistenedleggelse av alle likene ble kostnadsberegnet til henholdsvis 110 000 og 119 000 kroner. I tillegg kom utgifter til et likhus (skur) ved krematoriet samt transport av kister om natten. I 1946 forhandlet også Oslo kommune og Forsvarsdepartementet om flytting av likene, og

departementet søkte først å overføre de falne tyskerne til hjemlandet. De fikk avslag på dette av den allierte kontrollkommisjonen, som da ble ledet fra Tyskland og avgjorde alle tyske anliggender.

Den 16. april 1947 svarte Kirkevergen på en henvendelse fra Forsvarsdepartementet som var oppfordret av Helsedirektoratet til å gjøre prøvegravinger på Ekeberg – for å sjekke tilstanden på kister og lik med tanke på flytting. Dette mente imidlertid Kirkevergen var unødvendig: «Likene på Ekeberg har nå ligget 2–7 år i jorden, og er i den mest uheldige periode for flytting. En kan uten prøvegravning gå ut fra som sikkert at alle kistene nå er klemt i stykker av jordtrykket slik at ingen lik kan flyttes fra Ekeberg i de kistene de ligger i. De må enten legges over i nye kister (tette kasser av pløyde bord) eller at der lages et passende antall sinkforede trekasser med lokk, så store at de gamle kistene kan få plass i dem under transporten til den nye kirkegården.»

Når det kom til anleggelse av en slik ny kirkegård utenfor byen strandet alle forsøk. Men kommunen arbeidet stadig for å finne en løsning, og i 1950 kjøpte man de to gårdene Arveset og Grav for der å anlegge byens ny gravlund. Og året etter foreslo man å flytte også de såkalte krigsgravene dit. Dette ble vedtatt i 1952, og overføringen dit fant sted i løpet av september og oktober samme år, slik at krigskirkegården

på Alfaset kunne stå ferdig i løpet av 1953. Dermed ble den tyske krigskirkegården den første ferdigstilte delen av Alfaset gravlund.

Den endelige løsningen for alle krigskirkegårdene i Norge kom først i stand i 1953 etter lengre forhandlinger mellom Tyskland og Norge, og altså etter at løpet for flyttingen til Alfaset var lagt. Avtalen tydeliggjorde Norges forpliktelsene til gi de tyske krigskirkegårdene en verdig utforming, idet man ville motta og se velvillig på tyske forslag til utformingen av disse samt å forplikte seg til å verne og pleie kirkegårdene i henhold til folkerettens prinsipper. Og slik ble det på Alfaset.

Norske myndigheter mottok nemlig mange planforslag fra Volksbund om de totalt fem tyske kirkegårdene her til lands. Planene var utarbeidet av et fast team ved Bundesbauleitungs hovedkontor i München, og teamet foretok flere befaringer til Norge. Til tross for at avtalen la det økonomiske ansvaret på Norge, var det i praksis Tyskland som betalte for både planlegging, etablering og vedlikehold, noe som økte tyskernes påvirkningsmuligheter. Dette er nærmere beskrevet hos Dietze-Schirdewahn og Lunde.

Dialogen mellom nordmennene og tyskerne var god, og man var stort sett enige om innretningen av gravplassene; selv om lokale planmyndigheter innimellom ønsket lokale tilpasninger. Ett hovedgrep var at man gikk bort fra enkeltgraver til

samlegraver med flere navn på gravsteinene. Samarbeidet og aktørene er detaljert beskrevet av Dietze-Schirdewahn og Lunde og omtales derfor ikke nærmere her. De omtaler også andre krigskirkegårder enn de tyske, og det samme gjelder landskapsarkitektene som deltok i arbeidet – blant dem Karen Reistad som ble en nestor i dette arbeidet og innen norsk landskapsarkitektur generelt i etterkrigstiden.

Operasjon Alfa

Selve overføringen av likene til Alfaset foregikk på nattestid i høstmånedene september og oktober og gikk under navnet Operasjon Alfa. Av sanitære årsaker måtte flyttingen foregå utenfor de varme sommermånedene; på grunn av lukten som fulgte med de delvis oppløste likene. Så klaget da også folk i området over stanken.

En avtale mellom departement og kommunen fastslo at kommunen skulle bekoste flyttingen, men med økonomisk støtte fra staten. Departementet fant det nemlig rimelig at staten bidro med en sum tilsvarende det som utbedringene av krigskirkegården på Ekeberg ville beløpe seg til, og som landskapsarkitekt Reistad anslo til 250 000 kroner. Dessuten stilte Forsvaret nødvendig utstyr til disposisjon for overflyttingen til Alfaset. T.S. Jacobsen var gravferdskonsulent for prosjektet. Dette er fortsatt et velrenommert begravelsesbyrå i Oslo.

Det finnes detaljerte oversikter over dette – ned til antall gafler, kniver og speil samt medgått grønnsåpe for dem som utførte arbeidet. Hver av disse tyve arbeiderne fikk dessuten sovepose, overtrekk og ullteppe. Trolig har fem mann til enhver tid vært nattevakter, slik at man ikke hadde behov for mer enn femten madrasser. Operasjonen var sensitiv – her gjaldt det å holde uvedkommende unna gravearbeidet! Til hjelp i arbeidet hadde man 25 bårer av tysk modell, to førstehjelpspakninger for militære kontorer og seks par gasshansker. Mannskapene var innkvartert i en egen midlertidig leir i det ene hjørnet av krigskirkegården. Vi kan lett forestille oss at arbeidet var ubehagelig, ikke minst på grunn av odøren og fordi overføringen var krevende idet likene var i oppløsning. Alle planer om å plassere dem i kister ble til slutt forkastet av praktiske og økonomiske årsaker, og overflyttingen skjedde ved at de døde ble lagt i papirposer og transportert i dem til Alfaset.

Etter endt operasjon ble alt utstyr brent av sanitære årsaker. Den nøyaktige oversikten over forbrukt utstyr med stykkpriser finnes i brev datert 7. april 1953 fra Hærens overkommando ved Sentralkontor for krigsgraver til Forsvarsdepartementet, der man ber om refusjon av utgiftene.

På Alfaset ble alle tyske krigsgraver i østlandsområdet samlet, og i alt hvilte 3207 tyskere og østerrikere der. Gravplassen ble, som vi har hørt,

▲ Stedet hvor Æreskirkegården lå er i dag en del av Ekeberg Skulpturpark. Her er det laget et nytt trappeanlegg, en nytolkning av det opprinnelige anlegget, som forbinder de ulike nivåene i parken med hverandre. Dette er i dag et sted for kontemplasjon, men også et populært besøkssted i parken året rundt. Foto: Janne Wilberg

organisert på en annen måte enn på Ekeberg, men fortsatt i tråd med internasjonale forpliktelser og forbilder. På Alfaset er de døde lagt tre-fire stykker sammen, markert med felles steinkors. For nærmere beskrivelse av krigskirkegården på Alfaset vises det til Bjørn H. Syvertsens grundige artikkel fra 2006.

Fortsatt holdes krigskirkegårdene i hevd basert på Genève-konvensjonens prinsipper om gravfred også for fienden. ●

Kilder

Oslo byarkiv, *Kirkevergen*, Sakarkiv Kremasjonsavdelingen Dc L0003–L0005

Oslo byarkiv, *Park- og idrettsvesenet*, De L0012 Ekeberg – tysk kirkegård 1955–1957 og L0014 Ekeberg – tysk kirkegård 1941–1947

Litteratur og trykte kilder

Bötticher, Jakob: *Historische Rahmenbedingungen für den Bau von Kriegsgräberstätten in Deutschland und Europa* – RIHA Journal 0151 – Braunschweigisches Jahrbuch für Landesgeschichte, bd 96, 2015

Deutscher Ehrenfriedhof Oslo – Ekeberg, Hauptabteilung für Volksaufklärung und Propaganda beim Reichskommissar für besetzten norwegischen Gebiete, Reclamo Oslo. Propagandabrosjyre med forord av Joseph Terboven, privat eie. Finnes også i Deutsches Historisches Museum.

Diesen, Terje (1990): «Æreskirkegården på Ekeberg. Tysk okkupasjon av Søndre Aker 1940–1945». I: *Søndre Aker historielags* årbok 1989–1990

Fuhrmeiseter, Christian; Robert Tischler, *Chefarchitekt 1926–59. Ein Desiderat* – RIHA Journal 0159, Spesialutgave 2017 War graves/ Die Bauaufgabe Soldatenfriedhof, 1914–1989

Janz, Nina (2015): *Von Toten und Helden Die gefallenen Soldaten der Wehrmacht während des Zweiten Weltkriegs*, Archiv für Sozialgeschichte 55, 2015 177, Artikler fra RIHA Journal coord. By Zentralinstitut für Kunstgeschichte

Janz, Nina: *Totenhügel und Waldfriedhöfe. die Gräber und Friedhöfe für gefallene Wehrmachtssoldaten während des Zweiten Weltkriegs zwischen individueller Gräberforsorge und nationalsozialistischem Totenkult*, arti. RIHA Journal 0174 27 June 2017

Norgeslexi.com/«Ekeberg krigskirkegård»

Syversen, Bjørn H. (2006): «Den tyske krigskirkegården på Alfaset», I: *Søndre Aker historielags årsberetning 2006, Søndre Aker historielag*

Wikipedia.no/Ekeberg krigskirkegård

Byarkivet rommer liv og død

Normalt oppsøkes arkiver i forbindelse med en konkret problemstilling – altså for å få løsningen på et bestemt problem. Men innimellom dukker det også opp et materiale som setter deg på sporet av noe helt annet – og større.

Tekst: Janne Wilberg, byantikvar

Under arbeidet med artikkelen om okkupasjonsmaktens falne, fant jeg plutselig noen gamle og gulnede dokumenter og arkivkort i Kirkevergens arkiv i Byarkivet. De viste seg å omhandle en lite kjent side ved okkupasjonsmaktens håndtering av sine døde ofre, gjennom dokumentasjon av at Sicherheitspolizei, altså det tyske sikkerhetspolitiet SIPO – som var samlebetegnelsen for Gestapo og Sicherheitsdienst – hadde betalt for en rekke kremasjoner av nordmenn. Selve kremasjonene ble foretatt av Kirkevergen, men de øvrige omstendighetene i den forbindelse ble håndtert av tyske instanser. I et skriv av 11. november 1944 til Sikkerhetspolitiets- og sikkerhetstjenestens leder på Victoria terrasse nr. 7 anmodet nemlig Kremasjonsabteilung (ja, det var feilbokstavert) om å få anvist 1445 kroner. Av sammenhengen kan dette vanskelig tolkes som annet enn en purring på to tidligere oversendte notaer, og avsenderen av dette –

som når det gjaldt flere andre skriv – tyder på at kremasjonsavdelingen hadde sitt tilhold i Steen og Strøms bygning i Kvadraturen.

Dette er egentlig ikke så overraskende, idet tyskerne og nazistene holdt til på mer enn 900 steder i Stor-Oslo, og tok det de trengte av arealer og lokaler til sine formål – tillegg til at de rekvirerte boliger. Men akkurat denne lokaliteten har ikke tidligere vært kjent. Steen og Strøm, som før krigen hadde en omfattende produksjon av klær i store produksjonslokaler, fikk nok sin virksomhet redusert på grunn av okkupasjonstidens material- og vareknapphet og dermed satt de med ledige lokaler.

Den aktuelle regningen gjaldt utgifter for kremering av atten navngitte og fire anonyme nordmenn, de fleste til normalpris for kremasjoner, nemlig 65 kroner – samt syv kroner og femti øre for standardurne. Regningen gir dermed en oversikt over okkupasjonsmaktens kremasjoner for perioden 1. februar til 22. juli 1944 – altså

et tilfeldig ark blant flere som til sammen viste det langt større antallet døde nordmenn knyttet til denne delen av okkupasjonsmaktens virksomhet.

Det er ikke tilfeldig at det var sikkerhetspolitiet som fikk denne regningen, for bak de tørre tallene skjuler den virkelig stygge krigshistorien seg. Flertallet av dem som står på listen var nemlig ofre for de verste utslagene av diktaturet i Norge. Ikke alle har kunnet identifiseres i forbindelse med arbeidet tilknyttet denne lille artikkelen, blant annet fordi det er feilstavede navn i listen. Sikkert er det likevel at flertallet var motstandsfolk som ble ofre for tortur, skutt under sabotasjeaksjoner eller som resultat av diverse hevnaksjoner fra tyskernes side. Veldig mange av de døde var forhørt og døde på Victoria terrasse, og mange hadde sittet på Møllergata 19 og på Grini. Til Victoria terrasse ble det også sendt særlig «viktige» fanger fra andre deler av landet, og som der led en forferdelig skjebne. I alt døde 31

Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD.
Victoria terrasse 7.
Oslo.

Beiz. Verbrennung der Leichen:

	1944.		
	Abteilung.	Gestapo.	Kremasjons m/Urne. Total
Lund, Hans Gabriel	IV. C-11042/44 16/2	16/3	35- 7,50 61,50
Lømsland, Ragnar	IV. B.	16/3	35- 7,50 72,50
Nicolayson, Karl Johan	IV. 1-11905/44	38/3	60- 7,50 72,50
Stenersen, Tor	IV 2 b	1/4	60- 7,50 72,50
Hansen, Knarre Hagen	IV 1 c-927/43	11/4	22- 7,50 32,50
Johnsen, Gustav Adolf	IV 2 b.	29/4	22- 7,50 32,50
Hagen, Tor	IV 2 b.	3/5	22- 7,50 32,50
Bordell, Ragnar	IV 2 b	3/5	22- 7,50 32,50
Beer-Sørensen, Kristina	IV 2 b.	5/4	22- 7,50 32,50
Wæster, Thorbjørn	IV 2 b.	16/5	60- 7,50 72,50
Gjæver, Arne	IV 2 b	16/5	60- 7,50 72,50
Eriksson, Anton Harry	IV 2 b	16/5	60- 7,50 72,50
Eide, Aline Marie	IV 2 b.	26/5	60- 7,50 72,50
Bruun, Ralfreid Fredrik	IV 2 b.	27/5	60- 7,50 72,50
Reinman, Arne Kn.	IV 2 b.	26/5	60- 7,50 72,50
Hagen, Arne	IV 2 b.	12/5	60- 7,50 72,50
Feitonen, Alf Georg	IV 2 b	16/5	60- 7,50 72,50
Thø. Arne	IV 2 b	27/5	60- 7,50 72,50
Ukjent nordmann I.	IV 2 b	4/7	60- 7,50 72,50
" " II.	IV 2 b	4/7	60- 7,50 72,50
" " III.	IV 2 b	4/7	60- 7,50 72,50
" " IIII.	IV 2 b	22/7	60- 7,50 72,50

Vår referansen til på unsere Notiz vom 7. August, 1944, August, und
20. Oktober d.J.

Oslo 11. November 1944

◀ Kilde: Oslo byarkiv, Kirkevergen, Kremasjonsavdelingen Dc L0004

Bilde over: I Kirkevergens arkiv finnes kremasjonsopplysninger om nordmenn som ble drept under tortur i tysk fangenskap, blant annet på Victoria terrasse. Foto: Oslo Museum OB.NW5996

motstandsfolk på Victoria terrasse og til sammen døde 130 personer på politisk grunnlag i Norge under okkupasjonen. Med utenlandsfangene døde til sammen 492 nordmenn i politisk fangenskap under andre verdenskrig.

En av de aller verste skjebnene blant motstandsmennene på «vår» liste var den 32 år gamle kontorsjef Ralf Fredrik Bruun, som ble hentet hjemme i Sørkedalsveien mistenkt for attentatplaner mot Statspolitiet forhatte ledere. Statspolitiet var minst like brutale som Gestapo og etter hvert var de en integrert del av okkupasjonsmaktens voldsregime. Torturen av Bruun skal ha vært så voldsom at andre statspolitimenn reagerte, og en skal til og med ha sagt opp sin stilling. Bruun døde på cellen kort tid etter at forhørene hadde funnet sted.

En annen av motstandsmennene på listen var legen og milorgmannen Ragnar Lømsland som var leder for XU (den største og viktigste allierte etterretningsorganisasjonen under krigen) i Lillesand og som ble tatt i forbindelse med opprullingen av Milorg/XU på Sørlandet. På grunn av sin sentrale stilling ble han utsatt for grusom behandling på «Arkivet» i Kristiansand, som var gestapistenes hovedsete på Sørlandet. Lømsland ble sendt videre til Møllergata 19 og derfra til Grini. Som dødsdømt skulle han henrettes, men døde før han, som de seks andre sørlendingene, skulle skytes på Trandum 10. juni 1944.

Listen omfatter folk fra ulike samfunnslag og mange av dem var unge. Her finner vi den 29 år gamle skofabrikkarbeideren Arne Emanuel

Næsmen, sabotør og motstandsmann tilknyttet Osvald-gruppa, og som døde under tortur på Victoria terrasse. Videre Tor Stenersen som hadde teknisk bakgrunn og ble utdannet SOE-agent (Special Operations Executive) i kompani Linge i England. I tillegg til opplæring av hjemmefrontfolk i Norge hadde han spesialtrening i likvidering og gjennomførte flere slike på oppdrag for Milorg – og med gift som foretrukket våpen. Stenersen døde 26 år gammel under fengselsflukt.

Listen omfatter også en kvinne. Hennes navn er riktignok feilstavet, men det gjaldt Else Marie Eide som i likhet med flere av de andre på listen døde på Grini – av sykdom etter forhør og fengsling, og uten den legehjelpen hun trengte. Det er usikkert hva som var bakgrunnen for Eides arrestasjon.

**FOTO FRA
LANDSSVIKSAKEN
MOT OLE WEHUS,
KRISTIANSAND.**

Rekonstruksjonen ble utført blant annet av tidligere fanger, som selv hadde vært utsatt for tortur. Ole Wehus bidro dessuten også med informasjon om metodene han hadde vært med på å benytte. Original finnes i Riksarkivet. Foto: Arkivet freds- og menneskerettighetssenter

Av spesiell interesse er listens fire anonymt kremerte. Tre av dem døde på samme dag, 4. juli 1944. De er trolig Milorg-menn som drev en illegal radiosender på Nesodden. De ble omringet av Gestapo og døde i skuddvekslingen, etter først å ha ødelagt senderen og alle papirer. For de som vil vite mer om enkeltpersoner anbefales Hjemmefrontmuseets arkiv.

På en av de andre kremasjonslistene (nok en nota til SIPO) finner vi Kristian Kyhn Gløersen, født i 1915 og fra Nordstrand. I tillegg finnes et personkort med innmelding i Norsk Kremasjonsforening og kvittering for utlevering av asken til Gløersens far. Av kortet fremgår det at Gløersen ble nektet prest og jordfestelse, og senere er det tilføyd at han ble skutt under arrestasjon. Dødsdagen oppgis til 2. april 1943 og kremeringen til 7. april samme år. Begravelsesbyrået betegnes som «Kremasjonsavdelingen i Kirkeveien», en del av Kirkevergen.

Gløersen var jurist og arbeidet som sekretær i Justisdepartementet. Etter arrestasjon og forhør på Victoria terrasse ble han fraktet med bil av to tyskere til Nordstrand. Det er nærliggende å anta at tyskerne ville konfrontere ham med familiemedlemmer eller motstandsfolk i Nordstrand-området. Bilen fikk imidlertid motorstopp, og da Gløersen forsøkte å flykte ble han innhentet og skutt.

Gløersen var fetter til den kjente krigshelten Joachim Rønneberg som var offiser i Kompani Linge og blant

17-13
16

Isenstift i
Norsk Kremasjons Forening

Navn: *Gløersen*
 Fødselsdato: *18.11.1921*
 Sønn: *Kristian*
 Adresse: *Vingelgt. 21. Nordstrand.*

Født: *21.11.1921*
 Død: *2.4.1943*
 Kremasjonsdato: *7.4.1943*
 Hustru: *Anna*
 Begravelsessted: *Christoffer Rønneberg*
 Asken utført: *19*
 All brann: *1*
 Adresse: *19*
 Lever i land: *1*
 Eierskap: *1*
 Fødselsdato: *1921*
 Død: *1943*
 Borte: *1*

Arbeidsnr. *66.2*
 Kommando: *55*
 Oppbevaring:
 Sjøner:
 Dekorasjon:
 Asken utført: *19.12*

◀ Kilde: Oslo byarkiv, Kirkevergen, Kremasjonsavdelingen Dc L0004

◀ Dødsannonse i Aftenposten for Kristian Kyhn Gløersen som ble skutt under arrestasjon 2. april 1943, kremert 7. april, men ble nektet prest og jordfestelse. Annonsen under er hans fetter Christoffer Rønneberg som var nazist og som døde på Østfronten. Kilde: Aftenposten Historie

annet deltok i tungtvannsakksjonen på Vernork. Han fikk beskjeden om fatterens død på en spesiell måte. For Rønneberg var i treningsleiren Glenmore i Skottland da en landsmann viste ham en avis med dødsannonser. Men i avisen var det dødsannonser for to av Rønnebergs fettere! Den ene gjaldt ganske riktig Kristian Kyhn Gløersen. Men i tillegg sto dødsannonseren for Christoffer Rønneberg som var Rønneberg-familiens eneste nazist og som døde 21 år gammel på Østfronten. Begge annonsene gir uttrykk for stor kjærlighet til barna og det hjerteskjærende tapet ved å miste dem. Heller ikke Christoffer Rønnebergs foreldre var nazister.

Ut av det begrensede materialet i Kirkevergens arkiv som jeg har gjennomgått, ser det ut til at alle politiske fanger i Oslo-området som hadde gjennomgått harde forhør ble kremert, enten dødsfallet var et direkte resultat av torturen eller at døden skyldtes

sykdom i etterkant. Eksempelvis hadde to av kremasjonene som inngikk på den nevnte oversikten over de 24 kremerte nordmennene en mye lavere kostnad enn de øvrige, noe som trolig skyldtes at det var lite igjen av de avdøde å kremere. Det er derfor nærliggende å se kremering som et bevisst forsøk på å fjerne eventuelle legemlige spor av grufulle ugjerninger. For den gang var kistebegravelse den normale gravskikken her til lands.

Byarkivet rommer dermed kilder som gir et enestående inntrykk av kompleksiteten knyttet til begravelser og kremasjoner under og etter krigen – knyttet til okkupasjonsmakten. De tørre fakta rommer skjellsettende historier. Materialet fortjener at noen gjennomgår det i sin helhet. Her finnes eksempelvis regningen for Vidkun Quislings kremasjon! ●

Kilder

Oslo byarkiv, Kirkevergen, Sakarkiv Kremasjonsavdelingen Dc L0004-Dc L0005

Litteratur og trykte kilder

Foss, Bent (1995): *Hva krigen kostet, måtte noen betale for*, Tveit historielags årsskrift

Jonassen, Mari (2020): *Norske kvinner i krig 1929–1945*, Aschehoug

Mauren, Arnfinn: «Forført av fienden»: I: *Aftenposten* 12.4.2021 – sist oppdatert 2.8.2021

Okkupasjonen.no, «Liveposting av begivenhetene slik de skjedde på dagens dato, fra 1940–1945»

Veum, Erik (2013): *Nådeløse nordmenn – statspolitiet 1942–45*, Kagge

Statistisk sentralbyrå (1999): «492 døde i politisk fangenskap. Statistikk mot år 2000: 1942–1943»

Wikipedia.no/Tor Greiner Stenersen og Arne Emanuel Næsman

Spedbarnsdødelighet og døde spedbarn

Spedbarnsdødelighet har historisk hatt bakgrunn i mange forhold, både medisinske, økonomiske og sosiale. For de fleste foreldre har nok det å miste et spedbarn vært en tragedie, men før man hadde tilgang på sikker prevensjon og trygg og lovlig abort, kunne også graviditet være en tragedie for noen.

Tekst: Maria Storhaug-Meyer, kulturhistoriker og Cecilie Lintoft, historiker ved Oslo byarkiv

Spedbarnsdødelighet omfatter barn som dør i løpet av sitt første leveår, vanligvis målt som antall døde per 1000 levendefødte barn i samme periode. Spedbarnsdødelighet er, sammen med levealderen, blant de viktigste målene på helsetilstanden i et samfunn, fordi den påvirkes av leve- og bostandard, velferdsordninger, helsetilbud og medisinske fremskritt.

Når det gjelder dødfødsler bruker Norge i dag definisjonen til Verdens helseorganisasjon, som omfatter fødsler etter 22. svangerskapsuke der fosteret dør før eller under fødselen. Også her regner man antall per tusen fødsler. I meldingene om dødfødsler som finnes i Oslo byarkiv er riktignok dødfødte og barn døde innen 24 timer etter fødselen ført på samme skjema. Denne måten å registrere dødfødsler på går tilbake til 1802, da sentraladministrasjonen i København, i sitt

Cancelli-Circulære, vedtok regler som skulle gjelde for hele Danmark-Norge. Skjemaene skulle blant annet inneholde opplysninger om i hvilken svangerskapsmåned fødselen fant sted, om fødselen hadde foregått lett eller vanskelig, ved bruk av vending eller instrument, om det var liv i barnet da det ble født, og hvor lang tid det eventuelt tok før barnet døde. Skjemaene skulle fylles ut av jordmoren eller fødsels-hjelperen og leveres til presten, som skulle videresende sammendrag til Stiftsfysikus, overlegene i de seks stiftene som Norge da var inndelt i.

Spedbarnas mulighet for å overleve har variert etter tilgang på lege- og fødselshjelp, inntekt, boligstandard og geografisk bosetting. Viktig var også risiko knyttet til hjemmefødsler og manglende velferdsordninger. Statistikk tilbake til midten av 1800-tallet, over barn som har overlevd sitt første leveår, viser videre at det har

vært en forskjell i dødelighet mellom barn født i og utenfor ekteskap. Dette skyldes trolig at ugifte mødre i mindre grad hadde mulighet til å la være å jobbe de første månedene, og derfor mindre mulighet til å amme og generelt ta seg av barnet selv. Det er ikke påvist noen tilsvarende vesentlig forskjell i risikoen for dødfødsler.

Spedbarnsdrap og fødsler i dølgsmål

På 1800-tallet ble mellom seks og ni prosent av barn i Norge født utenfor ekteskap. Det sosiale stigmaet rundt disse barna og mødrene deres var stort, og velferdsordningene var få og dårlige. Uektefødte bortsatte spedbarn hadde høyere dødelighet enn andre barn, rundt tretti prosent ved århundreskiftet 1900, og overlevde de småbarnsalderen ble de gjerne brukt som billig arbeidskraft. Men for en ugift kvinne var det svært vanskelig å forsørge og ta hånd

Extract af Cancellie-Skrivelse af 24de December 1802.

Efter Hvermoder skal, under Nalet af 5 Rd. (4 Sp.) for hver Gang hun forkommer det, anmelde for Præsten ethvert Barn, ved hvis Fødsel hun har været dragt, og som enten kommer dødt til Verden eller dør inden 24 Timer efter Fødselen. Paa denne Anmeldelse, som afgives i Kvælskederne inden 8 Dage, og paa Landet inden en af retkommende Derighed bestemmende Tid, i Forhold til Brødens Længde imellem Præsten og Hvermoderen, anføres Føderens og Moderens Navne, omstænd i hvilken Maaned eller Svangerskabet Koven forts, Tidsalderen til hendes for tidlige Kvælsk, om den kan vides; i Hensende til Fødselstiden, om Fødselen var let, naturligt, besværligt, ved Vending eller Instrumenter, til Verden; om det var til Nytte, da det fødtes, eller ikke; i første Tilfælde, hvorlænge Livet varede; om Hvermoderen brugte nogle Haandgreb eller Midler til at føde det i Live, eller holdt sig i det, og hvilke, eller ikke, og hverfor ikke; og om Moderen tilførs havde født noget dødfødt Barn. Derfor Hvermoderen ikke selv kan skrive, skal hun munttlig angive alle foranstøede Omstændigheder for Præsten, som fører dem i Penen. Denne Anmeldelse opleses derefter af Præsten for Børnets Moder, om hun lever, hvis ikke, da for dens Føder, om hun var tilstede, og om eller to af de foranstøede Koner, der have været nærværende ved Fødselstiden, som da med deres Understøttelse eller paaholden Paa hendes Efterretningens Sandfærdighed, eller anseer om nogen Umulighed eller af Hvermoderen begaaet Fejl er umulig anført, eller forklart, samt om nogen Hjælp er forsvaret at prøves.

▲ **Anmeldelser av dødfødte i 1852.** Skulle man redusere omfanget av dødfødsler trengte man først informasjon om hvorfor og hvor ofte de skjedde. En standardisert registrering av dødfødsler i Danmark-Norge ble innført i 1802. Kilde: Oslo byarkiv, Helserådet, hovedarkivet, Gbb

om et barn. I denne konteksten er det kanskje ikke overraskende at fødsler i skjul og påfølgende spedbarnsdrap var et stort samfunnsproblem. I kriminalloven av 1842 ble provosert abort, fødsel i skjul – eller i *dølgsmål*, som det ble kalt – og spedbarnsdrap behandlet under kapittel 14 om «Manddrab». 1323 personer ble domfelt under disse paragrafene i perioden 1860–1904. Til sammenligning ble 498 personer dømt for drap i samme periode.

I Byarkivet finnes spor etter dette i arkivet etter Aker helseråd. Ved funn av døde spedbarn uten kjent dødsårsak, ble rettsmedisinsk obduksjon utført av distriktslegen, lederen for Helserådet. I en protokoll ført av distriktslegen i Aker er det referater over slike obduksjoner fra perioden

1889–1901. De fleste av barna i referatene var funnet utendørs, innpakket i tøy eller papir, og i varierende grad av forråtnelse. Obduksjonene ble gjennomført etter et fast oppsett, der legen først refererte omstendigheter rundt funnet, før han foretok utvendige og deretter innvendige undersøkelser. Målet var å finne ut om barnet var fullbåret, om det var født levende eller dødt, om det var drept eller dødt av naturlige årsaker, og til sist konkret dødsårsak og om barnet var død innen 24 timer etter fødselen.

Som del av den ytre undersøkelsen ble liket veid og målt, man så på tykkelsen av bena, utviklingen av hår, negler og øre- og nesebrusk, og man så etter ytre tegn på vold. Et jentebarn funnet drivende i sjøen ved Hovedøya

Anmeldelse

om et dødfødt eller inden 24 Timer efter Fødselen dødt Barn ved hvis Fødsel Under

Har det og i hvilken Tidspunkt det fødtes?	Har det levdt (levet)?	I hvilken Tidspunkt af Svangerskabet kom det (fødselen)?	Er det levdt (levet) som barn?	Har det levdt (levet) og har det været levdt (levet) som barn?	Har det levdt (levet) og har det været levdt (levet) som barn?	Har det levdt (levet) og har det været levdt (levet) som barn?
Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja

med Understøttelse af Præsten og, hvis nødvendigt, af en eller flere andre

▲ Referat fra en såkalt legal obduktion utført 14. juni 1892. Liket var av et jentebarn funnet i et skogsområde på Grorud. De fleste obduksjonene som er referert i protokollen ble utført på Rikshospitalet eller universitetet, men denne ble gjennomført i vognhuset tilhørende et landhandleri nær der barnet var funnet. Kilde: Oslo byarkiv, Aker helseråd, Fb

Over til høyre: Den danske maleren Erik Henningsens kastet seg inn i samtidsdebatten med det sosialrealistiske maleriet «Summum jus, summa injuria» fra 1886. Bildet viser en ung kvinne som har drept sitt nyfødte barn for å unngå nød og utstøting fra samfunnet som ugift mor. Maleri: Den Hirschprungske samling

Kriminalloven av 1842 hadde separate paragrafer om fødsler i dølgsmål og om spedbarnsdrap. Å føde i dølgsmål var ulovlig enten barnet levde eller døde. Årsaken til det, var at man anså det å føde i skjul som noe man gjorde med hensikt å drepe barnet. I beste fall var det ansett som en uaktsom handling, som satte både eget og barnets liv i fare. Derfor var det også opp til moren å bevise det, dersom barnet var dødfødt eller hadde dødd av naturlige årsaker. Det at legene forøkte å finne ut om barnet var dødt innen 24 timer etter fødselen henger direkte sammen

med paragrafene om spedbarnsdrap, som omhandlet barn drept innen 24 timer etter fødselen. Både barnedrapsparagrafene og dølgsmålsparagrafene gjaldt spesifikt kvinner som fødte barn utenfor ekteskap.

Med dagens øyne virker det umiddelbart brutalt og diskriminerende med disse paragrafene som spesifikt gjelder ugifte kvinner. Det er viktig å se dette i en lovhistorisk kontekst. I henhold til kong Christian 4s Norske Lov av 1687 skulle «Lefærdige Qvindfolk, som deris Foster ombringe, [...] miste deris hals, og deris Hoved

sættes paa en Stage». Dersom en tilsvarende «letfærdig» kvinne fødte barn i skjul, uten å bruke «de ordentlig beskikkede Midler, som hende og Fosteret i saadant Tilfald kunne betiene», og barnet enten ble borte eller endte opp død, skulle hun «agtis saasom hun sit Foster med Villie hafde ombragt». Mot slutten av 1700-tallet begynte stadig flere å anerkjenne at slike handlinger hadde sammenheng med samfunnets behandling av ugifte mødre og barna deres. Dette var formildende omstendigheter som den enkelte kvinnen ikke rådde over. Utover de første tiårene av 1800-tallet ble derfor stadig flere kvinner benådet

for disse lovbruddene, og med kriminalloven av 1842 ble dødsstraffen avskaffet for ugifte kvinner som drepte barnet sitt innen 24 timer etter fødselen. 24-timersregelen var også knyttet til formildende omstendigheter; i disse første timene etter en så stor påkjenning som en fødsel, mente man at moren var i en emosjonell unntakstilstand, og derfor kunne ta avgjørelser hun ellers ikke ville gjort. For andre drap ble dødsstraffen først avskaffet med straffeloven av 1902, som trådte i kraft fra 1. januar 1905.

Gjennom den andre halvdel av 1800-tallet ble straffene for dølgsmålsfødsler og spedbarnsdrap senket

ytterligere, og fra 1887 begynte domstolene å benytte påtaleunnlattelse i flere av tilfellene; det vil si at kvinnen slapp straff selv om hun ble funnet skyldig. En tilleggslov av 1892 slo fast omgivelsenes ansvar, og åpnet for straff av barnefedre og husholdsmedlemmer for «undlatelse av at yde besvangret kvinde fornøden bistand», dersom hun så tok livet av barnet. I perioden 1895 til 1904 ble atten personer dømt under denne paragrafen, deriblant fire barnefedre. Med straffeloven av 1902 ble ikke lenger det å føde i skjul ansett som en forsettlig handling med hensikt å drepe barnet, men kun som uaktsomt.

Obduksjonen av et barnelik i Østre Aker

Aar 1891 den 21te April afholdtes efter Rekvisition pr. Telefon fra Lensmanden i Østre Aker legal Obduction over Liget af et Barn fundet etsteds i Ryenbergene. Forretningen udførtes af Distriktslægen med Sagkyndig Assistance af Vagtmester Jens Jacobsen i det anatomiske Instituts Dissektionsstue paa Universitetet, hvorhen Liget var henbragt af Lensmanden igaar. Som Vidner tilstede Studiosi medicinae William Möller & Julius Jacobsen.

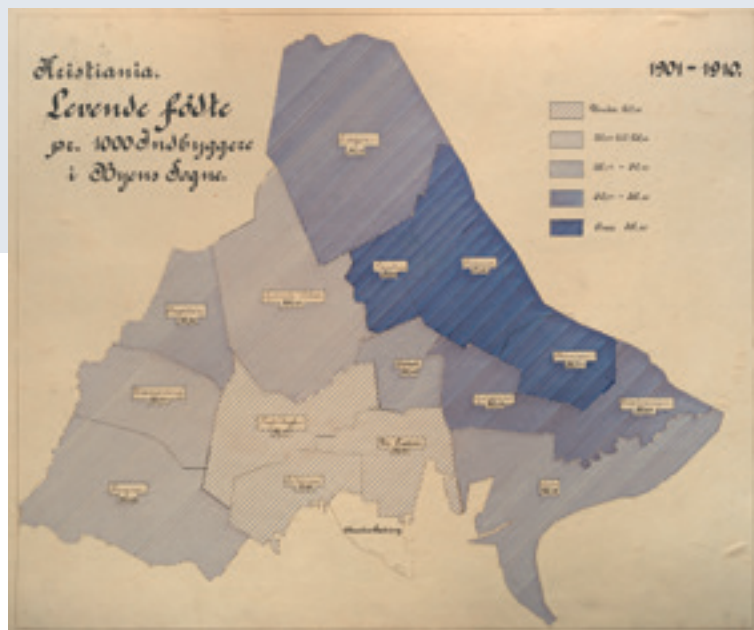
Liget er af Mandkjøn, indtullet i Avispapir bestaaende af 2 Numere (a & b) af Kundgjørelsestidende for 14 Mars 1891 samt 2 Numere af Morgenposten for 3de & 4te Novbr 1890. Ved Fremkomsten paa Anatomikammeret var Liget desuden indtullet inde i et umærket Strihaanklæde, hvoraf den ene Snip var puttet ind i Ligets Mund; dette Haandklæde tog Politiet med sig igjen for Efterforskningens skyld.

[...]

CONCLUSION:

1. Barnet har, uagtet lidet i Størrelse og Vægt, efter Neglenes, Næse- og Ørebruskenes samt Benkjærnenes Tilstand, været omtrent fuldbaaret.
2. Lungefundet viser, at Barnet har aandet og altsaa levet efter Fødselen.
3. Paa grund af den fremskredne Decomposition kan Dødsarsagen ikke bestemmes.

Utdrag fra obduksjonsreferat fra 21. april 1891, av distriktslege Christian F. S. Stillesen

◀ Statistikken fra Kristiania viser et skille i spedbarnsdødeligheten mellom de mer velstående strøkene i vest og arbeiderstrøkene i øst. En av årsakene var at lav boligstandard med dårlige hygieniske forhold, kombinert med trangboddhet, økte risikoen for smitte. Samtidig ser vi at også fødselsraten var høyere i øst. Kilde: Oslo byarkiv, Helserådet, hovedarkivet, Sb

Jevn nedgang i spedbarns- dødelighet og dødfødsler

Den offentlige dødsårsaksstatistikken bygde på legenes innberetninger og har blitt ført helt siden 1853. Statistikken viser en jevn nedgang i spedbarnsdødelighet helt siden startpunktet for føringen. Rundt 1900 døde om lag åtti av tusen norske barn før de fylte ett år, i 1951 var antallet 35 per tusen barn, og i dag er vi nede i tre døde barn per tusen fødte, noe som er blant det laveste i verden. Men det tok mange tiår før forskjellen i spedbarnsdødelighet mellom rike og fattige familier var borte. I 1951 døde fortsatt nesten dobbelt så mange barn av fattige foreldre det første leveåret, i forhold til barn i ressurssterke familier.

I Kristiania/Oslo kan endringene i spedbarnsdødelighet og dødfødsler blant annet følges i Kirkevergens protokoller over dødfødte barn, som ble ført i perioden 1882–1982. I det første tiåret er det registrert i gjennomsnitt 189 dødfødte barn per år, og bortsett fra en økning i tiåret 1943–1952, som trolig skyldes samfunnssituasjonen omkring andre verdenskrig, sank

Dødfødte barn i Kristiania/Oslo 1882–1982		
Periode	Antall dødfødte barn	Gjennomsnitt per år
1882–1903	1 890	189
1904–1912	1 794	179
1913–1922	1 891	189
1923–1932	1 214	121
1933–1942	1 149	115
1943–1952	1 887	189
1953–1962	1 451	145
1963–1972	999	100
1973–1982	538	54

Kilde: Oslo byarkiv, Kirkevergen, Protokoller over dødfødte 1882–1982

antallet dødfødte barn jevnt og tydelig i løpet av det hundreåret protokollene omfatter. I det siste tiåret, 1973–1982, er det registrert i gjennomsnitt kun 54 dødfødte barn per år, dette til tross for at befolkningstallet i Oslo ble mer enn doblet i samme periode. I prosent tilsvarer dette en nedgang på 71,4 prosent.

Samfunnsmessige endringer fikk stor betydning

I løpet av 1900-tallet gjennomgikk Norge mange viktige samfunns- og lovendringer. Flere av disse var de første i sitt slag på verdensbasis og skulle få stor betydning på mange områder, blant annet i forhold til spedbarnsdødelighet.

Legetilgang og fødselshjelp

Tidligere ble mange nyfødtdødsfall registrert med uspesifisert dødsårsak, men mer forskning og flere obduksjo-

ner har økt fagkunnskapen. Videre har flere sykehus og høyere legetetthet bedret fødselsomsorgen og dermed redusert spedbarnsdødeligheten. Rundt 1900 var det stor forskjell på spedbarnsdødeligheten i by og omland. Omfanget var størst i byene, blant annet på grunn av høy kvinneandel i arbeidslivet men uten tilhørende velferdsordninger, og lav boligstandard. Gjennom 1900-tallet var det likevel i byene at spedbarnsdødeligheten sank raskest, som følge av blant annet mer medisinsk fagkunnskap og flere helsetjenester. På 1920-tallet var det kun få offentlige fødeinstitusjoner i Norge og de var lokalisert i storbyene, blant annet Kvinneklubben på Rikshospitalet i Oslo. Den var en videreføring av

Kirkevergens protokoller for dødfødte førte register over hvilken menighet foreldrene tilhørte og hvilken kirkegård barnet ble gravlagt på. Kilde: Oslo byarkiv, Kirkevergen, Gbe, Dødfødtprotokoll 1890–1902

Fødselsstiftelsen i Christiania, hvor den norske jordmorutdannelsen ble etablert i 1818. Den tidligste helselovgivningen gjaldt også jordmortjenesten. Den ble vedtatt allerede i 1810, med detaljerte bestemmelser om fødselshjelpers utdannelse, autorisasjon og ansettelse. Hensikten var å styrke fødselshjelpen, uavhengig av om mødre fødte hjemme eller på en fødeinstitusjon.

▲ Inntil nært opp til vår egen tid var dødfødte og spedbarn som døde i løpet av sine første levedager et tema man ikke snakket om, og nyere forskning har vist at foreldre gjerne har båret på sorgen alene. Barna ble vanligvis gravlagt sammen med andre som tilfeldigvis skulle gravlegges samtidig. Først i 1997 fikk dødfødte en lovfestet rett til egen grav. Maleri: Det døende barn av Hans Heyerdahl ca. 1889, Nasjonalmuseet

Sykdom- og smittevern

Rundt 1900 var infeksjoner og smittsomme sykdommer, som difteri, meslinger, lungebetennelse og tuberkulose, en viktig årsak til at norske spedbarn døde. Et annet problem var følgevirkninger av feilernæring og dårlig hygiene. Allerede fra begynnelsen av 1900-tallet var imidlertid barnesykdommene i ferd med å komme under kontroll, og tiltakene ble ytterligere styrket med vaksinasjonsprogrammer fra 1960- og 1970-årene. Kampen mot tuberkulose-

smitten var omfattende, og i slutten av 1920-årene kom BCG-vaksinen, noe som førte til at tuberkulosedødeligheten var nede på 0,01 per tusen barn rundt 1960. Samtidig var dødsfall forårsaket av feilernæring og dårlig hygiene kraftig redusert, fra 9,3 dødsfall per tusen barn i 1900, til 0,4 i 1960-årene. Et annet viktig tiltak var det offentlige helsestasjons-tilbudet. Det kom i 1974, og fikk stor betydning for både sykdomsforebygging, vaksineprogram og kompetanseheving om ernæring, hygiene og spedbarnsstell.

Boligstandard

Norge har, med få unntak, hatt folke- og bolig telling hvert tiår siden 1890, som beskrev og tallfestet norsk boligstandard. Det er også foretatt noen spesielle boligundersøkelser, blant annet Eilert Sundts sosiologiske arbeid om boligforholdene i Christiania-forstedene Pipervika og Ruseløkkbakken i 1858, hvor han fant utbredt trangboddhet og fattigdom i barnefamiliene. Fra 1896 holdt også Helserådets boligkontor tilsyn med boliger, herunder hygiene, luftforhold og beboertall. Helt siden den første bolig tellingen i 1890 har størrelsen på norske boliger økt i takt med velstandsutviklingen. Samtidig har antall personer per rom gått ned, fra gjennomsnittlig 1,95 i 1890 til 1,10 i 1930 og til 0,60 i 1990 og 2001. På grunn av stor boligbygging i etterkrigstiden er det i dag ca. 2,6 millioner boligbygninger

i Norge, noe som tilsvarer en firedobling siden 1950. En omfattende forbedring av eldre boliger har også hevet boligstandarden.

Velferdsordninger og lovreguleringer

Fra rundt 1900 ble også de sosiale forholdene gradvis bedre. Med økonomisk vekst kom sosiallovgivningen, og nye velferdsordninger ble utredet og vedtatt. Rundt 1900 ble det etablert kollektiv omsorg for mødre og spedbarn i form av private stiftelser, i Kristiania for eksempel med Foreningen for Hjemløse Mødre og Spædbarn (1907), senere Alines spedbarnshjem, Sebbelows stiftelse (1867) og Frelsesarmeens Gry Mødrehjem (ca. 1920). Men over tid ble omsorgen for mor og barn et offentlig ansvar, blant annet med Pleiebarnsloven av 1892, som kom i stand etter initiativ fra Sunnhetskommisjonen i Kristiania og som førte til at tilsyn med pleiebarna fra 1893 ble en lovpålagt oppgave for helserådene i Norge. I 1896 kom Vergerådsloven, verdens første barnevernlov, som skulle gripe inn overfor foreldre som forsømt sine omsorgsoppgaver. Med den ble Norge det første land i verden med et offentlig barnevern, og et foregangsland i forhold til ivaretagelse av barns rettigheter. I 1905 ble Pleiebarnsloven forsterket, gjennom vedtak av «Lov om tilsyn med pleiebarn». Det skjedde blant annet som følge av en alvorlig barnedrapssak i Kristiania i 1901, hvor seks kvinner

ble tiltalt for å ha medvirket til at over tjue fattige bortsatte pleiebarn, de fleste av dem spedbarn, mistet livet.

«De castbergske barnelover» ble vedtatt i 1915 og også de var blant de første lover i verden som var rettet spesielt mot barns rettigheter. De ga rettslig likestilling mellom barn født i og utenfor ekteskap, med lik arverett etter faren. Svært viktig var også innføringen av adopsjonsloven i 1917, som ga den adopterte de samme rettighetene som et biologisk barn. Den første formen for adopsjon som ble tillatt var såkalt «svak adopsjon», hvor barnet var kjent med sine biologiske foreldre og beholdt arverett etter dem. Først i 1938 ble såkalt «sterk adopsjon» tillatt, hvor alle juridiske bånd til de biologiske foreldrene ble brutt, slik at barnet fikk de samme rettighetene som adoptivforeldrenes eventuelle biologiske barn.

Det ble også satt inn en rekke offentlige tiltak for å fremme folkehelsen generelt, herunder tiltak for å bedre forholdene for mor og barn under svangerskap, fødsel og barsel. Arbeidervernloven ble første gang vedtatt i 1892 og er forløperen for dagens arbeidsmiljølov. Den skulle verne om sikkerhet og arbeidsmiljø, og forhindre usaklig oppsigelse, men den ga også bedre kår og rettigheter for gravide mødre i arbeid, herunder oppsigelsesvern og rett til noe tids barselpause etter fødselen. Fra 1911 ble det innført sykestrygd som skulle dekke utgifter til legehjelp, fødsel med mer, men minst like viktig var trolig den kommunale morstrygden, som var en tidlig forløper for dagens overgangsstønad. Den ble første gang vedtatt i Kristiania 1919, og gikk til enslige mødre med inntekt under et visst nivå. Kristiania morstrygd banet senere vei for morstrygd også i andre kommuner. Det var strenge krav knyttet til trygdeordningen, men for de kvalifiserte ga den vesentlig økonomisk støtte i en begrenset periode, og var dermed også et svært viktig vern for barna. ●

Kilder

Oslo byarkiv, *Kirkevergen*, Gbe

Oslo byarkiv, *Helserådet, Administrasjonen, hovedarkivet*, Gb

Oslo byarkiv, *Aker helseråd*, Fb

Litteratur og trykte kilder

Alfsen, G. Cecilie og Lotte Hernæs (2013): «Døde spedbarn og ugifte kvinner – fra rettsmedisinske erklæringer 1910–12». I: *Tidsskriftet Den norske legeforening*

Basso, Aina (2012): «Englemakerskene», I: *Tobias*, Oslo byarkiv

Folkehelseinstituttet (2010): «Spedbarnsdødelighet i Norge»

Gjertsen, Finn (2002): «Dødsårsakregisteret – en viktig datakilde for medisinsk forskning», I: *Tidsskriftet Den norske legeforening*

Hordvik, Sarah Sharif (2015): «Barnedrap og dølgsmålsfødsler i Norge, 1860–1915», Masteroppgave i historie, Universitetet i Bergen

Lervåg, Gunhild (2017): «Arbeidstid gjennom historien», I: *Ta del 4/2017*

Lie, Sverre O. (2019): «Spedbarnsdødelighet», I: *Store norske leksikon*

Lintoft, Cecilie (2019): «Kristiania morspensjon – Norges første kommunale morstrygd», I: *Tobias*, Oslo byarkiv

Lokalhistoriewiki /Adopsjon

Misje, Bent-Inge (2010): «Hvor ble det av mitt barn? En undersøkelse av Kirkens behandling av dødfødte barn i Norge», Kultur- og Kirkedepartementets Olavsstipend

Moseng, Ole Georg (2003): *Det offentlige helsevesen i Norge 1603–2003*, Universitetsforlaget

Oslo Sanitetsforening (2022): «Å verge de vergeløse», I: *brusetkollen.no*

Pedersen, Anne Gro (2003): «100 år med redusert spedbarnsdødelighet», I: *Samfunnsspeilet 2003/3*

Sogner, Sølvi (2003): *I gode og vonde dager – familieliv i Norge fra reformasjonen til vår tid*, Samlaget

Stranden, Anne Lise (2021): «Spedbarnsdødeligheten er nå like lav blant fattig som rik i Norge», I: *forskning.no*

Sundt, Eilert (1968): *Piperviken og Ruseløkkbakken. Undersøgelser om Arbeidsklassens Kaar og Sæder i Christiania*, Tiden Norsk Forlag

Valheim, Ragnvald (2021): «Boligmassen i Norge», I: *Store norske leksikon*

Wikipedia/Jordmor

«... til mulig gjenkjennelse»

DET SKANDALØSE LIKHUSET PÅ ANKERLØKKEN

«Grovere kynisme kan ingen by, intet bystyre utvise end den, som ligger i de to ordene: Ankerløkkens likhus», skrev Dagbladet i februar 1912. Da hadde også byens myndigheter erkjent at de groteske likskuene som foregikk i det lille murhuset i enden av Storgata ikke lenger kunne fortsette. Men det skulle ta enda ti år og to store bystyredebatte før et nytt likhus sto ferdig.

Tekst: Gunnar Bolstad, historiker og redaktør for Oslohistorie.no

ANKERLØKKEN MELLOM AKERSELVA OG HAUSMANNSGATE BLE FØRST TATT I BRUK SOM KOLERAKIRKEGÅRD I 1833 OG SENERE ETABLERT SOM EN AV BYENS OFFISIELLE GRAVLUNDER I 1839. Det lille likhuset ble oppført i 1840 etter tegninger av stadskonduktør Christian H. Grosch. De første årene fungerte det slik det var tenkt – de døde ble henbrakt inne i likhuset før de ble begravet, «forsaavidt Plads dertil haves», som det het i kirkegårdens reglement fra 1840, gjengitt i Morgenbladet. Men gratis var det ikke – i 1851 rykket kirkeverge Glørstad inn en kunngjøring med prisene: «... for ethvert Liig, der indlægges, betales pr. Døgn 24 skilling, ligesom for Lighusets Afbenyttelse Begravelsesdagen erlægges 1 Spd».

Mot slutten av 1850-årene ble det klart at Ankerløkken med sin gjennomfuktige jord var uegnet som gravplass. Likene råtnet simpelthen ikke, og et forsøk på å ordne opp endte i stank og fordervelse da de døde kroppene skulle flyttes. Samtidig vokste byen voldsomt, og det ble klart at det var behov for større kirkegårdskapasitet. For østkantens del fant man svaret på Sofienberg, der en ny kirkegård ble etablert i 1858. Fremdeles ble det begravet respektable folk fra det lille likhuset på Ankerløkken, men i april 1859 finner vi det første signalet om skjebnesvangre tider. Da rykket politikammeret inn en melding om «en ubekjendt Mandsperson» som var funnet druknet i Bjørvika – og som var «henbragt til Gjenkjendelse paa Ankerløkkens Lighus».

Noen brå overgang er det vanskelig å spore. Bokholder Carl Stuve begraves fra Ankerløkken i mars 1865 og orgelbygger Svend P. Arntzen i mai 1868. De blir etter alt å dømme sendt derfra til sin siste hvile på Sofienberg kirkegård. Men utover i 1870-årene er det en merkbar dreining. Etter hvert som de døde i nabolaget i stadig større grad ble lagt inn på det nye likhuset på Sofienberg, sank Ankerløkken i status. De som døde på Krohgstøtten sykehus havnet fortsatt her – og var nok i flertall – men det var de uidentifiserte likene som satte sitt preg på stedet. De ble brakt dit «til mulig Gjenkjendelse», som det het i avisene.

▲ *Likhuset var ett av de to små husene som dannet en portal til kirkegården, slik vi ser på Næsers detaljkart her fra 1860. Det andre huset ble benyttet som graverbolig. Graverboligen ble revet i 1878, men henger igjen også på senere kart. Kilde: Oslo byarkiv, Næsers detaljkart over Kristiania*

Over til høyre:

Denne tegningen av Karl Teigen Ved Gassverket fra 1922 må være den siste avbildningen der vi kan skimte det gamle likhuset før det ble revet. Foto: Rune Aakvik, Oslo Museum OB.05780

Byens La Morgue

I løpet av årene som fulgte mistet det lille likhuset den sakrale stemningen og ble i stedet et åsted for et groteskt sirkus. Man kan tenke seg at siste rest av verdighet forsvant da gassverket rykket inn med sitt nye anlegg i 1878 og forvandlet den forholdsvis idylliske gressletta til et sydende inferno av kull, damp, støy, hester og arbeidsfolk. Faktisk kunne historien sluttet der. Da man skulle grave ut grunnen for den nye gassklokka, raste graverboligen og deler av likhuset ut. I sin lille reportasje i mai 1878 beskriver Morgenbladet nå likhuset som «Byens La Morgue, hvor hen alle fundne Lig henbragtes til mulig Gjenkjendelse».

«Bygningerne maa efter Sigende i sin Helhed nedrives», skrev Morgenbladet. Graverboligen sto nok ikke til å redde, men likhuset ble lappet

sammen. Det ble nå liggende «... inde bak gasverkets høie plankegjærde ikke 10 fot fra kokshaugene», som Dagbladet beskrev det i 1919. Det er slik vi kjenner huset fra det eneste fotografiet vi vet om, fra cirka 1900.

Utover i 1880- og 1890-årene kommer likskuen på løpende bånd. De døde er gjerne blitt funnet i fjorden eller i elva. Noen av dem hadde tatt livet av seg. Avisene holdt lite tilbake i beskrivelsene: «Liget, der var i stærk Opløsningstilstand, er indlagt til Gjenkjendelse paa Ankerløkkens Lighus» er en formulering vi finner om flere lik gjennom 1890-årene, for eksempel i Dagbladet i oktober 1893. Et kvinnelig som ble funnet i Maridalen, ble «nedkjørt til Ankerløkkens Lighus, hvor det vil blive optint», kunne Morgenbladet berette i mars 1895.

▲ «Det gamle kadaver» var Dagbladets bildetekst til denne tegningen som de brukte i 1919 og 1920. Avisa må få en del av æren for at den politiske debatten endte med riving og moderne fasiliteter. Kilde: Dagbladet 1. mars 1919 og 6. mai 1920

Samtidig finner vi andre tegn som tyder på at byen sto helt uten verdige forhold når det gjaldt behandlingen av de aller stussligste blant oss. Et gammelt trehus nede ved festningen ble benyttet som «et Skur for fattige, ukjendte Lig», beretter Fædrelandet i oktober 1884. Dette skuret var for øvrig restene av det astronomiske observatoriet som professor Christopher Hansteen benyttet de første årene etter 1816.

Morbid folkeforlystelse

I 1895 tok to menn livet av seg i rask rekkefølge med hver sin dynamittkubbe, og Morgenbladet veltet seg i detaljene: «Det hovedløse Lig er til mulig Gjenkjendelse bragt paa Ankerløkkens Lighus», het det i Morgenbladet første gang. «De ukjendelige Levninger af den Forulykkede blev bragt til Ankerløkkens Lighus, hvor Liget ligger til mulig Gjenkjendelse», skrev de uka etter. Det finnes andre beskrivelser som er av en slik karakter at det simpelthen ikke er mulig å sette det på trykk i dag, for eksempel Buskeruds Amtstidendes beskrivelse av tre forkullede barnelik som ble funnet etter en brann i august 1890.

Det var derfor kanskje ikke så rart at likskuene etter hvert ble en morbid folkeforlystelse, der folk sto i kø for å få et glimt. Utover de ganske groteske skildringene av de døde kroppene, er det lite kritikk i pressen av forholdene ved likhuset. I juli 1894 påpeker imidlertid Landsbladet at rutinene ikke er gode nok, fordi lik råtner i sommervarmen uten at de blir ekspedert videre. De forteller om «... et Lig, der først i 14 Dage havde ligget ude paa Ekeberg. Det Lig laa efter de Oplysninger, vor Reporter har skaffet sig, i 3 – tre – Dage i fuldstændig forradnet Tilstand – for aabne Vinduer lige ved Storgaden og udbredte en forfærdelig Stank om sig».

Sommeren 1898 formidler Morgenbladet en nøktern liten beskrivelse av hvordan det offentlige likskuet foregår i forbindelse med en mann

som er plukket opp fra sjøen i Bjørvika: «Der sættes en Tavle op udenfor Huset for at vække Publikums Opmærksomhed, og Liget placeres i skraa Stilling mod et Vindu i Lighuset for at Enhver kan faa se det uden at komme i direkte Forbindelse med det».

I oktober samme år tok imidlertid avisa et første kraftig oppgjør med de uverdige forholdene. Selv hovedstadens hardbarkede journalister syntes åpenbart at forholdene ved likhuset på Ankerløkken nå var fullstendig uakseptable:

«Hvis der [...] endnu er nogen, som tvivler paa, at Christianias Pøbel er raa, rent hjerteløs raa, da vil han strax blive omvendt, hvis han en Gang gaar paa Lighuset og hører paa den Tale, som der føres. Det kan være uhyggeligt nok at se paa et saadant Lig med knust Baghoved, fordreide Træk og aabne, brustne Øine, med den afrevne Arm liggende løs ved Siden – det er dog intet mod den ustyrlige Raahed, som kommer fra de halvfulde Menneskedyr af begge Kjøen, som man kan se blant dem, der møder frem».

Like fullt holdt praksisen fram. I en «kortfattet veiledning» for Kristiania politikorps fra 1902 heter det: «Fundne lig af ukjendte personer henbringes til Ankerløkkens lighus, hvor der er indrettet lokale til opbevaring og udstilling af saadanne lig».

I første omgang blir det med Morgenbladets harmdirrende pekefinger, og det skal ta over ti år før Dagbladet etter hvert tar opp saken igjen.

▲ *Likhus og hester: Dette bildet fra cirka 1900 er det eneste kjente fotografiet vi har av likhuset, her omgitt av hester og arbeidsfolk – og slik Dagbladet beskrev det: «Inde bak gasverkets høie plankegerde ikke 10 fot fra kokshaugene». Foto: Oslo Museum Y7541*

Skribenten påpeker at likskuene er populære blant barn, «især gutter, der tar det som en velkommen avveksling i det daglige liv. At dette er galt, maa enhver forstaa». Så refererer forfatteren til en episode der en mor hadde sendt en tolv år gammel datter for å identifisere faren, fordi hun selv ikke orket: «Barnets nerver blev alvorlig angrepne ved at se faren igjen paa denne maate».

Rystende rapport

I 1911 bringer Dagbladet en rystende øyevitnerapport om et offentlig likskue over to unge mennesker som hadde tatt livet av seg sammen. En sjokkert innsender beskriver «opløp i gaten, skravl og latter, folk i alle aldre puffes og skjændes om pladsen, der staar en kø utover hele veien, en ugjennemtrængelig tæt masse som av alle kræfter trykker paa for at komme ind i

likhuset. [...] Smaa barn i 7–8-aarsalderen, flirende halv voksne jenter og gutter, voksne og gamle puffer og piner sig ind gennem grinden og ind gennem døren ... der i det lille rum ser man bak et vindu de døde med de størket blodige huller i tindingerne...».

Nå bestemmer Dagbladets redaktør seg åpenbart for at dette er en sak som avisa bør stille seg bak, og i februar 1912 brakte avisa en ny rapport:

«Likskue. Det høres saa dystert ut. Men her i Kristiania er det en god, gammel folkeforlystelse, særlig beregnet paa ungdommer og barn.

Utpaa kvelden staar køen langs hele gjærdet, to og to slipper de ind. Det trange, lille kalkskuret blir overfyldt, der puffes og der bandes.

– Løft meg op, mama, saa jeg kan se'n! roper en liten fire-fem aars pike...».

«Grovare kynisme kan ingen by, intet bystyre utvise end den, som ligger i de to ordene: Ankerløkkens likhus», konkluderte Dagbladet. Avisen hevdet at det kunne være opp til hundre døde kroppar i året som ble utstilt slik. Dette kan være en overdrivelse, for de som døde på Krohgstøtten ble jo ikke vist fram på denne måten. I en siste bystyredebutt om saken får vi i 1920 opplyst at det året i forveien til sammen er snakk om 287 lik, hvorav omkring femti er såkalte «politilik», som altså ble utstilt.

Ikke bare journalistene, men også sykehusdirektør Bernhard Berbom ved Krohgstøtten var fortørnet. Etter et besøk på likhuset, der han ifølge Dagbladet hadde funnet «fem raatnende kadavre i det lille uhyggelige rum», hadde han tatt opp saken i en skrivelse til magistraten. Et underliggende problem syntes å være en åpenbar ansvarspulverisering. Sykehuset satt riktignok på nøkkelen til huset, men administrerte bare sine egne lik, mens de ukjente

De skandaløse tilstande ved Ankerløkkens likhus.

Kristianina La Morgue.

Author's Note: I thank the following people for their comments on earlier drafts of this article: David B. Collier, Robert D. Woodberry, and two anonymous reviewers for *Journal of Management Inquiry*.

Spøsser strygtes af med
skrydelige offentlige bygning er
skæbefulde tilkom.

[illegible]

som har fulgt med os ind, har båret
op og bladet i den for os, vi
der ikke står noget at betyde.

den. Nager som kunde være at la-
terasse for politisk eller de part-
sæde. Ellers vilde den selvfølgelig
blive uønsket. Nu er den — ved et
huglommebeholdningen — lidt lig-
ende løst.

Nøi, der staar ingenting i lukke.
 Bare nogen tal og nogen menings-
 lene stærke. Hjerten er fast og
 ved og rundt omkring som det ene
 blad, ligesom et en bærbaand —
 eller et en mand, som har sinnet i dy-
 -- den. (Sættes.) --

[illegible]

Wegmans has engaged various consultants, most from outside the company, to help with the restructuring.

La Mente

**Kristianias „La Morgue“
nedlægges.**

Et nyt lilleshus i Rikshospitalet.

[illegible]

Som allerede meddelt igaar|patologiske institut de skjedde
har formandskapet bifaldt en|lik som findes.

sværskend med rikshospitalet. Det lille skyggelige luktus
om adgang til at indlægges i det paa Ankerstaden vil derfor ikke

– ifølge Berborn – lå under politiet og sunnhetskommisjonen. Samtidig hadde politimester Beichmann lagt ansvaret for likhuset på sykehusdirektøren i en tidligere reportasje.

Håpet på park, fikk et likhus

I den samme reportasjen i Dagbladet gikk stadsfysikus Godtfred Eugen Bentzen ganske høyt på banen og lovet et nytt likhus i tilknytning til det nye desinfeksjonslokalet som var planlagt på Vahls plass. Men da hadde han ikke regnet med bystyrets flertall, som ville noe annet. Etter at det reiste seg en folkeaksjon mot å legge likhuset til arbeiderstrøket, nedsatte bystyret en tverrpolitisk gruppe for å utrede spørsmålet. Denne mente at «et saadant likhus paa ingen maate bør anbringes i byens mest tættebyggede arbeiderstrøk like ved en lekeplads, som er det daglige tumlested for hundreder av barn». Eller som Arbeiderpartiets Ole O. Lian oppsummerte det i debatten: «Vi haabet at faa en park – og de byr os et likhus».

Desinfeksjonsanstalten ble bygget uten likhus, og først åtte år senere, i 1920, lyktes bystyret med å få ballen i mål, riktignok etter en debatt preget av etterkrigstidens trange budsjettammer. Ordfører Håvard Martinsen og Borger With, begge fra Høyre, advarte mot å bruke penger på nytt likhus, mens partifellene Nils Vogt og August Andreas Galtung var forkjempere.

Vogt hadde selv vært på Ankerløkken for å identifisere et lik, og kunne fortelle: «Det er simpelthen rædselsfuldt, hvad man kan opleve i dette hus, og det bør aldrig gjenta sig, at nogen i denne by skal kunne opleve noget lignende».

Debatten endte med at det ble bevilget penger til et nytt lite likhus inne på Krohgstøttens område. Det står der ennå, rett bak busstoppet.

Det nye likhuset sto ferdig i 1922 med moderne standard. I Kommunalt tidsskrift, som dekket saken inngående og med et temmelig teknisk språk, kan vi lese at likene kunne fryses ned til minus 15 grader slik at de kunne oppbevares i ubegrenset tid og slik «at de indre organer ikke let forskyves i sin gjensidige stilling under obduktionen». I desember kunne Morgenbladet endelig skrive en liten nekrolog over det slitne lille huset på Ankerløkken: «Byens ulykkeshus og sorgens tempel – Ankerløkkens likhus – rives i disse dage og jevnes med jorden. Den lille bygning laa for 30–35 aar siden vakkert til i den gamle park paa Akerselvans sydside bak kolera-kirkegaarden, men er senere blit indeklemmt av høie gjærder og gasverkets store kjeler og lagere. Saa overføres da ulykkerne, graaten og de uhyggelige fund til det nyopførte La Morgue paa byens sykehus' tomt mellem Akerselven og Blaa Kors' bygning øst for Storgaten». ●

Litteratur og trykte kilder

Buskeruds Amtstidende 6.8.1890

Dagbladet 25.10.1893, 23.06.1909, 24.07.1911, 19.02.1912, 24.02.1912

Fædrelandet 18.10.1884

Landsbladet 04.07. 1894

Morgenbladet 17.02.1840, 30.04.1859, 30.05.1878, 14.03.1895, 10.12.1895, 19.07.1898, 24.10. 1898, 16.12.1922

Social-Demokraten 09.05.1912

Ørebladet 16. mai 1912

Kristiania kommune, Bystyresak 46/1912–1913 og 8 (339)/1920–1921

Kortfattet veiledning i tjenesten for Kristiania politikorps tilligemed uddrag af ordrebogen, Gundersens bogtrykkeri, 1902.

Kommunalt tidsskrift 9/1922

Tobias 4/98, Oslo byarkiv

Med døden som følgesvenn

«De, som give sig ind i Hospitalet, skal anse Hospitalet som sin Formynder, og naar de ved Døden afgaa, bør alt det, som de har efterladt sig, naar Begravelsens Omkostning deraf er taget, efter Loven Hospitalet tilfalde».

Tekst: Kirsti Gulowsen, kunsthistoriker i Oslo byarkiv

Den 6. juni 1761 døde Johanne Sophie Busch. Hun var hospitalslem i Oslo Hospital. Der hadde hun bodd i den såkalt nye hospitalsbygningen hvor hun kom inn den 26. juli 1749. Hospitalslemmet Pernille Thorersdatter døde litt tidligere, 25. mars samme år. Hun hadde kommet inn i hospitalet som en av tretti nye lemmer året før, rundt 1. mai 1760. Da var forstanderens leilighet i overetasjen i den gamle hospitalsbygningen blitt bygget om til en ny sal, og det kunne tas inn mange flere trengende. Begge to ble begravet på

Hospitalskirkegården, Johanne Sophie dagen etter hun døde og Pernille på sin dødsdag.

Fra det øyeblikket de to kvinnene var innskrevet i Oslo Hospital, var hospitalet deres formynder og arving. Livet ble levet på landet, i skyggen av døden og underlagt faste rutiner og strenge, pietistiske reguleringer. Og ved utgangen av livet skulle deres eiendeler selges til inntekt for hospitalet, ved auksjon.

Oslo Hospital ble opprettet i 1538, rett etter reformasjonen, som herberge for verdige fattige og syke som ikke hadde familie til å ta seg av

dem. Hospitalsbygningen ble lagt inn i det gamle fransiskanerklosteret ved foten av Ekebergåsen utenfor Gamlebyen. På 1700-tallet var det omgitt av egen innmark og utmark. I Gamlebyen bodde da omkring syv hundre mennesker, hospitalet inkludert, stort sett i små hus med hager. Kontrasten til Kvadraturen og de tette forstedene inne i Christiania må ha vært stor.

Fundasen av 1737

Fundasen av 1737 regulerte alle forholdene ved lemmenes liv og død. En fundas var en kongelig vedtekt eller forskrift for en stiftelse. Foruten

▲ Utsnitt av Milner Lunds prospekt over Oslo og Christiania fra 1745. På venstre side ligger hospitalet med innmark rundt. Til høyre ligger Gamlebyen, med Ladegården og bispegården. I bakgrunnen ses Christiania. Kilde: Nasjonalbiblioteket

Fundasen av 1737 finnes bevart i Stiftsdireksjonens arkiv:
Kilde: Statsarkivet i Oslo, Kb-001 ►

formålet med stiftelsen ble alle forhold ved økonomi, drift, ansattes plikter og reglement for hospitalslemmene detaljert beskrevet. Den første fundasen for Oslo Hospital kom i 1620, den ble revidert i 1654 og så kom en større forandring i 1737. Grunnen til dette var at hospitalet nylig hadde solgt ut sitt omfattende jordegods av omkring 250 gårder og sagrettigheter på Østlandet, slik at det grunnleggende premisset for driften nå var kapitaløkonomi og ikke naturalhusholdning. Hospitalet var med dette blitt så kapitalsterkt at utlån av denne formuen ga inntekter nok til å firedoble antallet lemmer, opp mot hundre verdig trengende. Det trengtes selvfølgelig en ny fundas for en ny tid.

Den nye fundasen var meget detaljert, og speilet tidens grunnleggende pietistiske holdninger. Den ga først og fremst forordninger for å sikre hospitalets formue og kontrollen med den økonomiske driften. Både forstanderens, prestens og de øvrige ansattes forpliktelser og lønn var meget nøyaktig beskrevet. Nå skulle lemmene ikke bare være rettskafne folk som hadde skattet til byen, det var i tillegg et krav om at de ikke hadde utført «*grovt Arbeide og ordinair Tjeneste*», og de skulle ikke selv være skyld i at de var havnet i fattigdom. Hospitalslemmene var fast bundet til hospitalet, den eneste utveien var den visse slutten på livet.

◀ «Den 13. Aprilis 1761 blev Pernille Torers Daatters ringe Efterladenskab vurderet og samme Dag auctioneret». Etter hennes lille auksjon følger begynnelsen på Johanne Sophies, som går over to hele sider til. Kilde: Oslo byarkiv, Oslo Hospital, Auksjonsprotokoll, Rd-001

▲ Den slitte auksjonsprotokollen har vært i flittig bruk gjennom nesten hundre år, fra 1760 til 1857. Kilde: Oslo byarkiv, Oslo Hospital, Auksjonsprotokoll, Rd-001

Auksjonene

Johanne Sophie var det hospitalslemmet som etterlot seg størst verdier for bortauksjonering dette året, hun innhentet nesten 39 ½ riksdaler. Til sammenligning ga auksjonen etter den ubemidlede Pernille Thorersdatter bare 2 ¼ Riksdaler i auksjonsinntekt til hospitalet.

Den eldste auksjonsprotokollen som er bevart har vært i god bruk. Den er veldig slitt, innbindingen er for lengst borte og hjørnene er krøllete

og avspist. Vi vet ikke hvor mange sider den mangler. Det er fire kolonner på hver gulbrune side, for de kjøpes navn, oppstilling av eiendelene, prisvurdering og salgssum. På en av de første hele, bevarte sidene finner vi Johanne Sophie og Pernille.

Hva var det så som ble auksjonert bort? I følge auksjonsprotokollen ble verdisaker solgt først, så sengetøy, klær og til slutt gjenstander og bøker. Det ble solgt en gullring etter Johanne, det var sjeldent. Johanne har neppe vært hvem som helst i sine glansdager, slik hennes klær viser og etternavnet også antyder. Til sengetøy hadde hun både underdyne og overdyne, fem hodeputer og lintøy, fire strielaken og ett lerretslaken ved siden av et senge-dekken og et omheng. Hun hadde åtte skjørt i forskjellige farger og mønstre, en fiolett kåpe, en ny fløyelskyse og en gammel en. Johanne hadde fire forklær, flere luer, hansker, strømper og sko som var verdt å auksjonere bort. Til slutt i auksjonen ble hennes bohøve solgt, blant annet et skap, en kobber tekjele, en krukke, kurver, en eske og

tre bøker. Forstander Grüner kjøpte selv et lerretslaken, to kurver og en eske. Gullringen ble kjøpt av hospitalslemmet Cathrine Poppe, som bodde på samme sal. Noe av alt dette kan Johanne ha hatt med seg da hun flyttet inn. Noen av skjortene ser ut til å gå igjen, blant annet et gult skjørt med trøye, og et blåstripet forkle. Ved innkomsten oppga hun iallfall å ha en del mindre enn hva som ble bortauksjonert etter henne.

Etter Pernille Thorersdatter ble det derimot bare solgt en underdyne, to hodeputer, et gammelt omheng og en gammel, liten stol. Det finnes ikke inntekstopplysninger for henne, og alle tingene ble solgt til en betraktelig lavere pris enn Johanne Sophie Buschs bohøve. I auksjonsprotokollen ble hennes etterlatenskaper tilmed beskrevet som «ringe». Det finnes ingen inntekstopplysninger bevart, men det var åpenbart ikke mer som var mulig å selge.

Auksjonsprotokollen forteller at både Johanne Sophies og Pernilles etterlatenskaper brakte hospitalet

langt mer inntekt enn det prisvurderingen tilsa. Rutinene rundt dødsfall og taksering er nøye beskrevet i fundasen av 1737. Når et hospitalslem døde, skulle forstanderen umiddelbart informere presten, så opptegne eiendelene som presten igjen attesterte. Så skulle eiendelene takseres og auksjon kunn-
gjøres. Forstanderen skulle forrette auksjonen, og presten protokollføre salgene. Johanne Sophies eiendeler ble taksert den 7. juli og solgt 24. august, mens det ikke hadde vært bryet verdt å takserer Pernilles ringe etterlatenskaper før auksjonen den 13. april.

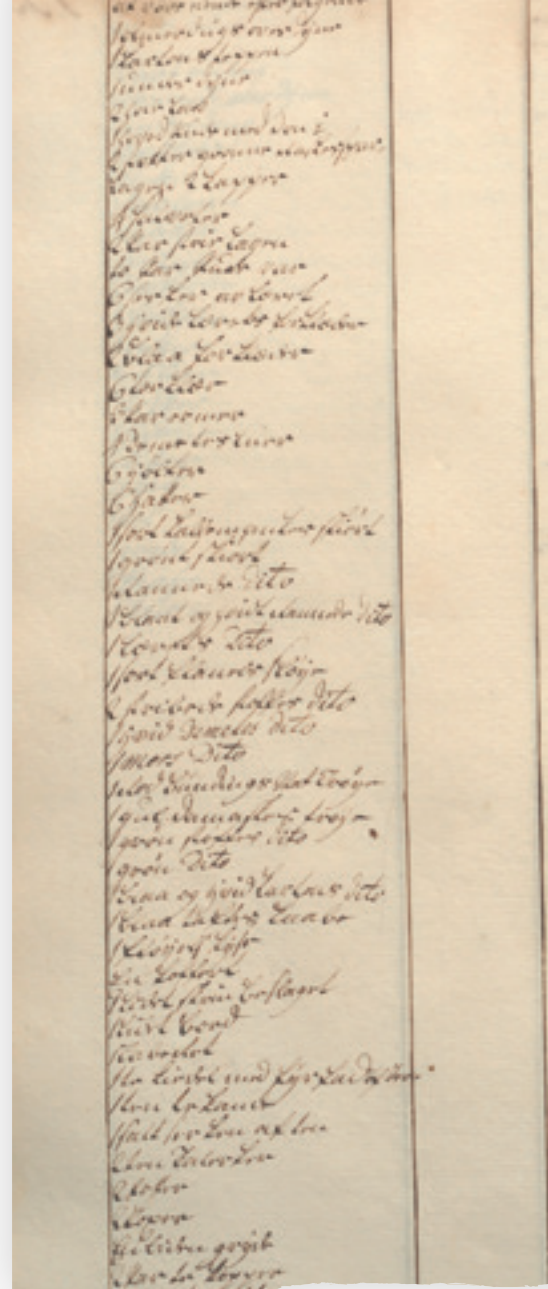
Det endelige regnskapet

«Saasart nogen bliver antagen som Lem i Hospitalet, skal den samme strax for Forstanderen rigtig angive og forklare alt hvis den er ejendes av Klæder, Boskab, Penge, tilstaaende Gjeld, væntende Arv, hvorover Forstanderen skal holde en ganske rigtig Fortegnelse, i en dertil aparte indrettet Bog» Protokollen som deres eiendeler ble innskrevet i, var forstanderens til å holde kontroll. Det var strenge regler mot å ta opp gjeld, og de måtte heller ikke ha jevnlig gjester som fikk mat hos dem «*thi Lemmernes Portion er for Lemmerne selv alene, og hvad de kan spare, er efter deres Død og Begravelse for Hospitalet.*» Forstanderen var selv underlagt en tilsvarende ordning i hospitalet. Han skulle være ugift eller barnløs, og hospitalet var også hans arving.

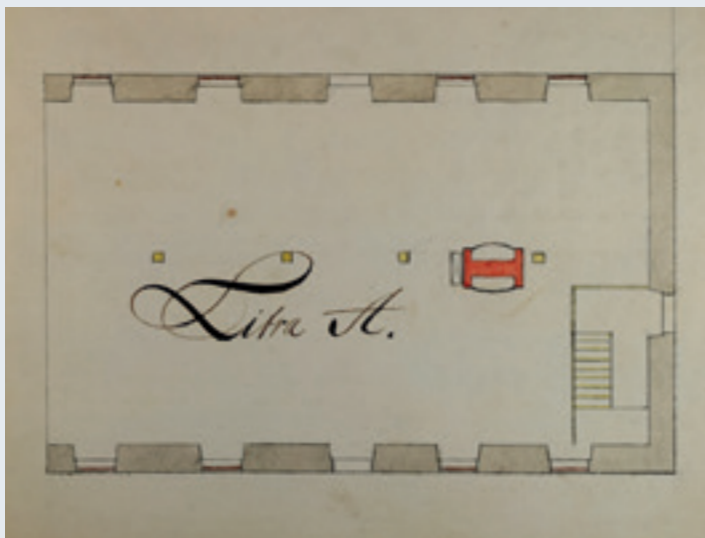

▲ «Bog over Lemmernes udi Opsloe hospital Deris Eiendom». Kilde: Oslo byarkiv, Oslo Hospital, Gb-001

Ikke bare pengene fra auksjonene gikk til inntekt for hospitalet. Det gjorde også lemmenes etterlatte midler. Hver lørdag fikk de i tråd med fundasen og i henhold til regnskapene, en halv riksdaler i ukepenger. Fra denne ble det trukket fire skilling som skulle regnskapsføres i en egen protokoll. Fra denne avsetningen ble det trukket penger til de fastsatte offerpengene i kirken gjennom året, til nødvendige medisiner og ikke minst til deres egen begravelse. Denne protokollen er dessverre ikke bevart. Men årsregnskapet for 1761 kan igjen gi noe mer opplysninger. Her er begravelseskostnadene for hvert lem beskrevet. Det var enkle begravelser.

▲ Johanne Sophie Busch hadde en lang liste med eiendeler da hun kom inn i Oslo hospital i 1749. Kilde: Oslo byarkiv, Oslo Hospital, Gb-001 fol. 93v

Øverst: Gabriel Bätzmans fasadetegning fra 1736 for det nye hospitalet.
Fra kontrakten med Hospitalets direktører av 1736. Denne kalles i dag gråstensbygningen. Kilde: Statsarkivet i Oslo, Stiftsdireksjonen, Kb-002

Under: Hospitalssalen. De to grøene er tegnet rygg mot rygg.
Kilde: Statsarkivet i Oslo, Stiftsdireksjonen, Kb-002

Nødvendighet kan have noget til Hjelp, og efter deres Død noget til en sømmelig Begravelse uden Hospitalets Bekostning; thi de, som sig intet efterlade, nyde vel fri Jord og Jordspaakastelse, saa og Kiste, Gravs Opkastelse, fri Henbærelse og en Klokke paa Hospitalets Bekostning, men intet videre, hverken flere Klokker eller Sang, eller Ligprædiken eller Ceremoni, uden deres Slegt og Venner det vil bekoste;»

Vi kan forestille oss utbæringen og en tarvelig begravelse med få tilstede, kanskje noen lemmer ble med ut i kirkegården, kanskje ingen, og kanskje noe familie hadde tatt veien ut fra byen. Så kom presten og forstanderen tilbake fra kirkegården for å gå gjennom eiendelene og få alt stuet bort, slik at det kunne bli plass til et nytt hospitalslem. Eiendelene måtte åpenbart mellomlagres, det ser ut til at det ofte har gått litt tid før auksjonen mens et nytt lem kom inn raskt.

Rammene om tilværelsen

Hvordan bodde de på hospitalet? Sengestedene besto av en seng med to skap over og sikkert en ramme til forhenget rundt det som da ble et lite privat avlukke. Det ser ut til at alle har hatt et omheng om sitt sengested, selv Pernille etterlot seg et til auksjon. «Enhver Lem har Lov til at have ved sin Seng et lidet Skrin, en liden Stol, en Spinderok, eller i dens Sted noget andet, som ej tager mere Rum».

◀ Sengesteder innplassert i hospitalet i klosterpalasset i Mafra i Portugal fra midten av 1700-tallet. De er sikkert mer luksuriøse, men ideen er den samme som i Oslo Hospital. Foto: Kirsti Gulowsen

Resten av eiendelene måtte på loftet i en egen kiste. Mens Pernille neppe hadde noe som helst på loftet, må Johanne Sophie til gjengjeld ha hatt en god del der oppe. I det nye hospitalet fra 1736 var det opprinnelig 26 slike sengesteder plassert i en stor sal på omkring 240 kvadratmeter, i grupper eller rader med fem ganger imellom. I 1760 var det presset inn to til. Hospitalssalen hadde to gruer som sto rygg i rygg mot samme pipe, og en jernovn. I gruene laget lemmene sin egen mat. Det var ikke mer enn 2,8 meter høyt under taket så luften har ganske sikkert vært lite frisk. Dessuten slet de stadig med fukt og iskald trekk.

Livet på Oslo Hospital

I påvente av «*en sømmelig Begravelse*» gikk dagliglivet sin gang, preget av faste rutiner og plikter etter lemmenes

førlighet og ferdigheter, to daglige bønner og søndagsgudstjenester. De bivånet og levde med hverandres aldring og død og visste at når de selv en dag skulle bli båret ut, ville en ny komme til på deres plass i hospitalsværelset. Kanskje nettopp noens begrevelse og auksjonene over de avdødes etterlatenskaper var blant høydepunktene i dette svært ensformige livet.

Så lenge de kunne, var lemmene forpliktet til å arbeide. De skulle gå til hånd med stell av de svakeste etter tur når forstanderen påla dem det, og de skulle «*paamindes og tilholdes at holde sig fra Ørkesløshed*». Det finnes en eneste fortegnelse over lemmenes arbeid på hospitalet bevart. Den er ikke datert, men anslås å være fra kort tid etter at Johanne Sophie og Pernille døde, da disse to ikke står i fortegnelsen, men flere navn fra deres

tid er med. De aller fleste kvinnene kunne spinne lin, en del også ull. Noen var for skrøpelige til å arbeide, noen sengeliggende, og noen kunne bare sy eller kniple litt. De langt færre mennene hadde hatt forskjellige yrker, for eksempel høker, gjørtler, snekker, kjøpmann eller sadelmaker. Men ingen av mennene kunne utføre noe særlig arbeid lenger.

Lemmene skulle altså bo og være i hospitalet slik at de kunne holdes tilsyn med. De skulle arbeide etter evne og holde seg unna brennevin. De kunne bevege seg fritt innenfor Hospitalets innelukkede gårdsrom og grønnsakshager. De kunne gå utenfor den låste porten i godvær, men bare innenfor hospitalets innmark. Over Geitabru til Gamlebyen, eller til Byen, altså Christiania, kunne de ikke dra uten forstanderens samtykke. Han skulle godkjenne formålet med turen, det være seg et besøk eller et innkjøp, og de måtte overholde det avtalte returtidspunktet. Ved lengre ulovlig fravær risikerte de å miste plassen på hospitalet. Det står også i fundasen at de som kom drukne hjem, skapte forargelse i byen ved tigging eller annet spetakkel skulle miste retten til å gå ut. Og dersom de uteble fra aftenbønn, eller ble borte hele natten, skulle de bøtelegges.

▲ *Oslo Hospital omkring 1900. Hospitalet sett fra Ekebergveien med kirkegården til venstre og Båtzmans nye hospital, gråstensbygningen, til høyre.*
Foto: Oslo Museum OB.NW6815

Gjennom regnskapene ser det ut til at nettopp denne strengt kontrollerte og innelukkede tilværelsen har vært det vanskeligste å overholde. Uforbederlig og gjentatt fyll førte veien om advarsler til bøter, og til slutt opphold i hospitalets arrestkammer. Hvis dette ikke hjelp ble de overført til Tukthuset. Det samme gjaldt for uforsiktig omgang med ild og tobakk, krangling og slagsmål. Nettopp på denne måten fikk Johanne Sophie sin plass i 1749, da Bendicta Onsjø ble bortvist for sin «slette opførsel og borteværrende».

Kongelig Fundats for Oslo Hospital av 1737 var et viktig dokument som bestemte over liv og død og ga forord-

ninger for forvaltningen av en stor formue. De veldedige stiftelsene for gamle og syke var en vesentlig del av den offentlige omsorgsplikten overfor fattige som ikke hadde familie som kunne ta seg av dem, samtidig som de selv hadde vært «gudfrygtige, skikkelige og duelige Folk». Det øyeblikket de var innskrevet i Oslo Hospital som hospitalslem, var hospitalet deres formynder og arving. De måtte spare til egen begravelse av det de måtte tjene og av deres tilmalte porsjoner fra hospitalet. Forordningene for deres død var detaljerte, og de levde i fortrolighet med hverandres og egen etter hvert svekkede helbred og endelige utgang. ●

Kilder

Oslo byarkiv, *Oslo Hospital*: Da-001; Da-002; Gb-001; Raa-001; Rd-001

Arkivverket/Statsarkivet i Oslo, *Oslo Stiftsdireksjon*: Kb-001 til Kb-005

Arkivverket/Statsarkivet i Oslo, *Gamlebyen prestekontor Kirkebøker*, SAO/A-10884/F/Fa/L0001, fol. 215

Litteratur og trykte kilder

Semmingsen, Ingrid, Gerhard Fischer og Arno Berg (1939): *Oslo Hospitals historie*, Aschehoug

Hendriksen, Gro red. (1996): *Mennesker, miljø og kirkeliv i Gamlebyen. Oslo hospitals kirke 1796–1996*, Gamlebyen historielag

Dødsbrannen i Hegdehaugsveien 32

Brannmennene kjemper mot flammene. Lysningen på nattehimmelen kunne ses fra mange kanter av byen. Foto: NTB

Senhøsten 1938 ble 29 mennesker fanget og drept i et flammehav under en firmafest. Brannen i fotoatelieret på loftet i Hegdehaugsveien 32 regnes fortsatt som en av de verste i Oslos historie, men skulle også komme til å sette brannsikkerhet på dagsordenen.

Tekst: Kine Skyer, arkivar ved Oslo byarkiv

Det var grufulle overskrifter som prydet forsiden av landets aviser i dagene etter brannen natt til søndag 6. november. Ulykkens karakter og omfang oppskaket ikke bare Oslos befolkning, men hele landet i tiden som fulgte. Avisene trykket bilder av loftsetasjen i full fyr, slangebiler og brannmennenes svare strev med slukkearbeidet. Det var bilder av en stadig større folkemengde på gateplan, som hjelpeløst ble vitne til hvordan offer etter offer ble fraktet ut av gården etter hvert som de ble funnet i brannruinene. Pårørende klamret seg til

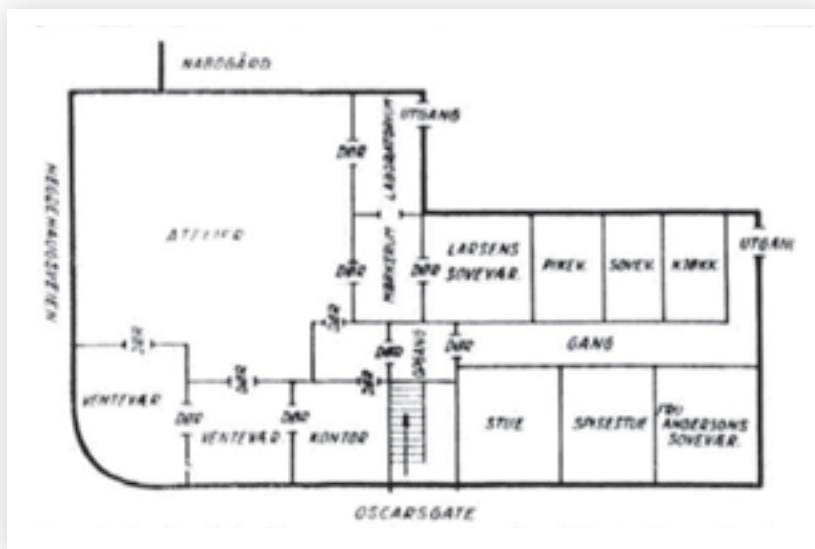
håpet så lenge de kunne, men i løpet av søndagen ble det klart at ingen av festdeltakerne som var til stede i atelieret da brannen brøt ut, hadde overlevd. Fire hadde kastet seg ut av vinduene i et forsøk på å unnsnippe, mens de øvrige tjuefem var brent inne. Spekulasjonene begynte umiddelbart; hvordan kunne en alminnelig fest ende i en slik tragedie?

Festen

Det var flere grunner til at man rigget til fest denne lørdagen i november. Brødreparet fra Moss, Per og Lauritz Aage Brandstrup, hadde nylig tatt over forretningen etter den avdøde

Hoff-fotograf Andersons bildearkiv, som omfattet rundt 40 000 plater, gikk tapt i brannen. Filmstripen viser noe av det som er bevart etter han. Foto: Oslo Museum OB.F04657 (Kronprins Olav), OB.F04661 (Kong Haakon VII), OB.F08945b (Dronning Maud), OB.F24026t (Portrett av gutt), TM.T02010 (Kaja Eide i «Madame Butterfly»).

▲ Tegning av loftsetasjen. Kilde: Aftenposten 7.11.1938

hoff-fotografen Karl Anderson. Han hadde lenge drevet fotoatelier på loftet i den tre etasjers høye hjørnegården i Hegdehaugsveien 32, som lå i krysset av Hegdehaugsveien og Oscars gate. Faktisk hadde forretningen førtiårs-jubileum, og yngstemann Per hadde nettopp nådd daværende myndighets-alder med sine 21 år. Alt dette for-tjente en ordentlig markering.

Forberedelsene hadde pågått i flere dager. Lokalene ble pyntet og omhyggelig stelt i stand til fest. Det var invitert rundt førti gjester, men ikke alle kunne komme. Bordene ble dekket med bordkort til tretti gjester, og enkefru Anderson fikk heders-plassen ved enden. Maten var bestilt fra den nærliggende restauranten

Valkyrien. Restauratør Mathiesen leverte maten i 18-tiden, og kelnerne Wold, Wermåker og Vangsnes ble igjen for å servere. I tillegg hjalp den 19-årige hushjelpen, Olga Rønning, til på kjøkkenet sammen med ei kokke. Disse personene og enkefru Anderson forlot alle festen før bran-nen brøt ut, og har dermed kunnet gjengi nøyaktige beskrivelser av lokalene og selskapet.

I vitneutsagnet fra hushjelpen Olga står det blant annet følgende: «De som hadde pyntet atelieret og gjort istann alt til festen var Per og Åge Brandstrup sammen med Arne Sande og de holdt på i flere dage. I det værelse som ligger nærmest hjørnet ut mot den åpne plass mot Oscars gate

og Hegdehaugsveien var der gjort istand «bar» og alle vegger var dekket med papir som igjen var malt.

Inne i atelieret var stablet op en hel del møbler som ikke skulde brukes, og endel fotografiapparater borte ved kjøkkenutgangen, så denne var helt stengt. Foran disse møbler var der bygget en snehytte, som var så stor at det stod to divaner og to stoler derinne. Endel av hyttens tak var skrått og vendte inn mot selve atelieret, hvor spisebordet var anbragt i hesteskoform. På hyttens tak var anbragt en masse vatt, så det skulde se ut som om det lå sne på taket.

Alle vegger i atelieret var trukket med papir som igjen var malt, og nedentil rundt alle vegger var i ca. 20 cm. høide anbragt vatt som også lå 10 cm. utover gulvet langs veggene. I en firkant under taket og over spise-bordet var anbragt en stor papphim-mel og under denne rundt selve lyse-kronen en måne, så man fra sin plass ved spisebordet kunne se månen, himmel med stjerner og til siden kunne se taket med sne på hytten».

Allerede kort tid etter ankomst klaget kelnerne på en fryktelig varme i lokalet, og to av dem hevdet i avhør at centralvarmeapparatene var over-opphetet. Kelner Wold skal ha sagt: «vi kan da ikke arbeide i slik varme». Ett av apparatene ble så skrudd av, men varmen vedvarte likevel i lengre tid. Samme kelner observerte også hvordan papirdekorasjonene hang helt ned på varmeapparatene, og tenkte

Folk utenfor hjørnegården i Hegdehaugsveien 32 etter brannen. Foto: NTB

ved seg selv: «*hvordan skal dette gå hvis det skulde begynne å brenne*».

Rundt klokken 20.30 ble middagen servert. Kildene sier ingenting om hva man spiste, men de sier derimot mye om hva som ble drukket: Cocktail som velkomstdrink, rødvin og hvitvin til middagen, champagne til desserten og likør til kaffen. Stemningen var god og det var mange taler. Kelnerne og kokka forlot festen rundt midnatt, og en av dem beskrev selskapet som «*en pen fest med bare festglade mennesker*». Noen synlig beruselse vitnet ingen om.

Enkefru Anderson, som hadde et værelse like bortenfor atelieret, gikk for å legge seg litt før klokken 2. Det var dermed den unge hushjelpen, Olga, som skulle bli den siste som så festdeltakerne i live. Hun skulle være igjen helt til festens slutt, og var inne hos gjestene en gang etter kl. 2 om natten for å hente kaffeserviset. Da hadde noen av gjestene inntatt dansesgulvet, mens mange satt og skravlet og røykte i baren, vel uvitende om sin skjebne.

«Se der. Det brenner!»

Nøyaktig når brannen brøt ut, vet man ikke. Det må ha vært et sted mellom litt over kl. 2 og 2.25, som er tidsrommet fra da Olga sist så gjestene, og til brannvesenet mottok den første meldingen om brann. Olga befant seg på kjøkkenet som lå i motsatt ende av atelieret, vis a vis værelset til enkefru Anderson, da det begynte å brenne. Hun så en lysning som lignet flammer på utsiden av kjøkkenvinduet og løp forskrekket ut. På vei ned hovedtrappen la hun merke til at døren til atelieret nå var lukket, og ikke åpen slik den hadde

*Aftenpostens morgennummer
mandag 7. november 1938. Kilde: Aftenposten 7.11.1938*

vært tidligere på kvelden. Hun trodde derfor at alle var kommet seg ut.

Flere mennesker var tilfeldigvis ute i gatene ved Homansbyen denne natten. En av dem var kelner Vangsnes. Han hadde først blitt med de andre kelnerne opp på Valkyrien. På vei ned igjen så han to av damene fra festen stå ute på fortauet utenfor gården. Den ene av dem var frk. Babben Berg. Vangsnes anslo at han pratet med frk. Berg i ti minutters tid, før hun

returnerte til festen og han fortsatte nedover Hegdehaugsveien mot Parkveien ihåp om å finne en drosje. Da han nådde hjørnet, hørte han sjåførene på holdeplassen rope: «Se der. Det brenner!». Vangsnes så med en gang hvor det brant, og tok beina fatt.

Fremme ved gården møtte Vangsnes på politikonstabel Kasper Ihlen, som hadde løpt til etter å ha hørt knirring og klirring av glass mens han var ute på patrulje. De fikk øye på fire

mennesker som lå på bakken ca. tre meter fra veggene. Tre damer og en mann, tilsynelatende allerede døde. Det brant fortsatt i tøyene deres og Vangsnes brukte sin egen frakk til å slukke ilden. Takstein var begynt å falle fra taket, så de bar de omkomne inn i hagen like ved. Den ene kvinnen ga da så vidt livstegn fra seg, men hun døde senere av skadene på vei til Ullevål sykehus.

Vangsnes fortalte i Aftenposten hvordan de så tok seg inn i bygget: *«Det gikk mig koldt nedover ryggen ved tanken på de som var oppe i atelieret. Jeg sprang op trappen og en konstabel og en annen mann fulgte efter mig. Jeg forsøkte å få op døren til entréen, men den lot sig ikke rukke. Vi spente i døren og flammene slikket ut gjennom åpningen i nederkanten. Det kjentes som den stod fast på midten. Konstabelen mente vel at det kunde være farlig å bryte op døren, at det vilde gi varmen mere makt, og han forbød oss å gjøre flere forsøk på å få den op.*

Han satte et av bordene, som vi hadde ryddet ut, foran den og sprang selv ned i etasjen under for å vekke leieboerne der. Vi hørte ikke lyd av mennesker innenfor, bare sprakingen av varmen, og jeg trodde derfor at gjestene måtte være kommet sig ut allikevel. Jeg sprang derfor ned igjen, men da jeg kom ned på gaten, syntes jeg det var merkelig at jeg ikke så noget til nogen av gjestene blandt de mange mennesker, som nu var kommet til.

Men nu var det blitt for sent å gå op igjen og gjøre noget nytt forsøk på å sprengre døren. Dette gikk så fort for sig og vi var alle tre så forfjamset at vi ikke summet oss ordentlig. Det er vel heller ikke nogen sannsynlighet for at vi kunde ha reddet nogen, om vi hadde fått døren op straks. For allerede da var hele loftsetasjen omspent av flammene».

Signalfeil og melding om «stor brand»

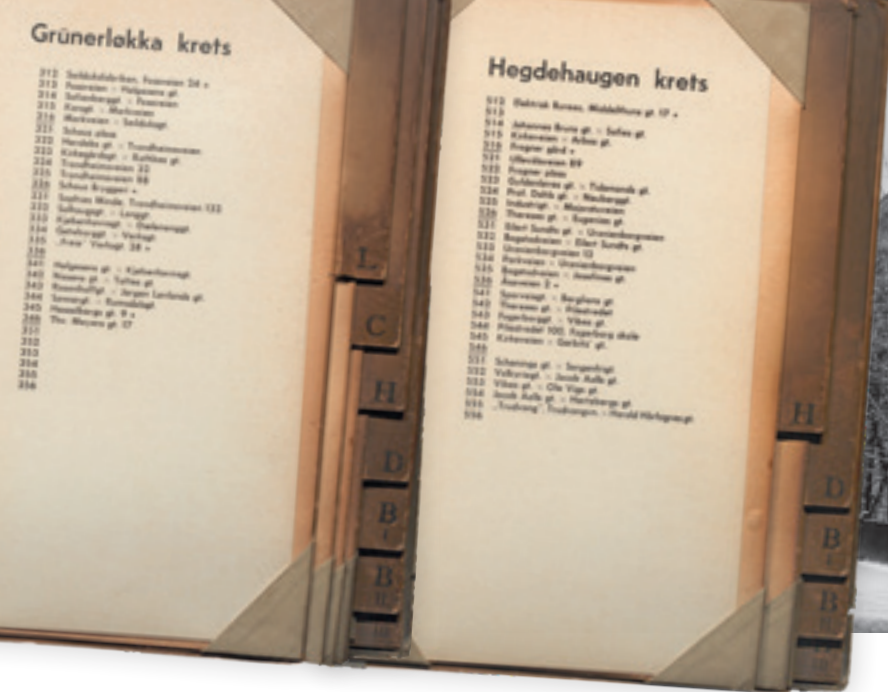
Brannvesenet fikk første varsel om brann kl. 2.25. Hegdehaugen stasjon lå bare 600 meter unna og mannskaper derfra var fremme ved brannstedet 1 minutt og 52 sekunder senere. Like etter kom brannmenn fra Solli stasjon. Av en til da ukjent feil ved branntelegrafens rykket Hovedstasjonen ut til feil adresse. De dro til Freia sjokoladefabrikk i Verksgaten på Rodeløkka. Fremme på Rodeløkka var det ingen brann, men man kunne godt se hvordan himmelen lyste opp på andre siden av byen. Ved hjelp av melderens sveivetelefon fikk man omdirigert bilene. Feilutrykningen viste seg senere å skyldes en svakhet ved selve signalanlegget. Brannen ble meldt fra flere apparater på samme tid, og hvert apparat hadde sitt unike nummer. Ved varsling ble numrene sendt direkte til de vakthavende telegrafistene på brannstasjonene. Da mange meldinger tikket inn samtidig, ble det rot i tallene på telegrafstrimlene. Det viste seg at signalanlegget ikke tålte mer enn to signal samtidig og var blitt overbelastet. Det hadde aldri skjedd før, og man var derfor heller ikke klar over at noe slikt kunne skje.

Brannsjef Hagen hadde sjefsvakt, og lå og sov i tjenesteleiligheten i Møllergata 23, da han våknet av brannalarmen. Leiligheten var utstyrt med direkte telefonlinje til telegrafvakten. Hagen ringte inn og fikk høre om alle brannmeldingene som var kommet.

Han nølte ikke og beordret umiddelbart utrykning til «stor brand». Hagen anslo i ettertid å ha vært på plass i Hegdehaugsveien rundt kl. 2.34. Da var loftet i full fyr og flammene slo ut av vinduene. Solli og Hegdehaugen stasjoner, som var først ute, hadde alt reist brannstiger og var i ferd med å legge ut slanger.

Hagen møtte en mann på utsiden av bygningen, som opptrådte opphisset og beklaget seg over at det ikke ble gjort noe for å redde dem som holdt på å brenne inne. Det må ha vært festdeltakerne i atelieret han tenkte på, da de øvrige beboerne enten var kommet seg ut på egenhånd eller ved hjelp fra de første som tok seg inn i bygget. Kun én person måtte hjelpes ut med stigebil. Det hører også med til historien at én beboer, en eldre mann ved navn Larsen, ble vekket av terrieren han passet for en av festdeltagerne. En gang i løpet av kvelden hadde denne gjesten banket på hos Larsen og spurt ham om å passe hunden, da den forstyrret selskapet. Det kan fort ha blitt hans redning.

Brannsjef Hagen var selv inne i bygget for å forsikre seg om at 2. og 3. etasje var tømt for folk: *«Til loftet var det umulig å komme, idet loftsavsatsen var stengt av flammene som slog ut gjennom døren. Vidnet (Hagen) kunde bare konstatere at hvis mennesker var innestengt der, måtte alt liv være utslukket.»* Det ble også forsøkt å sende inn to mannskaper med røykmasker, men det ble umulig med et trappeløp i full brann.

▲ Overbelastningen av branntelegrafene førte til forveksling av brannmelder 335 på Grünerløkka og 535 på Hegdehaugen. Bildet viser oversikt over signalapparatene i de to kretsene. Foto: Oslo byarkiv, Oslo brannvesen, A-10006/G/Gi/L0004

▲ Anders B. Wilse, Oslo Museum OB. Y1395. Brannen ble først meldt fra branntelegrafene ved Hygiea Apothek i Hegdehaugsveien 35.

Samtlige av byens seks brannstasjoner ble utkalt denne natten. I tillegg til Hegdehaugen, Solli og Hovedstasjonen, som kom på plass etter bomturen til Rodeløkka, var det stasjonene Grønland, Sagene og Grünerløkka. En massiv innsats ble satt i gang for å slukke brannen. Av brannrapporten kan man telle 39 brannmenn med fem slangebiler og to stigebiler i aksjon, mens Aftenpostens journalist på stedet rapporterte om hele ti brannbiler. 25 tjenestefrie mannskaper ble attpåtil innkalt i løpet av natten for å avlaste sine kolleger i det tunge arbeidet. Det ble lagt ut åtte slanger på til sammen

1380 meter, og over 500 000 liter vann gikk med. Det tok halvannen time å få kontroll på ilden. Slukkearbeidet fortsatte helt utpå morgenkvisten og først klokka sju stengte man av vannet.

Kontroversen

Brannvesenets innsats ble generelt hyllet av pressen. Men i Aftenpostens morgennummer mandag 7. november sto det skrevet med fet skrift, at signalfeilen hadde gjort utrykningen sterkt forsinket. I følge avisa mente de første som oppdaget brannen at det måtte ha gått minst 15 minutter før brannvesenet var fremme. I samme

nummer trykket Aftenposten et intervju, som ble gjort søndag ettermiddag med brannsjef Hagen, der han ble spurt om hvilken betydning feilsignalet og feilkjøringen hadde hatt for utfallet av rednings- og slukkearbeidet: «Absolutt ingen praktisk betydning. Personlig kom jeg direkte til brandstedet samtidig med vognene fra Hegdehaugen og Solli stasjoner som var på pletten få minutter etter at meldingen innløp. Vi hadde fått beskjed om festen på atelieret og var således straks på det rene med situasjonen da vi innfant oss. Branden hadde imidlertid da allerede grepet

så meget om sig at vi forstod det var lite håp om redning. Hele loftsetasjen var et eneste flammehav da jeg kom kjørende opp Hegdehaugsveien og situasjonen minnet mig ikke så lite om et maleri av den store bybrand i København. Det er uten sammenligning den kraftigste loftsbrand jeg har sett hittil». I tillegg skrev Aftenposten at det var deres egen arkivar, Harry Jensen, som varslet brannvesenet aller først.

Samme dag som Aftenposten kom med disse påstandene, ble brannsjef Hagen og flere av hans kolleger innkalt til avhør på kriminalkontoret. Brannformann Arneberg, telegrafist Myhre og brannkonstabel Haug hadde vakt ved telegrafene på Hovedstasjonen brannnatten. Alle benektet for å ha mottatt telefon fra Aftenpostens nattevakt. Tvert imot skal de ha forklart at det ikke hadde vært en eneste oppringning eller brannsignal mellom klokken 2 og 2.25. Brannvesenet sjekket alltid med uret i tårnet på Vår Frelsers Kirke, og det viste 2.25 da det første varselet kom.

Harry Jensen ble avhørt dagen etter de andre. Han sto på sitt. Han forklarte at han var på nattevakt da det ringte i telefonen. Det elektriske uret i lokalet viste da 2.13. Vedkommende ringte fra Grefsen og spurte om det var brann i byen, da han hadde sett en sterk lysning mot Frogner. Jensen hadde ikke hørt noe om brann. To minutter etter ringte det fra Ekeberg, også denne personen

hadde observert en sterk lysning mot Homansbyen. Den tredje oppringningen fortalte at det brant på hjørnet av Hegdehaugsveien og Oscars gate. Da ringte Harry Jensen til brannvesenet. Han spurte vekten på Hovedstasjonen om de hadde mottatt brannmelding der, og han påstod at vedkommende svarte: «*Det kimer i alle telefoner, så vi vet ingenting. Ring senere*». Uret viste da 2.20.

Det er ikke godt å si hva som er rett og galt, men i avhør ble begge parter nødt til å korrigere tidspunktene de tidligere hadde oppgitt i Aftenposten. Brannsjef Hagen var først til stede sju minutter senere enn uttalt til avisen. Men så er det heller ikke Hagens tilstedeværelse som har vært avgjørende for slukkingen. Spørsmålet er hvilken betydning det hadde at mannskapene fra Hovedstasjonen rykket ut til feil adresse. Legger man de første vitnenes utsagn til grunn, så er det liten grunn til å tro at liv kunne vært berget. Dette inntrykket forsterkes av at verken hushjelpen Olga eller kelner Vangsnes hadde hørt rop om hjelp. Begge hørte brannen rase bak atelieerdøren og mennesker kastet seg ut av vinduet med fyr i klærne. Trolig har brannen utviklet seg så raskt at ethvert forsøk på berging var forgjeves allerede ved varslingstidspunktet.

Harry Jensen måtte også gå tilbake på tidspunktet han oppga til Aftenposten. Han ringte ikke inn klokken 2.13, men snarere 2.20. Om han i det hele tatt gjorde det. Det ble aldri

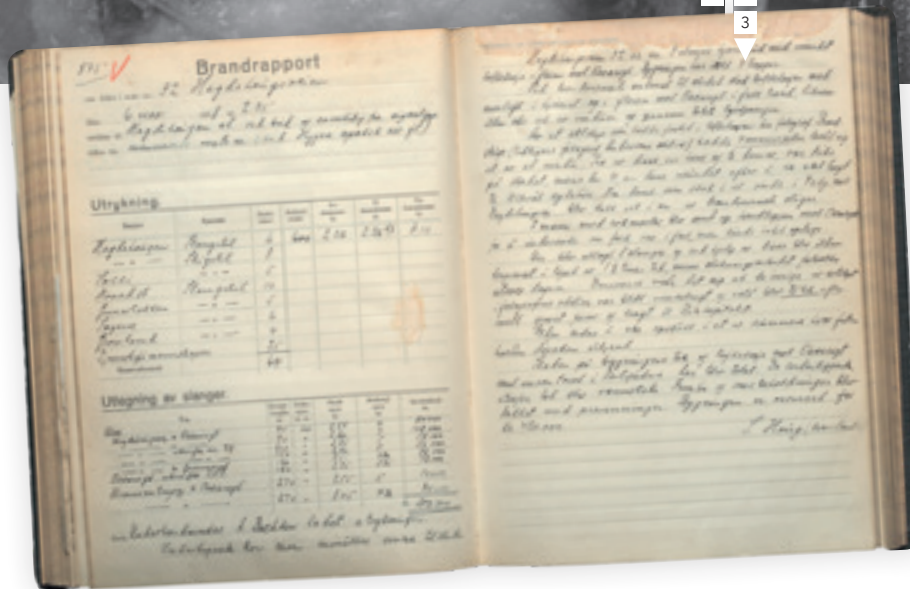
enighet omkring denne telefonen, det forble påstand mot påstand. Uavhengig av om påstandene var korrekte eller ikke, har utsagnet om at brannvesenet skal ha kommet for sent åpenbart tynget brannsjefen. Frustrasjonen kommer til syne i hans håndtering i etterkant av brannen. Han skrev til flere kolleger og ba dem bekjempe ryktene som stilte brannvesenet i dårlig lys: «*Ugrunnede insinuasjoner fra en enkelt avis, landets største, har bragt i omløp det rykte at brandvesenet fikk sin første melding ca. kl. 2.13, og at utrykningen blev sterkt forsinket. Dette rykte ser jeg er blitt tillagt stor vekt i utenbys og utenlandsk presse. (...) Det skulde glede mig om du vil hjelpe til å få avlivet dette rykte, som er egnet til å skade Oslo brandvesens anseelse, dog således at det ikke refereres til mig og mine uttalelser*».

Ukjent brannårsak

Ødeleggelsene etter ildens herjinger ble synlige i dagslyset søndag morgen, den 6. november. Loftsetasjen i Hegdehaugsveien 32 var totalskadd, mens etasjene under hadde store vannskader. Ved middagstider ble det siste brannofferet båret ut av gården, og i likhet med de øvrige omkomne fraktet til kjelleren på Rikshospitalet for identifisering. Brent til det ugjenkjennelige måtte ofrene identifiseres ved hjelp av klokker og smykker, eller enda verre, ved hjelp av tannjournaler. Etter at alle de omkomne var fraktet ut, dreiet fokuset over på å finne brannårsaken.

1
2
3

1) Søndag morgen startet det tunge opprydningsarbeidet. Foto: NTB

2) Tre av festdeltakerne ble funnet omkommet i laboratoriet, hvor de trolig forsøkte å nå trappen som gikk opp til ekstraloftet. Foto: NTB

3) Brannrapporten signert av brannmester Sofus Haug. Kilde: Oslo byarkiv, Oslo brannvesen, A-10006/1/1d/L0037

I en undersøkelsesrapport skrevet av installasjonsinspektør Johannes Øgle fra Elektrisitetsverket, får vi innblikk i arbeidet med å finne brannårsaken. Han fikk først vite om brannen via kringkastingsnyhetene klokken 13 og bega seg dermed umiddelbart til

Hegdehaugsveien. Der var etterforskningen godt i gang, blant annet bistått av politiets faste sakkyndige, rettskjemiker Charles Bruff. Øgle skriver i rapporten: «Gulvbelegget på hele det brente areal – ca. ½ m. tykt – blev utover dagen omløpmet spadestikk for

spadestikk, som blev rystet omhyggelig ut for om mulig å finne rester av interesse. Heten under branden hadde imidlertid vært så sterk at det meste av metall var smeltet sammen i klumper, således at man ikke kunde bestemme hvad det hadde vært».

Inspektør Øgle var først og fremst fokusert på om brannen hadde utløp fra det elektriske systemet. Han fant ut at det permanente elektriske anlegget stammet fra ulike tidsperioder, noe eldre enn annet, men åpenbare mangler ble ikke avdekket. Det var imidlertid spor etter provisoriske elektriske installasjoner, montert i anledning av festen. En hel del mignonlamper ble brukt til å lyssette himmelen over «snehytta» av papp og vatt. Vitner har fortalt at lysene skal ha vippet flere ganger i løpet av kvelden, slik at man til slutt ble nødt til å skru dem av. I kildene vises det til at dette kan tyde på en overbelastning av kapasiteten i anlegget. Slike pærer kan dessuten bli svært varme, og teoretisk sett kan varmegangen ha antent dekorasjonene. Øgle fant likevel ingen holdpunkter for å konkludere: *«Angående brandens årsak kan det neppe gis noen sikker opplysning. Det kan ha vært det elektriske anlegg; men det kan også ha vært andre årsaker, dekorert som det fortelles å ha vært med brennbare saker».*

En teori er at glør fra en sigarett kan ha antent dekorasjonene. Flere av gjestene røykte, og hushjelpen Olga så at det ble røykt i baren da hun gikk ut av atelieret for siste gang. Som sikkerhet mot ildsfare var det satt ut en alminnelig bøtte med litt vann i bunnen. På bordene ble det dessuten brukt levende lys, men kelnerne bedyret at alle kandelabrene ble ryddet bort etter middagen.

Det foreligger også andre teorier, noen av disse omhandler at brannårsaken kan være knyttet til fotoutstyret som befant seg i bygget. I et lager utenfor atelieret var det nemlig oppbevart film og kjemikalier som lett kunne antenne. Var det også mulig at det var blitt fotografert med magnesiumblitz? Spekulasjonene var mange. Men ingen av vitnene så noen fotografer. Alt i alt var man likevel rimelig sikre på at brannen oppsto i selve atelieret, og at den først senere nådde filmlageret.

Dødsfellen

Brannårsaken ble aldri avdekket. Men én ting er hvordan brannen oppsto, en annen er hvordan den kunne spre seg så raskt og så massivt. Hvordan hadde det seg at ingen av gjestene inne på atelieret klarte å rømme i tide?

Mange av ofrene ble funnet i en klynge foran entrédøren, som var eneste utgang mot trappeoppgangen mot Oscars gate. Funnet indikerer at gjestene forsøkte å rømme. Vi vet at brannspredningen gikk veldig raskt, mye grunnet pynten fra gulv til tak. I tillegg fikk flammene rikelig mengder med oksygen da takvinduet over «snehytta» sprengte i varmen. Trolig ble gjestene på kort tid omringet av flammer og i panikk stormet de mot døren. Problemet var at denne døren slo innover, og med presset fra panikkslagne mennesker ble det dermed en umulighet å få åpnet døren. I ettertid ble det også spekulert i om døren var låst, om den hadde smekklås og nær-

mest ved et uhell var blitt slått i lås; kanskje av de to damene som kom inn igjen etter kl. 2.

Brannen i Hegdehaugsveien 32 fikk et tragisk utfall. 29 mennesker mistet livet i en av de verste brannene i byens historie. Det preget Oslos bybilde i dagene og ukene som fulgte. Som ved alle ulykker som krever mange menneskeliv, dro man også lærdom i ettertid. Økende bevissthet rundt brannsikkerhet medførte blant annet storstilte loftsryddinger, og det kom et særskilt forbud mot å pynte med lettantennelige stoffer med mindre de var impregnert. Bare dager etter brannen gikk det også ut brev til Oslo-skolen med oppfordring om å kontrollere at alle rømningsveier slo utover. Brannen bidro slik sett til viktige læringspunkter og var en del av grunnlaget for bedrede systemer og strengere regelverk i årene som kom. ●

Kilder

Oslo byarkiv, *Oslo brannvesen*, Ba/L0016, Gi/L0004 og Id/L0037
Brannrapport med vedlegg: gjenpart av enkelte vitneavhør og undersøkelsesrapport

Litteratur og trykte kilder

Aftenposten 07.11.1938 «29 mennesker omkommet ved brand i Hegdehaugsveien 32 igår natt»

Lædel – et skarpretterdynasti i Christiania

I hundre år, fra 1737 til 1837 gikk bøddeljobben i Christiania i arv fra far til sønn i Lædelfamilien, for hvem var vel bedre rustet til en slik skrekkelig tjeneste enn den som hadde lært dette fra barnsben av?

Tekst: Johanne Bergkvist, historiker ved Oslo byarkiv. Basert på Johanne Bergkvist og Unn Hovdhaugens byvandring «Sverd, øks eller galge? Om henrettelser i Oslo», Oslo Museum Kjenn din by 14. juni 2022

AUGUST ANTON LÆDEL kom fra den danske øya Bornholm til Christiania i 1733 for å ta over jobben etter Anders Joensen Malmøe som militær skarpretter på Akershus festning. Han hadde vært skarpretter på Bornholm i fem år. Fra 1737 ble Lædel bøddel også for Akershus stift, det vil si store deler av dagen østlandsområde. Lønna var god.

Hundre riksdaler for den militære skarpretterjobben, og med kongelige resolusjon «Om Skarpretters Løn i Christiania». 13. september 1737 var lønna for den sivile stillingen seksten riksdaler, pluss tolv riksdaler i husleie-godtgjørelse. I tillegg kom tretti riksdaler i reisepenger og honorar for hver utførte avstraffelse: halshugging,

hengning, brennmerking, pisking, pinsler eller avhugging av kroppsdelar. Med Lædel-familien gikk embetet nå i arv fra far til sønn i hundre år, og familien ble et skarpretterdynasti i Christiania.

Bøddelarbeidet satte frykt i folk, og bøddelen ble møtt med overtro og sosial utstøting. Folk hadde bokstavelig talt berøringsangst. De trodde at skarpretteren ble smittet av den dødsdømtes misgjerninger, noe som igjen kunne overføres til dem. Skarprettere giftet seg derfor gjerne inn i hverandres familier.

◀ En plakate på Christiania mark med teksten «den forsiktige morderen Glorius» viser drap og henrettelse. Henrettelser var offentlige og store folkemengder så med skrekkblandet fryd på at skarpretteren utførte sine oppgaver. Kunstner: Carl Frederik Diriks. Foto: Rune Aakvik, Oslo Museum JWC.652 b

August Anton Lædels bakgrunn er ukjent, men kona, Sophie Margretha Mülhausen, kom fra danske og tyske skarpretterslekter. Hun var datter av skarpretter i København, Gottschalk Mülhausen, og mora kom fra skarpretterslekten Schlegel i Lübeck. Brødrene, Gottschalk og Franz, var begge skarprettere i København, og Gottschalk sto for henrettelsen av kong Christian 7.s livlege Johan Friedrich Struensee i 1772. Sophie Margrethas nevøer, Christian og Johannes Mülhausen, ble senere skarprettere i Bergen.

Bøddel, mestermann, skarpretter

I 1522 ble det i Danmark-Norge påbudt å ha en bøddel og en rakker i hver kjøpstad. Den moderne dødsstraffen ble innført med Christian 5. s Norske Lov fra 1687. En rekke lovbrudd skulle nå føre til dødsstraff, men retten til å drepe ble forbeholdt myndighetene. Personlig hevn var ikke lenger tillatt. Deler av Christian 5.s Norske Lov ble avsluttet med Grunnloven av 1814, mens straffelovene gjaldt fram til den nye kriminalloven av 1842.

Mens retten sto for den endelige dommen på papir, måtte bøddelen –

▲ Skaftottet på Østerfælled hvor danske Struensee og Brandts ble henrettet på 28. april 1772.
Kilde: Illustratør Julius Clausen & P. Fr. Rist(ed.) – *En kjøbenhavnsk Embedsmand, Memoirer og Breve bind XXVII* / Wikipedia

mestermann eller skarpretter – gjennomføre den brutale lovgivningen. Bøddelens sosiale status ble hevet i løpet av 1600- og 1700-tallet. For statsmakten var skarpretteren nødvendig for å opprettholde lov og orden, og yrkesutøveren skulle derfor møtes med respekt. Særlig etter at eneveldet ble innført i 1660, ble skarpretterens posisjon som kongelig utpekt tjenestemann styrket

Utvalget av straffeformer var rikt i Christian 5.s Norske Lov. Kapittelet «Om Misgjerninger» tok for seg de ulike lovbruddene og straffebestemmelsene. Dødsstraffen kunne bestå av levende brenning, henging i galge, halshugging med sverd eller øks. I tillegg kom pinsler både før og etter døden, slik som radbrekking, kniping med glødende tenger eller avhugging av fingre eller en hånd. Samfunnet var på 1600- og 1700-tallet et standssamfunn, med både økonomisk og juridisk forskjell på folk. Heller ikke i møtet med døden var den dødsdømte sosialt likestilt. Den som fikk hodet kappet av med sverd bevarte sin ære og kunne gravlegges i viet jord på kirkegården. Den som ble halshugget med øks kunne begraves utenfor kirkegården, mens den hengte døde totalt æresløs og ble gravlagt på retterstedet, slik den som ble halshugget med øks også ofte ble. Å nektes å bli begravet i viet jord var en svært streng straff da det satte den dømtes frelse i fare, og var juridisk definert som en æresstraff.

▲ Skarpretterens viktigste verktøy. Økser, sverd og brennmerke med dobbel galge fra Lædefamilien. Lædefamiliens sverd finnes i dag på Oslo Museum og har inngravert på tysk «Dette sverd er slipt, og jeg er innsatt av Gud og øvrighet for å straffe onde mennesker». Fra 1791 ble det forbudt å bruke sverd, og kun øks skulle brukes til halshugging. Foto: Rune Aakvik, Oslo Museum OB.NW4353

Tidligere hadde nødvendige redskaper vært eid av staten og hentet ut fra Akershus slott ved henrettelsene. Nå måtte skarpretteren holde dette selv. Henrettelser med sverd krevde stor dyktighet av skarpretteren, og August Anton Lædels sønn Franz Gotschalk svingte sverdet siste gang i oktober 1791. Dette året ble sverdhenrettelser avskaffet, og halshugging skulle kun utføres med øks. Lædelfamiliens sverd finnes i dag på Oslo Museum og har inngravert på tysk «Dette sverd er slipt, og jeg er innsatt av Gud og øvrighet for å straffe onde mennesker». I Norge ble de fleste henrettet for mord og seksuallovbrudd, og fulgte slik en pietistisk rettsoppfatning. Til tross for brutale straffemetoder og dødsstraff for en rekke lovbrudd, var den norske straffeloven relativt mild sammenliknet med andre europeiske land på samme tid.

Konflikter med byens borgere

Da August Anton døde i 1749 overtok sønnen Frants Gotschalk Lædel skarpretterjobben etter faren, først som militær skarpretter og noen måneder senere også som sivil skarpretter for Akershus stift. Den eldre broren, Jacob Christian Lædel, var møbelsnekker og tok ikke over skarprettervirksomheten. Han skulle derimot bli kjent som stamfar for romani/tater-familien Gripenfelt eller Griffenfelt, gjennom de to barna han fikk med Gunnhild Marie Christiansdatter fra Drammen. Det er ingen kilder som tilsier at Lædel selv hadde romaniopphav.

Skarpretterens omgang med byens borgere var ikke problemfri. I 1753 tok Frants Gotschalk Lædel over inspeksjonen med byens nattmann, og samme år ble han bøtelagt i Politi-

▲ *Nattmannshaugen eller Bakkehaugen i Pilestredet, hvor nattmannen eller rakkeren bodde fram til 1823. Skarpretter Anton August Lædel fikk fra 1753 overoppsyn med nattmannens oppgaver, og gikk rettens vei for å fjerne nattmannsstempelet. Han var ikke nattmann, men inspektør. Maleri av Joachim Christian Geelmuyden Gyldenkrantz Frich. Foto: Rune Aakvik, Oslo Museum OB.01019*

retten for at baker Bollings hest var blitt liggende død på allfarveien i flere dager før den ble tatt bort. Det var nattmannens, eller rakkerens, jobb å rydde gatene for selvdøde dyr, sammen med å tømme byens priveter, det vil si toaletter, og fjerne likene etter henrettede lovbrøyttere og selvmordere. Det var nå Lædels ansvar å sørge for at det ble gjort.

Nattmannsyrrket var knyttet til sosial eksklusjon. Samtidig var det et nødvendig arbeid, og i 1685 utstedte derfor kongen i Danmark en forordning om at det var forbudt å kalle dem som drev med dette arbeidet for uærlige. Det tok Frants Gotschalk Lædel alvorlig, og stevnet skomaker Poul Tenderup for æreskrenkelser. Bakgrunnen var at skomakeren hindret Lædel i å kjøpe en gård ved siden av han. I Christiania byfogds tingbok er munnhuggeriet skrevet ned. Tenderup mente at han ikke hadde kalt Lædel uærlig, kun klaget over de praktiske ulempene ved å bo nærme nattmannen: «at Mestermændene havde kjøbt det neste Hus ved dem og at de nødig vilde have ham til Naboe, fordi ikke allene hans Redskaber, Vogn og Tøj, der skulde staae i gaarden, med eres skrabning og Reengjørelse vilde forvolde en Heslig lugt, men end og at, naar der spurtes efter Tendrup, skulde det hede, han boede ved Rakkeren». Nå stemte jo ikke det at Lædel var blitt nattmann, ei heller at han skulle ha søppel eller kadavre på sin tomt. Det skulle fortsatt graves ned hos nattmannen på Nattmannshaugen i Pilestredet. Men Tenderup kom unna beskyldningene i retten som mente at Lædel måtte finne seg i uttalelsene siden han hadde oppsyn med nattmannen, men påla også at Lædel kun skulle omtales som skarpretter.

På begynnelsen av 1700-tallet bodde skarpretterne i byens forsteder. Lædels forgjenger Anders Joensen

Malmøe bodde i Fjerdingsken og senere ved Vaterlands kirkegård. Ifølge Harald Moberg, tidligere museumslektor ved Oslo Bymuseum, avdelingsjef ved Forsvarsmuseet og konservator for Akershus festning og slott, kjøpte August Anton en gård med hage i Piperviken for 22 riksdaler. Sønnen Frants Gotschalk ønsket å bosette seg nærmere byens borgere. Hvor han bodde før han i 1764 kjøpte en bygård av brannkassen i Akersgata 10 for 450 riksdaler, er ikke kjent. Han ble boende i Akersgata 10 til sin død.

Innfødsrett til jobben

I 1799 døde Frants Gotschalk Lædel, og yrket som både militær og sivil skarpretter gikk videre i arv til sønnen August Anton, som var oppkalt etter sin bestefar. Allerede i 1786 hadde Frants Gotschalk søkt om at han skulle overta ettersom han hadde fått opplæring av faren, og i august 1786 ble arverekken godkjent: «naar Skarpretter Embedet i Norge ved Deres Død eller paa anden Maade skulde blive ledigt, da maa Deres anden Søn August Anthon Ledell som har de i Indføds Retten fastsatte Egenskaber, og som adjungeres dem, tiltræde denne Tieneste». Han fungerte da for faren fra dette, på grunn av farens svakelighet og alder.

Antall henrettelser gikk ned fra siste halvdel av 1700-tallet, og Frants Gotschalk virket derfor til daglig med en annen øks, som snekker. Sønnen August Anton var mester i snekker-

lauget. Skarpretterstillingen var nærmest en bistilling, men Snekkerlauget hadde moralske anfektelser. Lauget mente at den som førte den uærlige skarpretterøksa ikke kunne svinge snekkerøksa i ærlig håndverk, og at August Anton ikke kunne fortsette i lauget. De mente det ville være ubehagelig for arbeidsledige svenner, som hadde plikt å ta arbeid hos laugets mestere. De mente også at han med sin faste inntekt som skarpretter lett ville kunne utkonkurrere dem. I tillegg mente lauget at han var blitt høy på seg selv etter at han fikk den kongelige utnevnelsen og hadde snakket stygt om dem «paa en grov og uanstendig maade». De skrev derfor at de fryktet for at hans medlemskap ville føre til trette og uenighet.

August Anton Lædel på sin side, mente han ikke kunne leve av skarpretterjobben alene og krevde å kunne utføre det håndverket han hadde lært seg. Magistraten var skeptisk til dobbeltstillingen. Han ville ikke kunne ta på seg ombudsstillinger som andre byborgere, og magistraten ville heller ikke ha samme myndighet over ham siden han sto under militær jurisdiksjon. På den andre siden forsto de klagen hans ettersom det var vanskelig å nekte «en frisk og duelig mand at bruge den tiid som han har til overs paa en for ham selv og den almindelige nyttige maade, især hvis han deltager i byens udgifter». Så de kunne ikke annet enn å anbefale at han fikk utføre begge yrkene. Også kommandanten

▲ I Riksarkivet finnes en pakke fra Justisdepartementet, Politikontoret P kalt «Skarpretterpakken 1830–1947». Her finnes korrespondanse med Lædel-familien sammen med jobbsøknader og ulike utredninger. Her finnes også hissig brevveksling mellom Riksarkivet, Kriminalmuseet og Justisdepartementet fra 1930- og 1940-tallet der Riksarkivet krevde at arkivmaterialet ikke skulle være i museum, men i arkiv hvor det til slutt endte opp. Kilde: Riksarkivet, S-2220/Ob L0298

ved Akershus festning støttet det at denne strevsomme og duelige håndverkeren kunne arbeide både som snekker og skarpretter. Han måtte betale skatt og avgifter og utføre de ombud han ble pålagt, eller leie andre i sitt sted. Som borger burde han stå under sivil jurisdiksjon. Kongen fikk siste ordet, og Lædel fikk svinge to ulike økser.

I 1784 kjøpte han sin egen gård i Akersgata 23, som etter hans død gikk i arv til sønnen snekkermester

Gudbrand H. Lædel. I 1801 er han oppført i folketellingen bosatt her med familie, to snekkersvenner, to læregutter, ei tjenestejente. På begynnelsen av 1800-tallet hadde Lædel-familien etablert seg i byens øvre håndverkerstand. I 1811 meldte August Anton seg inn i Selskabet for Christiania Byes Vel. I medlemsfortegnelsen er han kun listet som snekker, til tross for at han skulle utføre henrettelser i mange år til.

▲ I 1784 kjøpte Frants Gotschalk Lædel gården Akersgata 23. Huset var skarpretter Lædels bolig fram til 1837 og etter hans død gikk huset i arv til sønnen snekkermester Gudbrand H. Lædel. På bildet fra 1910 var det en avholdskafé her. Huset sto uskadd etter storbrannen i 1686. Foto: Johannes Markus Holmsen, Oslo Museum OB.Z03728

Da siste hode rullet på Galgeberg

Lørdag 14. oktober 1815 fulgte store folkemengder et makabert opptog fra Akershus festning til Galgeberg for å se på den siste henrettelsen her. Anders Flatebydalen ropte «Farvel, gutter!» til de andre fangene før han skulle miste hodet. Anders Flateby-

dalen var bare 23 år gammel da han slo ihjel Gunder Gjestang med en jerngryte etter et drikkelag i Enebakk, og stjal pengene den drepte skulle overbringe sin arbeidsgiver. Anders satt en måned i arresten før han tilsto drapet i forhør. Anders var dagarbeider, men hadde fått fast stilling som konstabel i artilleriet etter tre år som reservist, og ble derfor dømt av en militær rett. Krigsretten på Akershus festning dømte han til landeveisrøveri. Den som lå i skjul og røvet veifarende mann og skjulte sin gjerning ble regnet som stimann og skulle miste sitt hode og kroppen settes på steile og hjul, og alt han eide bøtes til den forurte eller husbonden.

Høyesterett godkjente dødsdommen 4. august 1815, som den første draps-saken den norske høyesteretten tok stilling til etter 1814. Rettstidende skrev at dommen skulle fullbyrdes uten formildelse, da de mente han hadde utført drapet med fullt overlegg uten å ha blitt fornærmet av den drepte. Anders søkte benådning hos den svenske kongen Karl 2., men fikk avslag. Presten Pavels nektet å gå i forbønn for «en lumsk, feig, egennyttig Karl, der uden religiøs eller moralsk Følelse i dorsk Apathie er gaaet sin Vei frem, og som ved sin Brøde ei kunde tænke at opnaae andre end usle, nedrige Hensigte».

August Anton Lædel var på plass på skafottet for å forrette sin femte henrettelse av til sammen 21. Anders var ikke bare dømt til å miste livet, men til steile og hjul. Lædel kappet derfor først av han hodet med øksa. Deretter tok boddellknekten hodet og spikret det fast på en stake som ble satt fast i bakken. Den hodeløse kroppen ble plassert på et hjul som ble plassert på en stake, men fortsatt slik at hodet var over kroppen. Her skulle kroppen stå til skrekk og advarsel til naturen fjernet restene.

Henrettelsen skjedde foran en stor skare av tilskuere, og den unge dimitterte artilleristen Paul Simensen var en av dem som fulgte menneskestrømmen opp til Galgeberg. Da øksa skilte hodet fra kroppen, brøt Paul sammen og døde senere. Legen Pavel skrev i sin dagbok at dødsårsaken

▲ Skarpretter i København, Gottschalk Mülhausen, sto for henrettelsen av kong Christian 7.s livlege Johan Friedrich Struensee, som sammen med vennen Enevold Brandt ble halshugget og satt på steile og hjul 28. april 1772. Mülhausen var svoger til Christianias skarpretter August Anton Lædel, og de ulike skarpretterslektene var tett forbundet. Kilde: Store Norske Leksikon / Ukjent kunstner, falt i det fri

skyldtes den uhyggelige opplevelsen. 25. oktober dette året ble pinsler ved dødsstraff og lemlestelsesstraff forbudt. Det ble da vist til at dette var straffer som hadde «Præget af en barbarisk Tidsalder», men det var ifølge idéhistoriker Espen Schaanning ikke hovedargumentet for å avskaffe dem. Straffens hensikt var at allmuen fikk avsky for forbrytelsen, men brutaliteten vekket medlidenhet med forbryteren.

En skandaløs avrettelse

I desember 1822 klaget konstituert politimester i Christiania, K. A. Logn i Christiania Intelligentssender på at skarpretteren og andre yrkesgrupper som kirketjenere, vektere og håndverksdrenger gikk om i byen før jul for å få almisser «hvilket endog nogle af disse Personer muligens tiltroer sig at have Ret til at gjøre Krav paa». Politimesteren mente dette var en uskikk og måtte betraktes som tigging og dermed ulovlig. Han ba derfor byens innbyggere om å anmelde personene som ba om en slik julegave. August Anthon Lædel protesterte kraftig, og ville ha seg frabedt at skarprettertollen, også kalt mestermannsskatt, ble sidestilt med tigging. Han mente at dette var en rettighet sikret med reskript av 11. januar 1734 og ved hans ansettelse 29. oktober 1799. Han anklaget politimesteren for å krenke rangordningen: «I Særdeleshed bemærkes at det er paafaldende hvorledes Politikammeret blander mig sammen med Vægttere og

◀ En plakate på Christiania marked med teksten «den forsiktede morderen Glorius» viser drap og henrettelse. Henrettelser var offentlige og store folkemengder så med skrekkblandet fryd på at skarpretteren utførte sine oppgaver. Kunstner: Carl Frederik Diriks. Foto: Rune Aakvik, Oslo Museum JWC.652 b

Haandværksdrenge, der dog ikke kan komme i Classe med en Mand, der deels er ansat directe af Hans Majestæt, deels af en kongelig Øvrighed». Saken kom opp i Politretten i mars 1823. Retten frikjente Lædel som de mente handlet etter gammel «Skik og Sædvane». Politimesteren anket saken, men også Høyesterett ga Lædel rett til å be byborgerne om mestermannspenger.

August Anton Lædel søkte om avskjed til Justisdepartementet i februar 1832. Han var åtti år gammel og med svekket helse. I Skarpretterpakken på Riksarkivet finnes korrespondansen. August Anton hadde

førti års erfaring som skarpretter siden han hadde virket for faren i tretten år før han formelt overtok stillingen i 1799. Han skrev at det var få som ønsket stillingen, og ba om at sønnen Guttorm Anthon skulle ta over med løfte om fast stilling: «Den Eneste jeg, efter derom anstillet Undersøgelse, dertil har fundet villig, er min yngre, omtrent 30 Aar gamle Søn Guttorm Anthon Lædel». Guttorm ble godkjent som farens stedfortreder, men ikke med egen lønn. August Anton gjennomførte derfor selv sine to siste henrettelser i september 1833. Da han skulle halshugge Kristian Halvorsen Sand, som hadde drept sin gravide

kjæreste i Nord-Odal, strevde han med å skille hodet fra kroppen. Han brukte fem hugg før han måtte skjære resten av hodet av med eggen av øksa. Flere tilskuere besvimte. Henrik Wergeland var tilstede og tok sterk avstand fra det han så. August Anton Lædel fikk avskjed etter hendelsen og døde i 1837. Sønnen Guttorm Lædel hadde embetet fram til sin død i 1846. Han ble da gravlagt på Vår Frelsers kirkegård i en festet grav blant byens bemedelte borgere. Guttorm Lædel var da fjerde og siste i familierekka som hadde døden som yrke. Med han forsvant skarpretterstillingen fra Christiania, og Samson Isberg fra Bergen tok over som skarpretter for hele landet. ●

Skarprettere fra Lædel-familien i Christiania

August Anton Lædel 1737–1749
Frants Gottschalk Lædel 1749–1799
August Anton Lædel 1799–1837
Guttorm Anthon Lædel 1837–1846

Kilder

Riksarkivet, *Folketellingen av 1801*

Riksarkivet, *Justisdepartementet*, Ob/L0298, Politikontoret P
«Skarpretterpakken 1830–1947»

Statsarkivet i Oslo, *Christiania byfogd*, Fb/L0061, Tingbok, 1752–1754, s. 536–537

Statsarkivet i Oslo, *Christiania politirett*, Aa/L0001, Forhandlingsprotokoll 23. august 1753, Ga/L0002, saksdokumenter 1822–1827 og Aa/L0006, Møtebøker, Forhandlingsprotokoller 14. mars 1823

Statsarkivet i Oslo, *Kristiania stiftamt*, Ob/L0015, Diverse pakkesaker 1730–1835, Brev angående skarpretteren i Christiania 1733

Litteratur og trykte kilder

Basso, Aina (2022): *Dei dødsdømde: Dødsstraffa i Noreg og historia om nokre av dei som mista livet*, Det norske Samlaget

Berg, Arno (1945): «Litt om skarpretterne i Oslo», I: *St. Hallvard* 5/1945

Berg, Arno (1938): *Selskabet for Oslo Byes Vel 1811–1936*, Malling

Bolstad, Gunnar, «Den siste henrettelsen på Galgeberg», I: *Oslohistorie.no*

Den Norske Rigstidende 27.09.1815

Den Norske Rigstidende 23.09.1815

Dyrhaug, Leiv (1987): «En gammel mordhistorie i Nord-Odal – tema med variasjoner: Skyld, skjebne og soning», I: *Solør-Odal* 1/1987

Fischer, Gerhard (1950): *Oslo under Eikaberg: 1050–1624–1950*, Aschehoug, 1950

Heiberg, Peter Andreas (1820): *Om Dødsstraffene : Tilligemed nogle Betragtninger over adskillige Materier, vedkommende Criminal-Lovgivningen*, Chr. Grøndahl

Johnsen, Sindre Gade (2021): *Fra skafott til botsfengsel. En analyse av opphøret av dødsstraff og offentlig tortur til oppstarten av det moderne fengsel i Norge på 1800-tallet*, Masteroppgave i historie ved Universitetet i Sørøst-Norge

Lokalhistoriewiki.no/August Anton Lædel (1757–1837)

Magnus Lagabøters landslov, gjengitt i Taranger, Absalon Cammermeyers boghandel, 1915

Melvold, Erik Oluf (1986): «Grufull folkeforlystelse for siste gang: Ståplass ved skafottet», I: *St. Hallvard* 1/1986

Minken, Anne (2009): *Tatere i Norden før 1850. Sosio-økonomiske og etniske fortolkningsmodeller*, Phd Universitetet i Tromsø

Moberg, Harald (1986): «Skarpretterens historie. Dømt til øks eller galge», I: *St. Hallvard* 1/1986

Nissen, Gunnar Brun (1976): *Trekk av norsk strafferettspleie i tidsrommet 1700–1842: Guds ord og kongens lov*, Universitetsforlaget

Schaanning, Espen (2007): *Menneskelaboratoriet. Botsfengslets historie*, Scandinavian Academic Press

Schou, August (1945): «Av skarpretterens historie i Oslo», I: *St. Hallvard* 6/1945

«Skarpretter og bødde», I: *St. Hallvard*: 4/1950

Snorrason, Eigill (1994): «Helstatens skarprettere – og deres skiftende ægteskabsforbindelser i 1600- og 1700-tallet», I: *Personalhistorisk tidsskrift* 2/1994

Store Norske Leksikon (snl.no)/Norske Lov og Magnus Lagabøters landslov

Sørnes, Torgrim (2009): *Ondskap. De henrettede i Norge 1815–1876*, Schibsted forlag

Sørnes, Torgrim (2011): *Uten nåde. De henrettede i Norge 1783–1814*, Schibsted

Torstenson, Inge (1997): *Fra nattmann til renholdsverk: avfall og renovasjon i Oslo gjennom tusen år*, ProArk

Galgeberg sett fra jernbanebrua i St. Halvardsgate. Galgeberg var rettersted i Christiania 1624–1815. Her sto galgen sammen med steile og hjul høyreist og synlig inn til middelalderbyen Oslo. Tegning fra 1867 av Carl Emil Baagøe. Foto: Fredrik Birkelund, Oslo Museum OB02729

Retterstedet Galgeberg

Galgeberg var rettersted siden middelalderen. Galgen og senere hoggestabben sto i det som i dag er gårdsrommet til den store blokka i Galgeberg 3, markert med en flaggstang. På siden sto både steile og hjul.

Tekst: Johanne Bergkvist, historiker ved Oslo byarkiv

I Snorres kongesagaer nevnes Martestokker som stedsnavn utenfor Oslo i forbindelse med kong Sverres og Birkebeinernes kamp her mot baglerne og bymennene i 1197. Det var også her hertug Skule samlet styrkene sine i kampen mot Håkon Håkonsson. Arkeolog Gerhard Fischer mener det er åpenbart at Martestokker er identisk med Galgeberg etter Snorres beskrivelse av byen og veiløpet som gikk opp til Martestokker omtrent der øvre del av St. Hallvards gate går nå. Navneformen finnes i flere norske rettersteder, og kan enten komme av det latinske martyrium eller en fornorsket variant i betydningen død eller pinsel.

Det er kjent at det fantes et annet rettersted enn Galgeberg. Da den nye byen Christiania ble grunnlagt i 1624, ble galgen i Akershagen hugget ned i forbindelse med byggingen av byen.

▲ Borettslaget Galgeberg 3 med flaggstanga reist mellom blokkene der galgen tidligere sto. Bildet fra 1937 er like etter at blokka sto ferdig. Ved utbyggingen og sprengningen av fjellet her fant man skjelettresten av de dødsdømte som ble begravet ved retterstedet, men det ble ikke undersøkt nærmere. Foto: Anders B. Wilse, Oslo Museum OB.Y3855

▲ Hjørnet Strømsveien-Galgeberget med St. Halvards gate 34 som ble revet i 1956. Eiendommen ble utskilt fra den gamle Justisplassen, og fikk fram til den ble revet den tvilsomme æren å være bøddelens hus. Foto: Riksantikvaren, Nasjonalbiblioteket NB_RA_M2_B1_0006_F

Etter tradisjonen skulle galgen være godt synlig, og var sannsynligvis plassert på det høyeste punktet i Akershus, nemlig krysset i Akersgata/Prinsens gate. Galgen ble nå igjen reist på Galgeberg.

Her var det rettersted til 1815, da den siste halshuggingen ble foretatt her. Da OBOS-blokka Galgeberg 3 ble bygget på 1930-tallet ble det funnet skjelettresten og en hodeskalle med en mynt i munnen. Kanskje var det den siste henrettede her, Anders Flatebydalen, som hadde fått med seg fergepenger til det hinsidige?

Det gamle retterstedet og funnet av knokler etter de begravde her ble aldri undersøkt.

Bøddelens hus?

I 1832 ble Galgeberg beskrevet som uegnet som rettersted, ettersom Justisplassen var blitt innebygget av en rekke små hus. Da det gamle retterstedet ble solgt av staten i 1865, ble det oppgitt at en del av det allerede var avhendet fra staten. I 1847 var det oppe i Høyesterett at de omliggende bøndene brukte stedet til å dumpe gjødsel. I 1840 erklærte lensmannen

i Aker at Galgeberg ikke lenger var skikket som justisplass, og at det beste var om hele eiendommen ble solgt på offentlig auksjon, og at det offentlige fant en annen eksekusjons-plass.

Ved beslutningen om byutvidelse i 1859 kom området innenfor Christianias kommunegrenser, og eiendommen på Christiania bys grunn ble av Stortinget besluttet solgt. Den gamle Justisplassen ble delt opp i matrikelnummer 3, 5, 34 og 36 i Galgebergsgaden. Nummer 34 ble da det huset som fikk tilnavnet

«bøddelens hus», og som ble revet i 1956 for å gi plass til trikken. Inntil det ble revet, og knausen det lå på ble sprengt bort i 1956 var det St. Hallvards gate 34 som hadde den tvilsomme æren å være utpekt som bøddelens hus.

På folkemunne kalles i dag det lille trehuset i Agdergata 1 på Galgeberg, tidligere Justiskroken 4, skarpretterboligen. Men bodde virkelig bøddelen her? Ifølge Harald

Moberg, tidligere museumslektor ved Oslo Bymuseum, avdelingsjef ved Forsvarsmuseet og konservator for Akershus festning og slott, bodde skarpretteren aldri her. Den lille gata Justiskroken er i dag borte, og dette lille huset fra midten av 1700-tallet ligger i en av Oslos minste gater, med bare ett hus igjen, med adresse Agdergata 1. Bygningen ble freda i 1967 og er på Byantikvarens gule liste. ●

◀ Agdergata 1, tidligere Justiskroken 4 på Galgeberg blir gjerne kalt skarpretterboligen, men det er tvilsomt om bøddelen noen gang har bodd her. Tusjtegning av Asbjørn Aamodt. Foto: Rune Aakvik, Oslo Museum OB.02439

Kilder

Oslo byarkiv, *Boligetaten*, Gal L0009/0019, St. Halvards gate 34 1956

Oslo byarkiv, *Folkeregisteret*, Kommunal folketelling 1912, Justiskroken 4

Litteratur og trykte kilder

Lokalhistoriewiki.no/Agdergata 1

Moberg, Harald (1983): Skarpretterens bolig, I: *Byminner*, 1983

Morgenbladet 18.05.1832

Stortinget (1866): «S. No 35. Om Salg af den Staten tilhørende Justitsplads Galgebjerdet i Christiania», I: *Stortingsforhandlinger 1865/1866*

Stortinget (1884): «S. No. 20 H. Justitspladsen Galgeberg i Kristiania», *Stortingsforhandlinger 1884*

Tvedt, Knut Are, red. (nettversjon): *Oslo byleksikon*/Galgeberg

Det som er igjen

Tekst: Kjersti Ericsson, kriminolog og forfatter.

Teksten er det første kapittelet i romanen *Den andre døden*.

Fotografiet er mer enn hundre år gammelt. Når jeg ser på det, blir jeg forlegen, som om jeg har grepet meg sjøl på fersk gjerning i noe nedrig. For jeg vet noe som de tre småbarna på bildet ikke vet. Det gir meg følelsen av at det vitende blikket mitt, når det stryker over jentenes hvite kjoler og hattebremmen til den vesle gutten, påfører dem den skjebnen de sjøl ikke aner noe om.

Jeg sitter og blar i et gammelt album fra dødsboet etter den siste av søsknene Ericsson, fars lillebror, onkel Gunnar. Utenfor vinduet mitt er det høst. Nypene på rosebusken gløder. Graset har den irrgroene fargen som det får når det så vidt er rørt ved av den første frosten. En svarttrost hopper rundt i hagegangen, uvisst på om den skal dra, eller bli i en verden som snart vil tone ned mot svart og hvitt, nesten som i albumet.

Bildet av de tre småbarna er det eneste på første side. Jentenes hvite kjoler får meg til å tenke på døtrene til den siste tsaren. Ingen kan se på bilder av tsarbarna uten at drapene på dem alle i Jekaterinburg legger seg over som et filter. Jentene på bildet mitt, Ingeborg og Alva, deler fødselsår med prinsessene Olga, 1894, og Tatjana, 1897. Gutten, Olaf, er like gammel som Anastasia, 1901. Jeg kan heller ikke se på Ingeborg, Alva og Olaf uten at min viten om tidlig død for de to minste og et liv forkrøpelt av sorg og strev for den største, blir filteret jeg ser dem gjennom. Alva og Olaf er bare så vidt påbegynt. Det er som om livet nøler med å gi dem fast skikkelse, er det bryet verdt, de skal jo likevel dø unge. Den eldste, Ingeborg, som kommer til å bli over åtti, er ikke bløt og ubestemt på denne måten. Men den framtida hun tenker på nå, rekker ikke lenger enn til i morgen, eller kanskje til søndag. Det verste som kan skje i *den* framtida, er at moren glemmer karamellpuddingen som hun har lovet til dessert.

Utenfor bildet et sted er barnas mor. Hun har født fire barn på seks år, om noen år føder hun enda et, ei jente, også hun skal bli en av de unge døde. Siden kommer to barn til, to gutter, den ene er faren min. I alt sju søsken. Men i neste generasjon er det som om slekta imploderer. Faren min klarte med et nødsrik å slenge seg på babyboomen på tampen av andre verdenskrig, og forhindret at slekta døde helt ut. De sju søsknene Ericsson fikk bare en eneste etterkommer: meg.

Over et tidsrom på tjue år var det graviditeter, fødsler, spedbarnskrikk, melkelukt, bleievask, første skritt og første ord i denne familien. Så gikk det enda noen år, og så kom tuberkulosen og døden. Den varte i ti-femten år fra den første, Alva, ble syk rundt 1920, til den siste, Olaf, døde i 1933. Og imellom dem, Sigrid.

*Ingeborg født 1894, Alva født 1897 og
Olaf født 1901 med sin far, forfatterens farfar.
Foto: privat*

Tuberkulosedøden tar tid, også fra de pårørende. Disse årene fra den første, Alva, ble syk, til den siste, Olaf, bukket under, tok til da de eldste i søskenflokket for alvor skulle starte på voksenlivet og de yngste bare var barn. Sykdommen og døden rammet familien da livet trengte plassen som mest. Men hva har de friskes liv å stille opp med mot de sykes langsomme død? De unge døde må ha etterlatt seg mer enn sorg og minner: noe forspilt eller forkrøplet i de gjenlevende. Ingen kom uskadd fra livet i denne familien. Fire av søsknene unnslopp tuberkulosen, men ikke den smitten som virker på sinnet, på tankene, på hvordan det blir mulig å leve.

Nå ligger alle, unntatt faren min, under samme gravstein på Vestre gravlund. Far brøt ut, i døden som i livet. På allehelgensdag pleier jeg å være der, i strømmen av samvittighetsfulle etterlatte som fyller kirkegårdene denne dagen, vi som ikke nøyer oss med å sende de døde en flyktig tanke, men møter opp ved grava. Der lar vi tanken materialisere seg i lys og kranser, så den blir værende når vi sjøl går hjem.

Vestre gravlund er stor som en bydel, og jeg nøler alltid litt før jeg finner den rette gangstien. Gravsteinen ligger rett bak en rododendron, som jeg aldri har sett blomstre. Jeg er her bare om høsten, når bladene er blitt ubeslutsomt brungrønne, men ennå ikke har sluppet greina.

Gravsteinen har flekker av lys grønnlig lav, flere bokstaver mangler en strek eller en bue. Men jeg vet hva som står der: «Familiegrav Ericsson». Det er alt. Ingen fornavn.

Det er noe pompøst over dette, at bare familienavnet har fått plass på steinen: Hva skal de døde med et fornavn når de har *Ericsson* til etternavn?

Her ligger farmor, farfar og seks av barna deres. Farfar, som festet gravstedet, tenkte seg nok at han ville bli opphav til et helt dynasti. I tur og orden ble de sju barna født, Ingeborg i 1894, Alva i 1897, Sverre i 1898, Olaf i 1901, Sigrid i 1905, Harald, som ble faren min, i 1909 og Gunnar i 1914. Men tuberkulosen rotet til rekkefølgen på dødsfallene: Alva døde allerede som tjuefemåring, Sigrid var bare nitten da hun ble begravet ved siden av søsteren sin. Olaf rakk å bli trettito år.

Alle disse fødsels- og dødsårene har jeg måttet lete meg fram til, for i likhet med fornavnene mangler de på gravsteinen. Hele denne pompøsiteten kunne lett tatt slutt da den siste av søsknene Ericsson forsvant ned til de andre, også han uten å få med seg fornavnet sitt. Et gravsted blir slettet hvis ingen lenger betaler festeavgifta.

Men enn så lenge finnes jeg, til å betale kravene fra kirkevergen, til å tenne lys på dager da også de døde trenger en levende flamme. Den eneste etterkommeren. Alle i denne grava er nå *mine* døde.

I jødisk tradisjon heter det at et menneske dør to ganger: Den første døden kommer når hjertet slutter å slå, den andre når navnet på den døde nevnes for siste gang. Slektningene mine her på Vestre gravlund får ikke engang hjelp av gravsteinen til å utsette den andre døden.

Det sies ofte at det er fredfullt på kirkegårder. Slik var det for meg også en gang. Da jeg var liten og bodde i Trondheim, pleide mor å ta meg med på domkirkegården. Der kunne jeg leke i det frodige graset og under de gamle løvtrærne. På domkirkegården var det store gravstøtter over store menn som var døde for uendelig lenge siden. Jeg forstyrret ikke dem, og de forstyrret ikke meg. Mor hadde med matpakke og vørterøl. Utpå sommeren fant vi bitte små, gule fjellfioler mellom gravene.

Nå er livet mitt fullt av døde med for mye ugjort og ufortalt. Det er ingen fred på kirkegårder lenger. Heller ikke på Vestre gravlund ved «Familiegrav Ericsson», enda ingen under denne steinen er blant dem som har stått meg nærmest. Halvparten døde lenge før jeg ble født. Men det er som om de venter noe av meg. Ber de om litt mer tid før de slukes av den store glemselen som har så romslig plass til alle? Vil de at jeg skal huske dem, i det minste nevne dem, ved det navnet de fikk i dåpen? De ble født, de døde, og mellom der var det ikke et tomrom, men et liv, enten det ble kort eller langt.

Det er etterkommerne som skal bære de døde med seg. Og farmor, farfar og barna deres har ingen andre enn meg. Jeg fornemmer et mumlende krav, fra grava, eller fra et avsides sted i meg sjøl, som jeg ikke har kjent til før alderdommen fant det. Er det en slags solidaritet det mumles etter her, solidaritet i den fåfengte kampen mot å forsvinne uten spor?

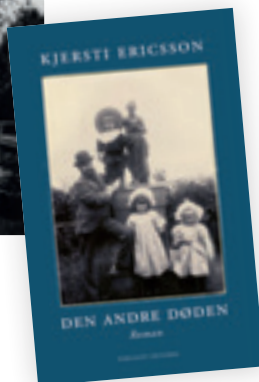
Så får jeg prøve å bære dem, da, et lite stykke videre. Ni mennesker var det i denne familien. Historiene deres var kanskje filtret sammen så tett som gravsteinen underforstår. Likevel hadde de jo hvert sitt liv, ni historier.

Hva er igjen etter dem som ligger under steinen? Attester, fotografier, en og annen gjenstand, ord jeg mener å huske ble sagt da jeg var barn, et spinkelt forråd av noe jeg tror er egne minner. Kan dette bli til ni liv? Da må jeg bruke mine egne farger på de hvite flekkene.

Snart er jeg sjøl en som etterkommerne må bære videre, til ingen gjør det lenger. Det er et slektskap som er sterkere enn «blodets» mellom dem der nede i grava og meg foran gravsteinen – de snart glemtes slektskap.

Vestre gravlund.
Foto: Oslo byarkiv
A-40008/Ua/0016/001

Kjersti Ericsson
Den andre døden
Roman
Forlaget Oktober 2022

GRAVMINNER

– en viktig felles kulturarv

Gravminner er viktige kulturminner. Bevaring av flest mulig gravminner sikrer at viktige kilder om enkeltmennesker blir bevart for ettertiden. Organisasjonen Slekt og Data har som mål å fotografer samtlige gravminner på alle norske gravplasser og å registrere opplysninger om alle gravlagte i en egen gravminnebase.

Tekst: Arne Mathisen, gravminneleder, Slekt og Data Oslo/Akershus

EN VANDRING PÅ EN GRAVPLASS ER SOM Å VANDRE GJENNOM HISTORIEN.

Inskripsjoner kan fortelle om yrker og gamle håndverk. Dekorasjoner kan fortelle om sosial status og endringer gjennom tidene. Flere hundre gravminner forsvinner hvert år, noen på grunn av mangel på plass til nye graver, andre fordi de er blitt gamle og ødelagte. Gamle gravminner blir ofte ikke ivaretatt og til slutt kan skriften på steinene bli så uleselige at man ikke lenger kan finne ut hvem som ligger gravlagt der. Informasjon kan også forsvinne når en kirkegård blir nedlagt og glemt. Fotograferingen bidrar til å dokumentere og bevare gravminnene for ettertiden.

Gravminner – en viktig kilde for slektsforskere.

Tradisjonelt har slektsforskere søkt opplysninger i kirkebøker og folketellinger, som for det aller meste er tilgjengelig hos Digitalarkivet på internett. Opplysningene i kirkebøkene har gjerne en sperrefrist på seksti år og for de statlige folketellingene hundre år. Kommunale folketellinger har sperrefrist på seksti år. Dessverre er ikke alle kirkebøker og folketellinger blitt tatt vare på og levert inn til arkivene. Noen er blitt borte ved branner. Opplysninger om de som er døde i løpet av de siste årene kan også være vanskelig tilgjengelig. Det er her gravminnebasen kommer inn og blir en pålitelig

kilde for det man ikke kan finne i, eller som ikke er tilgjengelig i, de offentlige arkivene.

Slekt og Data er landets største frivillige organisasjon for alle som er interessert i slektshistorie. Organisasjonen arbeider for å fremme slektsforskning og skape forståelse for den verdien slektshistorie har for vår identitet og kulturarv. Slekt og Datas distriktslag for Oslo og Akershus har ansvaret for registrering og fotografering på alle de til sammen hundre gravplassene i regionen. Mer enn tretti frivillige fotografer er i sving med å dokumentere gravminnene og få lagt bildene inn i databasen.

1

2

1) Familiegravstedet til professor Ole Jacob Broch (1818–1889) på Vår Frelses gravlund. Broch var matematiker og politiker, og var helt sentral for innføringen av det metriske system i Norge i 1875.
Foto: Arne Mathisen

2) Gravminnet til skogeier og trelasthandler Westye Martinus Egeberg (1805–1898). Egeberg var en av pådriverne for den første jernbanen i Norge.
Foto: Arne Mathisen

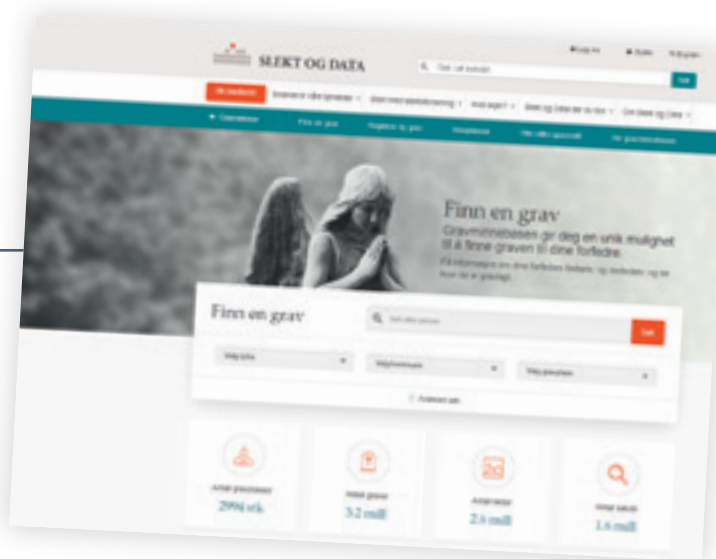
Gravminnebasen er Norges største bildesamling av gravminner. Den er basert på frivillighet og er bygget opp ved dugnadsinnsats over mange år, i samarbeid med gravplassmyndighetene over hele landet. Gravminnebasen er støttet av Norsk kulturråd. ●

Bruk Gravminner

Gravminnebasen inneholder:

- 2.991 gravplasser
- 3,2 millioner registrerte gravlagte
- 2,6 millioner bilder av gravminner
- 1,5 millioner søk årlig

www.slektogdata.no/gravminner

1 | 2

Gravminneregistrering i Sørkedalen

– *Oslos minste kirkegård*

INGAR FINSTAD (78) HAR SOM MÅL Å REGISTRERE OPPLYSNINGER OM SAMTLIGE PERSONER GRAVLAGT PÅ SØRKEDALEN KIRKEGÅRD I SLEKT OG DATAS GRAVMINNEBASE.

Ingar har siden 2006 fotografert og registrert alle graver som har gravminner som fortsatt står eller har stått på kirkegården. Etter at Gravferdsetaten

avleverte de gamle gravferdsprotokollene til Oslo byarkiv, har han avfotografert alt som står i den. Sammen med opplysninger fra protokoller som befinner seg i Sørkedalen kirke, har han påtatt seg å registrere opplysninger om alle gravlagte som ikke alt er i gravminnebasen.

Ingar er født i Sørkedalen, men flyttet senere til Sinsen og bor nå i Son.

Det hindrer han ikke i å være en engasjert leder av Sørkedalen historielag på det tiende året totalt, først fra 2005 til 2009 og så igjen fra 2017. Han har vært interessert i slektsforskning helt siden han var sytten år. Etter et opphold, grunnet utdanning og familie, tok han opp igjen forskningen på 1990-tallet.

Sørkedalen kirkegård ble anlagt samtidig som Sørkedalen kirke ble

1) Gravminnet til sørkedølen
Einar Grøttumsbråten (1905–1940)
som var ansatt som snekker,
senere tømmermester, på
Sørkedalen gods. Han var med
i kampene i 1940 og falt 24. april
1940 i Bjørneskaret i Valdres.
Foto: Ingar Finstad

2) Ingar Finstad under fotografering
av gravminne på Sørkedalen
kirkegård. Foto: Arne Mathisen

3) Ingar Finstad avfotograferer
gravferdsprotokoll fra
Sørkedalen på Oslo byarkiv.
Foto: Arne Mathisen

3

bygget og ble innviet i 1865. Kirken er den nest eldste i Vestre Aker i gamle Aker herred. Kirkegården er den minste av Oslos 20 gravplasser og har i underkant av 700 gravlagte registrert i Gravferdsetatens register. Oslos største gravplass, Vestre gravlund, har til sammenligning nær 100 000 gravlagte. Slekt og Data har i skrivende stund ca. 300 000 navn registrert i gravminnebasen bare i Oslo. Man mottar nå oppdaterte opplysninger fra Gravferdsetaten slik at man i løpet av 2022 vil ha nærmere 400 000 navn i databasen. Dette er svært viktig for slektsforskere over hele landet, da

mange som kjent flytter fra distriktene til hovedstaden og dør her.

Fotografering av alle gravminnene på Oslo gravplasser er en formidabel oppgave. Det gjenstår mye fotografering, særlig på de store gravplassene. ●

Kilder

Oslo byleksikon
Opplysninger fra Gravferdsetaten i Oslo

Bli med på dugnaden!

Savner du bilde av gravminnet for noen av dine slektninger, eller er ikke alle opplysningene i Gravminner korrekte?

- ▶ Du kan selv bidra med å legge inn korrekte informasjoner og legge inn bilder som mangler i basen for Gravminner. Opplysninger og bilder vil, etter at du har lagt de inn, bli vurdert av og godkjent av Slekt og Data før publisering.
- ▶ Har du lyst til å fotografer mer systematisk på en gravplass så er det stort behov for frivillige, særlig på de store gravplassene. Det er mulig å få tildelt ett enkelt eller flere felt på en av gravplassene som «dine» felt.
- ▶ Som gravminne-fotograf får du mosjon og frisk luft og du er med på å ta vare på vår felles kulturarv.
- ▶ Høres det interessant ut, ta kontakt med gravminneleder for nærmere informasjon og tildeling av oppgaver før du begynner systematisk fotografering.

gravreg@oa.slektogdata.no

Kilder til dødsfall i Oslo og Aker

Slektsforskere og andre som er ute etter opplysninger om dødsfall i Oslo-området har mange kilder å velge mellom, både i Oslo byarkiv og andre arkiver. Mye finnes digitalt.

Tekst: Torggrim Hegdal, arkivar ved Oslo byarkiv

Kilder i Oslo byarkiv

Helserådet

Fra Aker kommunes helseråd finnes to arkivserier som dokumenterer dødsfall. Anmeldte døde ble innrapportert fra 1915, mens serien over dødfødte går tilbake til 1902. Fra 1948 ble Aker en del av Oslo.

Materialet fra Oslo er fylligere. Det mest omfattende er protokollserien *anmeldte døde*, som dekker perioden 1867 til 1938 og 1955 til 1957. Parallelt med dette er dødsmeldingssedlene for perioden 1869 til 1918. Tilfeldig eller ikke, i *begge* seriene mangler perioden 1910 til 1913. Dødsfallene er ført kronologisk per menighet til og med 1923. Deretter er det alfabetiske registre i protokollene.

Helserådet inneholder også protokoller over kreftdødsfall 1885–1909, døde utenbysboende 1939–1957 og oppgave over døde 1956–1973. Også Oslo førte oversikt over dødfødte. Her finnes tre serier: 1852–1855, 1884–1927 og 1938–1953.

Kirkevergen

Det finnes omtrent 115 protokoller en kan betegne som festeprotokoller, hvor dødsfall og gravfeste er ført inn kronologisk for hver menighet. For å finne fram i disse må en benytte seg av de alfabetiske personregistrene, som fyller nesten like mange bind. Til sammen finnes det 227 protokoller som dekker alle Oslos kirkegårder. De eldste protokollene går tilbake til 1808 og dokumenterer familiegravene på Vor Frelseres gravlund.

Til slutt må det nevnes at Kirkevergens arkiv også inneholder over tretti hyllemeter med uordnet materiale, som går over 300 år tilbake i tid.

- 1) Foto av Henrik Ibsen ca. 1895 på Karl Johan.
Foto: Carl Størmer, Oslo
Museum OB F04142a
- 2) Oslo helseråds dødsfalls-
melding for Henrik Ibsen
som døde i sitt hjem i Arbins
gate 1 23. mai 1906.
- 3) Fra Oslo helseråds protokoll-
serie «anmeldte døde» Nr. 62
er «Digter Henrik Johan
Ibsen» 23. mai 1906.
- 4) Framsida på den eldste
kopiboka hos Kirkevergen
i Oslo 1721–1834: «COPIE-
BOG HVOR VDI ER INDFØRT
KONGEL. FORORDNING OG
OFRIGHEDS RESOLVTIONER
MED VIDRE ANGAÆNDE
CHRISTIANIA KIERCHE»
- 5) Den eldste kopiboka hos
Kirkevergen i Oslo med
innledningen: «Anno 1683
dend 12 Maji Er ms Hans
Excellence Hr. Stadtholder
Høyædle og Velbaarne Herre
og strenge Ridder Just Høgs
huus Efter Hans Kongel. Maj.
Allenaadigste befaling paa
Klocker, Skoller og graver
sadt denne Taxt som i
Christiania skal holdes»
- 6) Personregisterprotokollen
for Vor Frælsers gravlund fra
1906. Innførsel 1. juni 1906
for Henrik Ibsen med
festenummer 7318
- 7) Innførsel nr. 7318
i festeprotokollen for Vor
Frælsers gravlund 1906.
Fester var Henrik Ibsens
enke Susannah

Digitalarkivet

På Digitalarkivet har det etter hvert blitt lagt ut flere omfattende databaser hentet både fra helseregistre, domstolene og Statistisk Sentralbyrå.

Døde i Norge 1951–2014

<https://www.digitalarkivet.no/source/108008>

Kilden er en nær komplett liste over døde nordmenn i denne perioden, det vil si 2,5 millioner. Dette er et arkiv-uttrekk som er lagd av Folkehelseinstituttet (FHI) på bestilling fra prosjektet Historisk befolkningsregister (HBR). Uttrekket ble avlevert fra FHI i februar 2019, og er søkbart på Digitalarkivet.

Døde i Norge 1947–2001

<https://www.digitalarkivet.no/search/6/100022>

Dataene er et uttrekk av det nasjonale dataregisteret over dødsfall, meldt til skifteretten. De forskjellige soren-skriverembetene startet med elektronisk registrering av meldingene på ulike tidspunkt, men fra 1992/1993 ble meldingene registrert på data hos alle, og fra 1995 skal registeret være komplett. Årene forut for dette, har derfor kun enkeltoppføringer.

Døde i Norge 1928–1945

Informasjon om fødte, vigde og døde er bevart i det som kalles «Folke-mengdens bevegelse». Arkivverket har mottatt deler av dette arkivet fra Statistisk sentralbyrå. Hvert år sendte biskopene inn oversikt over fødte, vigde og døde til Rentekammeret. For perioden 1903–1960 er oversikten utformet som lister ordnet etter prestegjeld og herred/by. Døde i perioden 1928–1945 er blitt registrert og søkbart på Digitalarkivet. Dette er ikke en nasjonal database, en må gjøre søk fylkesvis.

Kirkebøker for Oslo og Aker 1648–1998

Føring av kirkebok begynte i Kristiania i 1648. Aker fulgte opp åtte år seinere. På Digitalarkivet finnes samtlige kirkebøker fram til 1998, henholdsvis 764 protokoller for Oslo og 197 for Aker. For begravde er det åtti års klausul, på grunn av registrert dødsårsak. Per 2022 er derfor ingen begravelser etter 1942 tilgjengelige. Mange av kirkebøkene er søkbare, men dette varierer fra menighet til menighet. Type opplysninger om begravde i kirkebøkene har endret seg gjennom

tidene. Med skjemabøkene fra 1812 blir det opplyst dødsdato, alder, stand/yrke, og avdødes bosted. Fra 1820 skal det dessuten opplyses om dødsfallet har skjedd som følge av smittsom sykdom eller ulykke. Fra 1877 gir begravelseslistene beskjed om fødselsdato og fødested. En får dessuten vite avdødes ekteskapelige status, og ekte-mannen/farens navn og stilling, når kone eller barn døde. Dødsårsaken skulle oppgis, likedan om lege hadde vært til stede ved sjukeleiet.

Skifter for Oslo og Aker 1656–1993

Sorenskriveren i Aker begynte å føre den første skifteprotokollen i 1656. I 1692 fulgte Magistraten i Kristiania etter. Samtlige statsarkiv har registrert hvert eneste skifte fram til 1820 på skiftekort. Disse inneholder navn på avdøde arvinger og verdi på arv som skal fordeles, brutto og netto. For vårt område er det snakk om over 6000 skifter og skiftekort. I tillegg finnes det en kronologisk oversikt for Kristiania, som dekker perioden 1692–1749.

<https://www.genealogi.no/skifte-protokoller-for-christiania/>

1

- 1) Aker menighets eldste kirkebok fra 1656.
Kildeskann fra Digitalarkivet.
Kilde: Statsarkivet i Oslo,
Aker prestekontor
kirkebøker, F 0001,
Ministerialbok nr. 1

2

- 2) Sorenskriveren i Akers eldste skifteprotokoll fra 1656.
Kildeskann fra Digitalarkivet.
Kilde: Statsarkivet i Oslo,
Aker sorenskriveri, Hb 0001,
Skifteprotokoll

- 3) Gravmonumenter på Gamle Aker kirkegård i 1966. Foto: Harriet Flaatten, Oslo Museum Omu.A17039

3

Seinere startet byfogden å registrere alle døde i dødsfallsprotokoller med tilhørende dødsfallsprotokollregistre. For Kristiania startet dette i 1822, og for Aker i 1832.

Tidlig på 1800-tallet begynte byfogden å føre tre typer skifteprotokoller. Det er registreringsprotokoller der boet registreres, skifteforhandlingsprotokoller der vi finner referater fra de forhandlinger som foregikk i skifterettsmøtene, og utlodningsprotokoller der selve arvefordelingen er innført.

Fra 1800-tallet og framover kan vi finne skiftelister; kronologiske lister med navn på personer det ble holdt skifte etter. Disse kan være nyttige når register mangler. For Aker finnes disse for perioden 1817–1880, for Oslo 1825–1970.

Slett ikke alle som døde finnes igjen i disse skifteprotokollene. Alt i alt var det færre enn hver femte voksne person i Norge på 1700- og 1800-tallet som det ble skiftet etter.

Nasjonalbiblioteket

Nasjonalbibliotekets nettbibliotek

(www.nb.no)

Nasjonalbiblioteket har til nå digitalisert 64 000 tidskriftutgaver, 550 000 bøker og 2,3 millioner avis-utgaver fra 1763 og framover. Det meste av dette er søkbart.

Det finnes fortsatt nyttige serier som ikke er gjort søkbare digitalt. I tillegg til de forholdsvis nye nettressursene, finnes det også en mengde fortegnelser basert på registrering av dødsannonser gjennom tidene. Disse kan finnes i biblioteker eller tidsskrifter. Det er en møysommelig innsats som ble gjort for å høste inn informasjon om alle disse dødsfallene. Ved å sammenstille disse kan vi få en nesten sammenhengende tidsserie på over 200 år.

Her er det viktig å huske at det var et mindretall av nordmenn som fikk navnet sitt i avisa i form av dødsannonse eller nekrolog, hvis en går 150 år tilbake i tid.

Nasjonalbibliotekets personalhistoriske arkiv 1925–1986

Samlinga består av ca. 2 100 utklippsprotokoller, hver på ca. 130 sider, fylt av klipp som nekrologer, fødselsdag-samtaler og lignende. med omtale av norske personer fra personalia-spaltene i norske aviser. Inngangen til dette enorme materialet er over 430 000 kartotekkort, ordnet alfabetisk, som fyller over 250 kartotekskuffer. Samlingen inneholder trolig omtaler av 200 000–300 000 personer.

Både kartotekkortene og protokollene er tilgjengelige på Nasjonalbibliotekets lesesal på Solli plass i Oslo.

Avisene er en viktig kilde til dødsfall gjennom dødsannonser, dødsfallsanmeldelser og avisoppslag. Kilde: Oplandenes Avis 26.05.1906

Spesialsamlinger

Nekrologer i dagsaviser

1936–1939

Førstebibliotekar Wilhelm Preus Sommerfeldt (1881–1957) samlet inn opplysninger fra nekrologer i norske dagsaviser, og de ble trykt i Norsk Bibliografisk Bibliotek i 1946.

Dødsfald i Norge 1891–1925

Innsamlet av amanuensis ved Riksarkivet Andreas Wilhelm Rasch (1847–1930). Fortegnelsene trykt i Personalhistorisk Tidsskrift 1901–1924 og i Norsk Slekthistorisk Tidsskrift 1928 og 1930.

Dødsfald i Norge 1864–1890

Innsamlet av kongelig fullmektig ved Riksarkivet Otto Carl Claudius Gregers Lundh (1833–1896). Fortegnelsene ble trykt årlig i Aftenbladet 1864–1873 og i Personalhistorisk Tidsskrift 1882–1891.

Lassens samlinger 1853–1865

Byråsjef Wilhelm Theodor Alexander Lassen (1815–1907) samlet inn dødsfall i Norge i 1853–1865. Fortegnelsen «Uddrag af norske Aviser forsaavidt anmeldte Dødsfald angaar» finnes i Lassens samlinger, bind 69 på Digitalarkivet.

Dødsfall i Norge 1763–1850

Overingeniør Jørgen Frede Gløersen (1895–1975) sine fortegnelser ble først publisert som tillegg i Norsk Slekthistorisk Tidsskrift. Perioden 1763–1825 ble utgitt i 1964, perioden 1826–1840 i 1970 og perioden 1841–1850 i 1987. I de tre bindene er de avdødes navn organisert alfabetisk.

Likprekner 1548–1702

Dette er den absolutt eldste kilden vi har til dødsfall. Likprekner, som nå mer taktfullt kalles begravelsestaler, var de minneordene presten holdt enten i kirka eller ved grava. Prekenene fra denne tidlige perioden var selvsagt bare for samfunnets aller øverste sjikt, for det meste adel.

<https://genealogi.no/adelsprosjektet/likprekner/>

*Henrik Ibsens begravelse på Vor Frælsers gravlund 01.06.1906. Sogneprest Christopher Bruun foretar jordpåkastelsen.
Foto: Anders B. Wilse, Oslo Museum OB.X0273*

Minnebaser

Våre minnesider (vareminnesider.no)

Minst 95 prosent av landets dødsannonser vil finnes her.

De sluses hit via begravelsesbyråene. I enkelte tilfeller kan en også finne minnesider og nekrologer. En finner sjelden annonser som er eldre enn femten år.

Gravminner (slektogdata.no/gravminner)

Slekt og Datas enorme database rommer 3,2 millioner gravlagte, fra 3000 kirkegårder og andre gravplasser rundt om i landet.

Takket være stor innsats fra frivillige har denne databasen blitt bygget opp, stein for stein, siden 2004. I tillegg til navn og dødsdato er det som oftest også foto av gravminnet. Andre opplysninger kan være begravelsesdato og plassering på kirkegården.

Siden dette baserer seg på teksten på gravsteiner, finner en ikke de som er begravet i urnelunder. Det blir det nok en forandring på, siden Slekt og Data nå har inngått avtale med Gravferdsetaten om overføring av data.

Begravde i Oslo (begravdeioslo.no)

Gravferdsetatens egen database er mer komplett siden den også inneholder slettede graver. Den viser også hvilke graver som er festet sammen og når det er festeforfall på gravstedet. En kan finne ut hvor grava ligger ved hjelp av gravnummer. Slettede graver vises ikke med plassering, kun med hvilken gravplass og gravfelt grava lå på. Anonyme graver kommer ikke fram ved søk.

Gamlebyen gravlund.

Foto: Oslo Museum

OB A4467

Kilder

Digitalarkivet, www.digitalarkivet.no

Nasjonalbiblioteket, www.nb.no

Nasjonalbiblioteket, Personalhistorisk arkiv 1925–1986

Oslo byarkiv, *Helserådet og Kirkevergen*

Riksarkivet, *Lassens samlinger*, Fb, 1853–1865, s. 1

Litteratur og trykte kilder

Aftenbladet 1864–1873

Gløersen Jørgen (1964): *Dødsfall i Norge 1. 1763–1825*.

Tillegg til *Norsk Slektshistorisk Tidsskrift*, Bind XVII–XIX. Oslo

Gløersen Jørgen (1970): *Dødsfall i Norge 2. 1826–1840*.

Tillegg til *Norsk Slektshistorisk Tidsskrift*, Bind XX–XXII. Oslo

Gløersen Jørgen (1987): *Dødsfall i Norge 1841–1850*.

Tillegg til *Norsk Slektshistorisk Tidsskrift*, Bind XXIX–XXXI

Lundh, Otto Gregers: *Dødsfald i Norge. Årlig 1864–1866*.

Særtryk af *Aftenbladet*

Lundh, Otto Gregers: *Dødsfald i Norge. Årlig 1870–1873*.

Særtryk af *Aftenbladet*

Lundh, Otto Gregers: *Dødsfald i Norge. Årlig 1881–1890*.

Særtryk af *Personalhistorisk Tidsskrift*. København Bind 3–1882 – R2 Bind 6–1891

Rasch, Andreas Wilhelm (1924): *Dødsfald i Norge 1891–1923*.

Særtryk af *Personalhistorisk tidsskrift*. København R3 Bind 1–1901 – R8 Bind 3

Rasch, Andreas Wilhelm (1928): *Dødsfald i Norge 1924*.

Tillegg til *Norsk Slektshistorisk tidsskrift*. Oslo Bind 1

Rasch, Andreas Wilhelm (1930): *Dødsfald i Norge 1925*.

Tillegg til *Norsk Slektshistorisk tidsskrift*. Oslo Bind 2

Stoa, Nils Johan og Per-Øivind Sandberg (2001):

Våre røtter – håndbok i slektsgransking for nybegynnere og viderekomende, Cappelen

Sommerfeldt, W.P (1956): «Nekrologer i dagsaviser 1936–1939». *Norsk Bibliografisk Bibliotek*, bind 12

Vigerust, Tore, Likprekener og anetavler 1548 (1562) – 1702, Adelsprosjektet, Norsk Slektshistorisk forening (<https://genealogi.no/adelsprosjektet/likprekener/>)

BRUK LESESALEN!

*Slektsforsker
Laila Christiansen og
Byarkivets Unn
Hovdhaugen på Byarkivets
lesesal i Maridalsveien 3.
Foto: Sigrid Marvik*

- De viktigste kildene til Oslos historie finner du i Oslo byarkiv. 23 000 hyllemeter med papirarkiv, tegninger og kart, og nærmere én million foto.
- Arkivene dokumenterer enkeltpersoners rettigheter og interesser, sikrer en god offentlig forvaltning og er kilder til forskning og lokalhistorie.
- De fleste arkivene er tilgjengelige for alle.
For å få innsyn i klausulerte opplysninger må man være part i saken eller forsker. Arkiver som er fritt tilgjengelige kan du se på lesesalen.
- På lesesalen i Maridalsveien 3 kan du selv gjøre et dybdykk i arkivene. Her vil du få veiledning til å finne kilder som hjelper deg å få svar på det du lurar på.

For informasjon om
lesesalen og åpningstidene:
www.oslo.kommune.no/byarkivet

Byarkivet

RETURADRESSE:

Kulturetaten, Oslo byarkiv,
Pb 1453 Vika, 0116 Oslo

Oslo